

T.C.
KARAMANOĞLU MEHMETBEY ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TÜRK EDEBİYATINDA DELİLİĞİN SOSYOLOJİK DİNAMİKLERİ

Hazırlayan
Merve Sultan Akçakaya

Sosyoloji Ana Bilim Dalı
Sosyoloji Bilim Dalı
Yüksek Lisans

Danışman
Dr. Öğr. Üyesi Oya Eryiğit Günler

KARAMAN – 2021

ENSTİTÜ TEZ ONAY FORMU

Doküman No	FR-285
İlk Yayın Tarihi	05.02.2018
Revizyon Tarihi	08.02.2021
Revizyon No	02
Sayfa No	1/1

TÜRK EDEBİYATINDA DELİLİĞİN SOSYOLOJİK DİNAMİKLERİ

Tezin Kabul Ediliş Tarihi: 22 / 06 / 2021

Bu tez, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulunun 09/06/2021 tarih ve 21/424 sayılı oturumunda belirlenen jüri tarafından kabul edilmiştir.

Hazırlayan

Kalite Sistem Onayı

ÖNSÖZ

Bu çalışma yalnızca bana hasredilecek bir emeğin ürünü değildir. Burada değerli fikir ve görüşleriyle yardımlarını hiçbir zaman esirgemeyen hocalarımdan sundukları katkıları da belirtmek isterim. Öncelikle çalışmanın başından sonuna kadar güler yüzü ve samimiyetiyle beni motive eden, yardımlarını esirgemeyip bana yol gösteren danışmanım Dr. Öğr. Üyesi Oya Eryiğit GÜNLER hocama minnet ve teşekkür borçluyum. Tez süreci boyunca fikir alışverişinde bulunduğum Dr. Öğr. Üyesi Hüseyin ÇİL'e; tez yazım aşamasında takıldığım noktalarda yardımlarını esirgemeyen Doç. Dr. Mehmet ÇAKIR'a teşekkür ederim. Tez yazım aşamasının ötesinde bizleri her anlamda yüreklendiren, akademik başarıları ve samimi duruşu ile öğrencilerine örnek olan kıymetli hocam Prof. Dr. Mustafa AYDIN'a da teşekkürlerimi sunarım. Ayrıca tez süreci boyunca desteklerini hiçbir zaman esirgemeyip beni motive eden eşim Nuh AKÇAKAYA'ya; hayatım boyunca maddi manevi hiçbir desteği benden esirgemeyen annem ve babama minnettar olduğumu belirtmek isterim.

ÖZET

Bu tez, delilik olgusunun sosyolojik dinamiklerini konu edinmektedir. Çalışmanın amacı, Türk edebiyatında inşa edilen deli karakteri ile toplumsal atmosfer arasındaki ilişkiyi açığa çıkarmaktır. Delilik fenomeninin Edebiyat Sosyolojisi bağlamında ilk kez incelenmiş olması, araştırmanın özgün yanı olarak ifade edilebilir. Çalışma, nitel araştırma yöntemiyle kurgulanmış olup, veriler içerik analizi tekniğiyle çözümlenmiştir. 1923-1960 yılları arasında yazılmış olan altı roman ve bir tiyatro eserinden, MAXQDA (2020) programı aracılığıyla, toplamda 1650 sayfalık bir dokümandan, 350 kod elde edilmiştir. Çalışma temelde dört bölüm altında yapılandırılmıştır. Birinci bölümde, delilik olgusunun tarihsel süreç içerisinde kavramsal ve imgesel anlamda geçirmiş olduğu değişimler ele alınmıştır. İkinci bölümde, sosyal teorinin imkânları dâhilinde delilik olgusu sosyolojik olarak tartışılmıştır. Üçüncü bölümde ise araştırmanın konusu, amacı, kapsamı, sınırlılıkları, problemleri ve yöntemi belirtilmiştir. Araştırmanın son bölümünde, seçilen eserlerden elde edilen kodlar, edebiyat sosyolojisi bağlamında analiz edilmiştir. Burada mevcut 350 kod, genel olarak 3 ana başlık altında, özel olarak da 14 alt başlıkta kategorize edilmiştir. Sonuç olarak araştırmanın verileri analiz edildikten sonra, Türk edebiyatında inşa edilen delilik söyleminin, toplumsal hayatın eleştirilmesi için bir enstrüman olarak kullanıldığı görülmüştür. Delilerin genel normatif çerçeve ile uyum sağlama zorunluluğunun olmaması onların sözlerinden ve eylemlerinden sorumlu tutulmamasına neden olmaktadır. Yazarlar deliler için hoş görülebilecek bu durumu kullanarak kendi bireysel eleştirilerini inşa ettikleri deli tipi üzerinden dile getirmişlerdir.

Anahtar Kelimeler: Delilik, Edebiyat ve Delilik, Edebiyat Sosyolojisi

ABSTRACT

The subject of the thesis is the sociological dynamics of madness as a phenomenon. The purpose of the study is to uncover the relationship between the mad character constructed in the Turkish literature and the social atmosphere. It can be said that the originality of the thesis is that it is the first attempt to investigate the phenomenon of madness from the perspective of sociology of literature in Turkey. The study is designed as a qualitative research and the data are analyzed through content analysis. From six novels and one theater play written between 1923 and 1960, which makes 1650 pages in total, 350 codes are obtained using MAXQDA (2020). The study is then organized under four chapters. In the first chapter, the conceptual and imaginary transformation of the concept of madness is evaluated from a historical perspective. The second chapter, the phenomenon of madness is discussed from a sociological point of view, using the means of social theory. The third chapter is comprised of the purpose, scope, limitations, problematics and method of the research. In the final section, codes obtained from the selected literary works are analyzed in the context of sociology of literature. 350 different codes are organized under 3 major and 14 sub-sections. Upon an analysis of the data, it is argued that the concept of madness constructed in these works is used as an instrument for the critique of the social life. The fact that the mad people cannot be obliged to conform the general normative framework of the society means that they also cannot be sanctioned because of their words and deeds. As a consequence, the authors are argued to express their personal criticisms of society via the mad typology they constructed.

Key words: Madness, Literature and Madness, Sociology of Literature.

TÜRK EDEBİYATINDA DELİLİĞİN SOSYOLOJİK DİNAMİKLERİ

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	I
ÖZET	II
ABSTRACT	III
GİRİŞ	1
BİRİNCİ BÖLÜM: KAVRAMSAL ÇERÇEVE	6
1.1. Delilik Olgusunun Kavramsal Çözümlemesi	6
1. 2. Antik Çağ’dan Modern Çağ’a Deliliğin Dönüşen Yüzü.....	13
1.2.1. Antik Çağ’da Delilik ve ‘Hipokrat Hekimliği’	13
1.2.2. Deliler Gemisi [<i>Narrenschiff</i>] ve Orta Çağ’da Delilik.....	18
1.2.2.1. Orta Çağ Avrupa’sında Delilik.....	19
1.2.2.2. Orta Çağ İslam Toplumlarda Delilik.....	23
1.2.3. Deliliğe Övgüsel Bir Yaklaşım: Rönesans Döneminde Delilik	28
1.2.4. Büyük Kapatılma: Klasik Çağ’da Delilik	30
1.2.5. Modern Psikiyatri Çağı: Delilikten Akıl Hastalığına Geçiş	35
1.3. Farklı Disiplinlerin Delilik Olgusuna Yüklemediği Anlamlar.....	37
1.3.1. Psikoloji ve Delilik	37
1.3.2. Sosyoloji ve Delilik.....	39
1.3.3. Edebiyat ve Delilik.....	41
1.3.3.1. Edebiyatın Sosyolojik İmkanına Dair	42

1.4. Osmanlı'da ve Türkiye'de Akıl Hastalığı Uygulamaları ve Tımarhaneler ...	44
İKİNCİ BÖLÜM: KURAMSAL ÇERÇEVE: SOSYOLOJİK TEORİNİN OLANAKLARI.....	48
2.1. Makro Sosyolojinin Sapkın Olana Yaklaşımı.....	50
2.1.1. Durkheim'ın Teorik Yaklaşımı Bağlamında Delilik: Anormal Olanı Tanımlamak.....	51
2.1.2. Yapısal İşlevselci Yaklaşım: Delilik ve Sistem.....	59
2.1.3. Rasyonalizasyon Temelli Delilik Çözümlemesi: Weberyen Perspektif.....	65
2.1.4. Delilik ve Yabancılaşma İlişkisi	68
2.2. Mikro Kuramcıların Teorik Çerçevesinden Deliliği Yorumlamak	70
2.2.1. Sapkınlığa Dair Kullanışlı İki Kavramsallaştırma: <i>Etiketleme</i> ve <i>Damga</i> ..	71
2.2.2. Deliliğe Semiyotik Bir Bakış	85
2.2.2.1. Delilik ve Beden.....	88
2.2.3. Sembolik Etkileşimcilik ve Delilik	94
2.2.4. Fenomenolojik Yaklaşım ve Delilik	99
2.2.5. Etnometedolojik Yaklaşım ve Delilik	101
2.3. Postyapısalcı-Postmodern Teorinin Deliliğe Bakışı.....	102
2.3.1. Foucault'nun "Modern Güç Biçimlerinin" Deliler Üzerine Etkisi.....	104
2.3.2. Foucault'ya Göre Deliliğin Toplumsal Gerçekliği.....	109
2.3.2.1. Delilik ve Ekonomik Üretim.....	110
2.3.2.2. Delilik ve Aile	113

2.3.2.3. Delilik ve Dil.....	114
2.3.3. Psikiyatri Çağına Eleştirel Bir Yaklaşım	116
2.3.4. Modernliğin Dışında Kalmak.....	122
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: ARAŞTIRMANIN METODOLOJİSİ	126
3.1. Araştırmanın Konusu.....	126
3.2. Araştırmanın Amacı ve Önemi.....	128
3.3. Araştırmanın Temel ve Alt Problemleri	129
3.4. Araştırmanın Kapsam ve Sınırlılıkları	130
3.5. Araştırma ile İlgili Literatür	133
3.6. Araştırmanın Yöntemi	136
3.7. Araştırmanın Veri Toplama Tekniği	138
3.8. Verilerin Toplanması ve Analizi.....	139
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM:	141
EDEBİYAT SOSYOLOJİSİ BAĞLAMINDA DELİLİK OLGUSUNUN TÜRK	
EDEBİYATINA YANSIMALARI: BİR İÇERİK ANALİZİ UYGULAMASI.....	141
4.1. Seçilen Eserlerde Delilik Söyleminin Sosyal ve Siyasal Düzlemde İncelenmesi	142
4.1.1. Delilik ve İktidar.....	142
4.1.2. Delilik ve Siyaset.....	146
4.1.3. Delilik ve Sosyal Düzen Eleştirisi	162
4.1.4. Doğu ve Batı Kısacasında Delilik	168

4.1.5. Delilik ve Modern Psikiyatri Eleştirisi	174
4.1.6. Hakikatin İfade Edilişinde Delilerin Önemi	177
4.2. Seçilen Eserlerde Deli Tipine Yüklenen Temel Özellikler	181
4.2.1. Anormallik ve Sapkınlık Bağlamında Delilik.....	181
4.2.2. Delilik ve Beden İlişkisi.....	187
4.2.3. Delilik ve Mekân İlişkisi	191
4.2.4. Delilik ve Yabancılaşma	193
4.3. Toplumun Delilere Karşı Geliştirdiği Tavrı ve Davranışlar	199
4.3.1. Delilik ve Damgalama	199
4.3.2. Velilik ve Delilik Bağlamında.....	204
4.3.3. Delilere Zararlı ve Lanetli Gözüyle Bakma/Dışlama.....	207
4.3.4. Delilere Zararsızlık Atfetme/İdare Etme	210
SONUÇ	212
KAYNAKÇA.....	217

GİRİŞ

Çağlardır insanlar düzenli bir toplum modeli ihdas etmek adına birtakım normlara ihtiyaç duymuştur. Bu normlar, genel olarak toplumsal hayatın anlamlı bir bütünlük arz edebilmesi için ihtiyaç duyulan kurallar bütünü olarak kabul edilmektedir. Aslında insanların geneli tarafından benimsenen bu kurallar, toplumsal denge çarkının istikrarlı bir şekilde dönmesini sağlamaktadır. Sosyal hayatta “normal” olarak addedilebilecek her türlü eylem biçimi ise söz konusu dengenin sürekliliği için oldukça gerekli görülmektedir. Toplumun geneli tarafından paylaşılan ve ortak kabul edilen değerlere uyum sağlamak ise grup üyelerinin esas görevi olarak bilinmektedir. Ancak ne var ki bazı kişiler aynı gruba mensup olsalar da oluşturulan toplum düzenine aykırı birtakım davranışlar sergileyerek “anormal” bireyler kategorisine dâhil olabilmektedir. Aykırı olarak nitelendirilen bu bireylere “deliler” de örnek teşkil etmektedir. Öyle ki akli dengesini yitirmiş kimseler için kullanılan delilik kavramının temelde denge durumunun karşısında yer aldığı görülmektedir. Bu nedenle delilik pek çok farklı açıdan ele alınabilecek bir kavram olsa da genel olarak toplumsal düzenin dışına çıkan ya da verili kuralları içselleştiremeyen bireyler için kullanılmaktadır.

Delilik olgusunun psikiyatrik ve tıbbi gerçekliğinin dışında, kültürel temelli bir kavram olması, onun farklı disiplinler tarafından incelenmesine neden olmuştur. Mesela sosyoloji, edebiyat veya sanat gibi alanlarda da delilik sıklıkla işlenen konular arasında gösterilmektedir. Özellikle kurgusal metinlerde işlenen delilik temasına gerek dünya edebiyatında gerekse de Türk edebiyatında rastlamak oldukça mümkündür. Bu noktada edebi eserlerde ele alınan delilik temasının diğer disiplinlere göre çok daha farklı bir amaca hizmet ettiği görülmektedir. Yani deliliğin tıbbi gerçekliğinden ziyade toplumsal bir yaratım

olması ve bu durumun yazarlar tarafından ele alınması kavrama farklı bir boyut kazandırmaktadır.

Türk edebiyatında, özellikle Cumhuriyet'in ilanından sonra kaleme alınan edebi eserlerde delilik, yazarlar tarafından tercih edilen bir konu olmuştur. Çünkü Cumhuriyet'in ilanı ile birlikte toplumsal hayatta meydana gelen değişim ve dönüşümlerin insanlar üzerindeki etkisini açıkça dile getirmek, o dönemin şartlarında mümkün görülmemekteydi. Bu nedenle yazarlar toplumsal hayattaki aksaklıkları dile getirmek için farklı bir yola başvurmuş ve deliliğin dilinden yararlanarak sosyal hayatta meydana gelen aksaklıkları eserlerinde dile getirmişlerdir. Deliliği farklı motivasyonlarla araç edinen yazarlar, onun meşruiyetinden yararlanarak özgürlük alanlarını genişletmiştir. Çünkü delilerin toplumsal hayat içerisinde hoşgörü ile karşılanması, yaptıklarından ya da söylediklerinden sorumlu tutulmaması, onları toplumsal dengenin dışına itmiştir. Toplumun delilere sağladığı bu imkândan yararlanan yazarlar, deliliğin dilini kullanarak siyasal, sosyal ve ekonomik birtakım eleştirileri gerekli mevkilere ulaştırma gayesi gütmüştür.

Yazarlar yalnızca deliliğin dilinden yararlanarak sosyal düzen eleştirisinde bulunmamıştır. Aynı zamanda deli olarak tanımlanan ya da psikolojik rahatsızlıklar yaşayan bireylerin içinde bulundukları durumlar üzerinden de toplumsal hayattaki aksaklıklar dile getirilmiştir. Özellikle Türkiye'nin modernleşme sürecine denk düşen dönemlerinde insanlarda görülen yabancılaşma duygusu ya da kimlik bunalımı gibi konular, o dönemin en önemli sorunları arasında gösterilmekteydi. Dolayısıyla yazarların bu dönemde kaleme aldıkları eserlerde toplumsal sıkıntılar deli olarak nitelendirilen bireyler üzerinden dile getirilmiştir. Böylece yazarlar, toplumsal yapıda meydana gelen problemlerin insan psikolojisi üzerindeki etkisini göstermeye çalışmışlardır.

Bu çalışma, Türkiye'nin sosyal, siyasal ve kültürel özellikleri dikkate alınarak, delilik olgusunun Türk edebiyatına nasıl yansıdığını anlamaya çalışmaktadır. Türk edebiyatından seçilen altı roman ve bir de tiyatro piyesinde baskın olarak görülen delilik temasının hangi amaca hizmet ettiğini anlamak araştırmanın temel amaçlarındandır. Seçilen eserler, Cumhuriyet'in ilanından 1960'lı yıllara kadar olan süre zarfında kaleme alınmıştır. Bu dönemde yaşanan sosyal ve siyasal dönüşümler, edebi eserlerde ihtilaflı bir şekilde yer almıştır. Yazarların dönemin sosyal atmosferinden kaynaklı olarak özgürce eleştirilerde bulunamaması, onları deliliğin dilini kullanmaya yöneltmiştir. Özellikle dile getirilmesi sakıncalı olan eleştiriler deli karakterler vasıtasıyla iletilmiştir. Aynı zamanda incelenen eserlerin geneli, Türkiye'nin modernleşme sürecinde yaşadığı çıkmazları konu edinmektedir. Haliyle toplumsal yapıda meydana gelen radikal dönüşümlerin insan psikolojisi üzerinde nasıl bir etki yarattığını anlamak da mümkündür.

Seçilen eserlerde deli olarak tanımlanan ya da ruhsal açıdan sağlıklı olmayan bireylere karşı toplumun geliştirdiği tavır ve davranışların; aynı zamanda deliliği temsil eden temel özelliklerin neler olduğunu anlamaya çalışmak araştırmanın diğer amaçlarındandır. Delilik olgusu, kültürel kodlardan beslenen bir kavram olduğu için toplumun onlara karşı geliştirdiği genel tutum da kültürel gerçeklikten beslenmektedir. Dolayısıyla delilerin toplumsal hayatta nasıl bir yer işgal ettiğini anlamak bu noktada önem arz etmektedir. Bununla birlikte deli olarak tanımlanan bireylerin hangi özellikleri bünyesinde taşıdığı da seçilen eserler vasıtasıyla anlaşılabilmektedir.

Bu çalışmada konuyla bağlantılı olduğu düşünülen nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Türk edebiyatından seçilen yedi eser üzerinden içerik analizi yapılmıştır. İçerik analizi için elde edilen kodlara ulaşmak için de MAXQDA programından

yararlanılmıştır. Toplamda 1650 sayfalık bir dokümandan 350 kod elde edilmiş ve bu alıntılar, edebiyat sosyolojisi bağlamında yorumlanmıştır.

Çalışma dört bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, deliliğin kavramsal çözümlemesi yapılmaktadır. Bu noktada kültürel kodlardan beslenen delilik olgusunu, tek bir tanım içerisine yerleştirmek mümkün olmadığı için kavramın, tarihsel süreç içerisinde farklı toplumlardaki yansımaları üzerinde durulmaktadır. Deliliğe dair oluşan genel kavrayışın zaman içerisinde değişmiş olması, kavramın dört temel dönemde ele alınmasını gerekli kılmıştır. Aynı zamanda kavramın farklı disiplinlerdeki yansımaları da bu başlık altında incelenmektedir.

Çalışmanın ikinci bölümünde delilik kavramı, genelde sosyal teori özelde ise sosyoloji kuramları doğrultusunda tartışılmaktadır. Bu tezin sosyoloji alanında özgün bir çalışma olabilmesi için sosyal teori düzleminde delilik olgusunun tartışılması gerekli görülmektedir. Bu nedenle delilik olgusu üç temel başlık altında, sosyolojik teori kapsamında ele alınmıştır. İlk olarak delilik olgusu, makro bakış açısını benimseyen sosyologların kuramları merkeze alınarak çözümlenmeye çalışılmıştır. İkinci başlıkta, mikro perspektife sahip sosyologların kuramları, delilik bağlamında tartışılmıştır. Son olarak üçüncü başlıkta ise postyapısalcı ve postmodern sosyologların delilik ile ilgili çalışmaları çözümlenmiştir. Aslında bu bölümde genel olarak deliliğin sosyolojik literatürdeki yeri incelenmektedir.

Üçüncü bölüm, çalışmanın metodolojisinin ve araştırma deseninin belirlediği alandır. Bu bölümde tezin konusu, amacı, yöntemi, kapsam ve sınırlılıkları hakkında bilgi verilmektedir. Ayrıca konuyla ilgili daha önce yapılan çalışmalar hakkında literatür taraması ve doküman incelemesi yapılmıştır. Elde edilen bilgiler doğrultusunda çalışmanın özgün

tarafı belirlenmiştir. Daha önce edebi eserlerde delilik olgusunu inceleyen çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Fakat konunun edebiyat sosyolojisi bağlamında ele alınmış olması, çalışmanın özgünlüğünü arttırmaktadır. İlaveten bu bölümde araştırmada kullanılan eserlerin içerikleri hakkında genel bir çerçeve çizilmiş ve belirlenen çerçeve dâhilinde eserlerin neden seçildiğine dair bilgiler verilmiştir.

Son olarak çalışmanın dördüncü bölümünde, araştırmanın bulgularına yer verilmiştir. İncelenen eserlerden MAXQDA programı aracılığıyla elde edilen kodlar, içerik analizi tekniği ile çözümlenmiştir. Analizler yapılırken de ikinci bölümde tartışılan sosyal teorinin imkânlarından yararlanılmıştır. Bu bölüm temelde üç başlık altında yapılandırılmıştır. İlk olarak seçilen eserlerdeki delilik söylemi, Türkiye'nin sosyal ve siyasal özellikleri dikkate alınarak incelenmiştir. İkinci başlıkta deli olarak tanımlanan bireylerde görülen temel özellikler üzerinde durulmuştur. Son olarak üçüncü başlıkta ise toplumun delilere karşı geliştirdiği tutumlar ele alınmıştır. Bu analizler ise genel anlamda edebiyat sosyolojisi bağlamında yapılmaya çalışılmıştır.

Çalışmada incelenen eserler ise şu şekildedir:

1. Hüseyin Rahmi Gürpınar/ Ben Deli miyim?
2. Ahmet Hamdi Tanpınar/ Saatleri Ayarlama Enstitüsü
3. Peyami Safa/ Matmazel Noraliya'nın Koltuğu
4. Reşat Nuri Güntekin/ Yeşil Gece
5. Halide Edip Adıvar/ Kalp Ağrısı
6. Abdülhak Şinasi Hisar/ Çamlıca'daki Eniştemiz
7. Refik Halit Karay/ Deli

BİRİNCİ BÖLÜM: KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1.1. Delilik Olgusunun Kavramsal Çözümlemesi

Delilik kelimesinin aslı eski Türkçe metinlerde “telü”, “tilwe” şeklinde geçmektedir. Eski Türkçe’deki “telü” kelimesi, günümüzde hemen hemen bütün sözlüklerde sıfat olarak kabul edilen “deli” kelimesine karşılık gelmektedir. Deli kavramına temel anlam olarak “akli denge bozukluğu”, “davranışları aşırı ve taşkın olan kimse” anlamları verilmektedir (Narlı, 2019: 15). Türkçe’ye farklı dillerden geçen ve deli kelimesinin karşıladığı anlamı içeren başka sözcükler de bulunmaktadır. Örneğin, Arapça’dan Türkçe’ye geçen “mecnun” kelimesi günümüzde çılgın ya da deli kişiler için kullanılmaktadır.

Mecnun kelimesinin aslı “cinn” dir. Cin, cunün, mecnun, cenin, cinnet, cennet gibi kelimelerin de bu kökten türetildiği görülmektedir. Her biri tek başına farklı anlamlarda kullanılsa da köken itibariyle hepsi gizlenmek, örtünmek, kapanmak anlamlarını içinde barındırmaktadır. Cin, görünmeyen varlıkların; cenin, anne karnında örtülü olan bebeğin; cennet, bilinmeyen ve görülmeyen bir mekanın; cinnet ya da mecnun ise aklın aniden yok olmasının adıdır (En-Neysabûrî, 2013: 31; Narlı, 2019: 23). Aynı zamanda “meczip” kavramının da “deli” anlamına geldiği bilinmektedir. Tasavvufi bir kelime olan ve “cezb” kökünden türetilen meczup kavramı, Allah sevgisiyle aklını yitirmiş kimseler için kullanılmaktadır (Narlı, 2019: 29). Farsça’da deli terimiyle örtüşen ve “cinle çarpılma” ya da “cine yakışır” anlamlarına gelen “divane” kelimesi de aklını yitiren insanlar için kullanılan sözcüklerden bir diğeridir (Scull, 2019: 62). Benzer olarak Yunan toplumlarında deli kelimesine karşılık gelen ve psikiyatri dilinde de yaygın bir biçimde kullanılan melankoli terimi de akıl hastalıklarıyla ilgili çoğu sınıflandırmada yer almıştır. Antik Yunan’da deliliğin vücuttaki kara safranın fazlalığından kaynaklandığına yönelik yaygın bir anlayış bulunmaktaydı. Nitekim melankoli kelimesi de bu kökten türetilmiştir ve kelime

“kara” (*melan*) ve “safra” (*khole*) kelimelerine dayanmaktadır (Scull, 2019: 37). Bu nedenle Antik Yunan’da melakoli kelimesi, deli olarak tanımlanan bireyler için kullanılmaktaydı.

Ancak delilik kelimesinin dil içerisinde kazandığı genel anlamlar dikkate alındığında, etimolojik açıklamaların oldukça yetersiz kaldığı söylenebilir. Çünkü gündelik hayatta kullanılan çoğu kelimenin, sosyal ve kültürel yaşam içerisinde de işaret ettiği belli bir gerçeklik alanı bulunmaktadır. Dolayısıyla bir kelimenin anlam genişliğine tam olarak vakıf olabilmek için dildeki atasözü ve deyimlere de bakmak gerekir. Türkçe’de delilik hakkındaki atasözü ve deyimler çözümlendiğinde, delilik olgusunun kültür içerisindeki önemi de ortaya çıkmış olacaktır.

“Delidir ne yapsa yeridir” ; “deli ile devletli bildiğini okur” ; “akıllı düşünene kadar deli dağlar aşar” ; “delinin biri kuyuya bir taş atmış kırk akıllı çıkartamamış” ; “deli arlanmaz, soylu arlanır” ; “Baktın deli, savul geri” ; “Akıllı bildiğini söyler, deli söylediğini bilmez” ; “Deli ile sarhoşun meydanı birdir” ; “deliye bal tattırmışlar, çarşıda katran kalmamış” ; “deli kız düğün etmiş, kendi baş köşeye oturmuş” ; “deli ile çıkma yola başına getirir bela” ; “deliye taş atma başını yarar” gibi atasözleri “deli danalar gibi dönmek” ; “deli fişek” ; “deli bozuk” ; “deli alacası” ; “deli bayrağı açmak” ; “delidolu” ; “deli gömleği” gibi deyimler delilik kavramının kültür içinde ne kadar geniş anlamlar taşıdığını, toplumdaki delilik imgesinin ne tür bir karakteristik özellik arzettiğini ortaya koymaktadır. Öte yandan burada deliliğin türlerini de kolayca bulmak mümkündür (Narlı, 2019: 25; Koçak, 2017: 154). Delilik hakkındaki atasözleri ve deyimler, en genel anlamıyla toplumun deliye karşı bakış açısını yansıtmaktadır (Çelik, 2016: 452). Özellikle yukarda belirtilen atasözleri incelendiğinde, deliliğin ne yapacağı belli olmayan, dengesiz, çılgın, aşırı, aykırı bir kişilik modeline tekabül ettiği görülmektedir (Koçak, 2017 : 154). Aynı zamanda yukarda belirtilen

atasözlerinde, delilerin davranışlarında ve söylemlerinde anlamsızlık ve bozukluk olduğu iması da verilmektedir.

Sözlük anlamıyla delilik, bir akıl hastalığıdır. İnsanın toplumsal hayat içerisinde kabul edilmiş değer ve normaları yerine getirememe durumudur. Ancak psikiyatri biliminde akıl hastalıkları tanımlanırken deli kavramının kullanılmadığı görülmektedir. Bunun yerine akıl hastaları melankolik, depresif, nevrozlu, şizofreni, mani gibi isimlerle tanımlanmaktadır. Psikiyatri bilimi bu tanımlamalar doğrultusunda bulgularını yorumlamaktadır. Ancak delilik yalnızca psikiyatrik terimlerle açıklanabilecek bir kavram değildir. Deliliğin sosyo/kültürel ortam ve edebiyatla olan ilişkisi dikkate alındığında bu durum farklı bir boyut kazanmaktadır. Çünkü deliliğin toplumsal hayat içerisinde nasıl bir yer işgal ettiğini anlayabilmek için dilin imkanlarından yararlanmak gerekir. Özellikle de atasözleri ve deyimlerin bu noktada oldukça önemli olduğu söylenebilir.

Bir toplumun kavramlara yüklediği anlam, tarihinde gizlidir. Bu nedenle deliliğin de kültürel ve tarihsel bir yaratım olduğu gerçeğini gözardı etmemek gerekir. Mesela dilde yer edinmiş mecnun, meczup, veli gibi kelimelerin tarih, din, kültür içindeki anlamlarına bakıldığında, deliliğin sosyal hayattaki yeri kolaylıkla anlaşılabilmektedir. Çünkü meczup, genelde İslam toplumlarında özelde ise Türkiye toplumunda tasavvufi bir terime işaret etmektedir. Sürekli olarak dini konular hakkında konuşan ve normal olmayan bu insanlar, toplum tarafından “Allah dostu” ya da “meczip” olarak nitelendirilmektedir. Meczup olarak nitelendirilen bu kişiler genelde cami, türbe, mezarlık gibi dinsel ritüellerin icra edildiği mekânlarda vakit geçirmektedir (Hancağız, 2007: 19). Anormal tavırları olsa bile toplumdaki insanlar onlara evliya gözüyle bakmaktadır (Koçak, 2017: 152). Bu durumda toplum, o insanları farklı bir delilik tanımının içine yerleştirmekte ve meczup

olarak nitelendirilen delileri “veli” olarak görmektedir¹. Dolayısıyla velilerin halk nazarında farklı bir yeri bulunmaktadır. Çünkü onlarda bir takım kerametlerin olduğuna inanılmaktadır.

Benzer bir durum *mecnun* kavramı için de geçerlidir. Toplumda “aşk delisi” olarak tanımlanan bu terimin kökeni, Leyla ile Mecnun hikayesine dayanmaktadır. Birbirine kavuşamayan çiftin beşeri aşktan ilahi aşka yükselişini konu alan bu hikaye, çağlar boyunca yazılı ve sözlü kültürün konusu haline gelmiştir. Dolayısıyla toplumun, aşırı aşk belirtilerini de delilik tanımının içine dahil ettiği görülmektedir.

Koçak’a göre (2017: 149) deli tiplemesinin kültürel hayat içerisindeki yansımalarına halk efsanelerinde de rastlamak mümkündür. Sözlü kültür geleneğinin yaygın olduğu dönemlerde, delilik olgusunun birçok anlama karşılık geldiği görülmektedir. Mesela halk arasında dilden dile dolaşan destansı hikayelerde delilerin “korkusuz, cesur” kimseler olduğu izlenimi verilmektedir. Burada delilik mecazi bir anlam içermektedir. Mecazen gözü pek, atılgan kimseler için kullanılan deli kelimesi, Osmanlı döneminde bir grup askeri zümreyi ifade etmek için kullanılmıştır. Benzer bir durum Dede Korkut hikayelerinde de bulunmaktadır. Bu hikayelerde bahsi geçen cesur kişiler, genelde deli olarak nitelendirilmişlerdir. Örneğin Deli Dumrul, Deli Dünder, Deli Karçar, Deli Budak, Deli Evren gibi kahramanlar, yiğitlikleriyle ön plana çıkmaktadırlar.

Deliliğin kavramsal boyutunu anlamaya çalışırken “akıl” kavramını da dikkate almak gerekir. Akıl, insanı diğer canlılardan farklı kılan, onu yaptıklarından sorumlu tutan

¹ Günümüzde “veli-deli” tiplemesi arasında gösterilebilecek kişilerden bir tanesi Diyarbakırlı Ramazan Hoca’dır. Asıl adı Ramazan Böçkün olan “Ramazan Hoca” lakaplı şahıs, Ulu Cami’nin etrafında dini sohbetleriyle tanınmaktadır. Kendisini İslamiyete adanmış bu adam Diyarbakırlılar tarafından “veli” olarak görülmektedir. Son zamanlarda sosyal medyada vidolarına sıkça ratlanılan Böçkün, akıl sağlığı yerinde olmadığı gerekçesiyle Elazığ Fetih Sekin Şehir Hastanesi Psikiyatri Bölümü’nde tedavi altına alınmıştır.

düşünme ve anlama yetisidir. İnsan aklı sayesinde eşref-i mahlukat, yani yaratılanların en şerefli olarak anılmaktadır. Akıl, doğruyu yanlıştan, güzeli çirkinden, iyiyi kötünden ayırt edebilmek için bütün fonksiyonları içinde barındıran güçtür. Akıl sahibi insanlar, akl-ı selim olarak anılırlar. Bu kavram sağduyu bilgisi tam, idrak gücü yüksek ve makul davranışlarda bulunan kimseler için kullanılmaktadır. Arapça’da *akl* kökünden gelen akıl kelimesi sözlükte dizginlemek, gem vurmak, bağlamak, engellemek, alıkoymak gibi anlamlara gelmektedir (İslam Ansiklopedisi). Bu noktada deliliğin akıl kavramının tam karşısına konumlandırıldığı görülmektedir. Çünkü delilik insan davranışının dizginlenemeyen ve engellenemeyen halinin bir tezahürüdür. Delilik, akıldışılıktır. İnsan davranışlarının yönlendirilmesinde akılcı faktörlerin rolünün azaldığı ya da tamamen kaybolduğu durumdur (Sass, 2013: 13). Akıl sahibi olanlar ise davranışlarını kontrol edebilen ve yeri geldiğindeyse engelleyebilen insanlardır. Bu nedenle akl-ı selim olanlar toplum nezdinde hoş karşılanırken, deli olarak nitelendirilen bireyler toplum dışı çevrelerin içine dahil edilebilir.

Deliliğin algılanma biçimi, aklın tanımlama şekline göre farklılık gösterebilir. Bu yüzden deli kavramının muhtevası, kendisini tanımlayan aklın tezahürüdür denilebilir. Foucault, deliliğin her halükârda aklın alanı içinde anlam ve değere sahip olabileceğini belirtmektedir (2017: 68). Kılıçbay’a göre toplum, cisimleşmiş akıldan başka bir şey değildir. Akıl bozukluğu ise toplumun zıddıdır. Yani aklı ve dolayısıyla da toplumu tehdit eden unsurdur. Toplamlar var oldukları sürece toplum dışılar da var olmaya devam edecektir. Çünkü toplum dışıları bulundukları kompartmanların içine akıl yerleştirir ve onlara çeşitli isimler takar. Bu sayede akıllılar, delilik üzerinden düzenleyici ve uyarıcı bir dil oluşturmaktadır (Foucault, 2017: 13). Dolayısıyla delilik, varlığı zorunlu olarak devam edecek bir olgu olarak kabul edilmektedir.

Bu açıklamalar doğrultusunda farklı delilik tanımlarının birkaçı sıralanacak olursa: Sass’a göre delilik, “mantıksal bir düşünce silsilesi izlemede ya da mantıklı çıkarsama yapma yetisinde düşüş; refleksif ya da içe bakışlı öz farkındalık kapasitesinde eksiklik; bağımsız istem yoluyla özgürlüğün icra edilememesi; ani duygusal girdiler ve içgüdüsel isteklere karşı düşünsel bağımsızlığın kaybı ya da dil ve simgesel düşüncede bozukluk” (2013: 15) olarak tanımlanmaktadır. Andrew Scull (2019: 14) deliliği, “bütün toplumlarda rastlanan, istikrarlı bir sosyal düzen anlayışına hem sembolik hem de pratik anlamda zorluk çıkaran bir olgu olarak görmektedir. Delilik çoğu insanın paylaştığı sağduyu gerçekliğine hâkim olamamaktır. Foucault’ya göre ise (2017: 220) delilik, zihnin toplumsal dünyaya yabancılaşmasıdır. Başka bir ifade ile aklın ayarının bozulmasıdır. Bu nedenle deliler, doğru ile yanlış ayırt edemeyen bireyler olarak kabul edilmektedir.

Toplumda normal olanın sınırlarını ihlal eden, anormal durumların olduğu bilinmektedir. Ancak her toplumun normal ya da anormal kabul ettiği durumlar değişkenlik gösterebilir. Her ne kadar delilik hakkında yapılan tanımlamaların kendi içinde bir doğruluk payı olsa da bu durum, genel geçer bir delilik tanımının olduğunu göstermemektedir. Çünkü delilik yalnızca beyinde meydana gelen bir akıl hastalığı değildir. Toplumun konjonktüründen etkilenen bir olgudur. Bu nedenle delilik hakkında yapılan tanımların içeriği, toplumsal şartlara göre ya da deliliği tanımlayan kişinin hizmet ettiği disipline göre farklılık gösterebilir. Tıpkı Orta Çağ’daki İslam ve Hristiyan toplumlarında deliliğe yüklenen anlamların farklı olması gibi ya da her disiplinin deliliği farklı şekillerde tanımlaması bu durumu desteklemektedir (Güngör, 2018: 134). Delilik büsbütün akıl yoksunluğu değil; aklın normatif toplum düzenine uyum sağlayamama durumudur. Normal olanın tanımı ise toplumsal yaşantı içerisinde şekillenmektedir. Toplumun belleğinde yer edinen normallik tanımlarına uygun davranmayan kimseler, anormal olarak

nitelendirilebilir. Böylece çoğunluğun sahip olduğu davranış pratiklerine uyum sağlayamayan bireyler, deli olarak kodlanmaktadır. Toplumsal düzen, kolektif aklın tezahürüdür. Delilik ise insan davranışlarındaki akılcı faktörlerin azalması olarak tanımlanmaktadır.

Foucault'ya göre (2017: 254-259) deliliğı tanımlayan dört farklı bilinç bulunmaktadır:

1. Eleştirel delilik bilinci: Bu bilinç deliliğı ahlaken bilge olanın tabanı üzerinde belirlemektedir. Aslında bu bilinçte kişi, gerçekte deli olmadığıнын farkındadır. Yani deliliğın tersine dönebilen bir anlamı bulunmakta ve delilik bilgelik olarak kabul edilmektedir.

2. Uygulamalı delilik bilinci: Burada delilik, bir grubun varoluşu ve ölçüleri içinde verili olduğundan, kendini somut bir gerçeklik olarak dayatmaktadır. Yani delilik ve akıl arasındaki farkın belirginleştiğı bilinç türüdür. Bu bilinç normatif temellere dayandığından akıllı esas almaktadır.

3. Anlatımsal delilik bilinci: Bu bilinç henüz bilgi kanallarından geçmeden “bu bir delidir” diyebilme olanağını sağlamaktadır. Burada deliliğe iyi veya kötü bir nitelik yüklemekten ziyade onu bir tür adsal varoluş içerisinde ele almaktadır. Aslında tüm delilik biçimlerinin en serinkanlısıdır. Çünkü bu bilinç algılamaya yönelik basit bir kavrayıştır. Kişinin kendi içinde başlattığı delilik muhakemesidir.

4. Analitik delilik bilinci: deliliğın biçimlerini ve olgularını, ortaya çıkış nedenlerini sergileyen bilinçtir ve delilik hakkında nesnel bir bilgi olasılığını bu bilinç biçimi oluşturmaktadır. Delilik bu bilinç için artık tehlike oluşturmamaktadır. Bu bilinç

biçimlerinin her biri aynı anda hem kendine yeterli, hem de diğerleriyle dayanışma halindedir.

Michael W. Dols ise *Mecnûn: Ortaçağ İslam Toplumunda Deli* adlı eserinde delilik kavramını üç temel ekseninde ele almaktadır. İlki en yaygın olan delilik tanımıdır. Geleneksel hasta modelini kapsayan bu görüş, deliliği beynin işlev bozukluğunun yol açtığı patolojik bir durum olarak görmektedir. İkincisi toplumsal sapma modelidir. Bu modelde akıl hastalığı, kuralcı davranıştan sapma ya da sosyal bir olgu olarak kabul edilmektedir. Bu da hastalığın psikiyatrik tedavisinin, doğrudan sosyal kontrolün bir şekli olarak tasavvur edilebilmesini sağlamaktadır. Üçüncüsü ise anlaşılabilirlik modelidir. Bu anlayış, akıl hastalığına mantığın yitimi ya da sağduyunun temel kurallarının çiğnenmesi olarak bakmaktadır (Akt. Baykan, 2017: 4). Görüldüğü üzere delilik, tek bir şekilde tanımlanabilecek bir kavram değildir. Oldukça geniş bir muhteviyata sahip olan delilik olgusu, kültürel pratiklerden çokça etkilenmiştir. Aynı zamanda deliliğin algılanma biçimi, yaşanılan dönemin yapısal özellikleriyle de ilişkilidir. Dolayısıyla deliliğin geçirmiş olduğu kavramsal dönüşümleri, dönemsel farklılıklar ışığında ele almak gerekir.

1. 2. Antik Çağ'dan Modern Çağ'a Deliliğin Dönüşen Yüzü

1.2.1. Antik Çağ'da Delilik ve 'Hipokrat Hekimliği'

Her dönemde olduğu gibi Antik Çağ toplumlarında da marjinal olarak nitelendirilen kişi ve grupların varlığından söz etmek mümkündür. Bu dönemdeki marjinal kimlikler, genelde kişilerin fiziksel özelliklerden kaynaklanmaktaydı. Çünkü fiziksel eksiklik, farklılık ve/veya kusur önemli bir dışlanma nedeni olarak görülmekteydi. Antik Çağ'da yaygın olarak görülen dışlama yöntemlerinden biri damgalamaydı. Çoğu zaman köleleri, azılı suçluları ve katilleri belirlemek için kızgın demirle dağlama yöntemi kullanılmaktaydı. Bu şekilde toplumda sakıncalı olarak bilinen kişiler daha görünür

kılınmaktaydı. Ancak zamanla damgalama yöntemi, toplumun mevcut değerler sistemine karşı gelen ve fiziksel özellikleri itibariyle toplumun geri kalan kısmıyla benzerlik göstermeyen bireyler için de kullanılmaya başlanmıştır. Bu bireyler için ise demirle dağlama yönteminden farklı olarak tek tip kıyafetler giydirme ve belirli sembolleri taşımaya zorlama gibi damgalama şekilleri geliştirilmiştir. Zamanla Antik Çağ'da aykırı olarak tanımlanan ve bu şekilde damgalanan gruplar çeşitlilik göstermeye başlamıştır. Örneğin hastalar, fiziksel engelliler, cüzzamlılar, ruh hastaları bu dönemdeki marjinal gruplar arasında zikredilebilir. Özellikle Antik dünyada cüzzamlılara ve akıl hastalarına karşı hoşgörü ve anlayışın olmadığı görülmektedir (Akın, 2014: 103-104). Çünkü Antik Çağ'da dış görünüşün diğer insanlardan farklı olması, dışlama/damgalama sebebi olarak görülmekteydi. Sağlıklı bir beden yapısına sahip olmayan insanlara, Tanrı tarafından lanetlenmiş kişiler olarak bakılmaktaydı. Bu yüzden özellikle cüzzam hastalarının toplum içinde dolaşımına izin verilmemekteydi.

Antik Çağ bilimsel gerçeklikten uzak olduğu için toplumsal olaylar daha çok doğaüstü güçler ile açıklanmaya çalışılıyordu. Özellikle çoğu olay, tanrının bir yansıması olarak değerlendirilmekte ve hastalıklara da bu şekilde bakılmaktaydı. Bu çağda doğadaki dengesizliklerin, devlet yönetimindeki aksaklıkların ve günlük yaşamdaki talihsizliklerin dinsel ya da tanrısal bir nedenden kaynaklandığı düşünülmekteydi (Scull, 2019: 19). Dolayısıyla deliliğin, ilahi hoşnutsuzlukla ya da büyücülükle açıklanması kaçınılmaz olmaktaydı.

Antik Çağ'da deliliğin ilahi bir nedene dayandırılma düşüncesi pek çok toplumda benzerlik göstermektedir. Bu anlayış özellikle antik Yunanlar ve Romalılar arasında yaygınlık kazanmıştır. Çünkü Antik Çağ'da, Yunan tanrılarının insani faaliyetler üzerinde etkin bir rolünün olduğu düşüncesi mevcuttu. Hastalık ve deliliğin dinsel sebeplerden kaynaklandığı düşüncesi Yunan ve Roma kültürlerinin öne çıkan yönlerinden

birisiydi (Scull, 2019: 23). Yunan ve Roma toplumlarında delilik, gözardı edilemeyecek tatsız ve ürkütücü bir durum olarak görülmekteydi. Çünkü hayatın normal akışını değiştiren patolojik vakalar, hem hastalığı çekenler hem de onların çevresindeki insanlar için önemli aksaklıklar yaratmaktaydı. Denetim altına alınamayan ve başka insanlar için tehdit oluşturan bu bireyler, hem sembolik hem de pratik anlamda toplumsal düzenin temellerini sarsan bir kişiler olarak görülmekteydi (Scull, 2019: 27). Bu nedenle Antik Yunan ve Roma’da deliliğe tesadüfi gelişen bir hastalık olarak bakmaktan ziyade, hastalığın nasıl oluştuğuna dair açıklamalar sunarak dehşetinden sakınılmaya çalışılmıştır. Bu nedenle deliliği tanrılara ve cinlere bağlama anlayışı yaygınlık kazanmıştır.

Antik Çağ’da ruh hastalıklarının kötü ruhlar, şeytan ve cinler gibi doğaüstü güçlerin etkisiyle geliştiğine inanılması, delilerden uzak durulması gerekliliğini de beraberinde getirmiştir. Çünkü delilerin, kötü ruhları içinde taşıdıklarına inanılmakta ve kendisine yaklaşan kişilere de zarar vereceği düşünülmekteydi. Bu nedenle deliler, kendi aile mensupları dışında bir insana yaklaştıklarında taşlanarak uzaklaştırılmaya çalışılmaktaydı. Tıpkı deliler gibi sarahlılar da kirli kabul edildikleri için insanlar onları da tükürükle uzaklaştırmaktaydı. Nitekim insanların delilere taş atarak, sarahlılara ise tükürerek kendisinden uzak tutmaya çalışmaları, ilahi düzene karşı gelmiş sapkın bir bireyi reddetme biçimlerini yansıtmaktadır. Aynı zamanda Antik Çağ’da delilerin tedavisi ya hiç mümkün görülüyor ya da büyüye dayalı dinsel yollarla müdahale edilmeye çalışılıyordu. Bu nedenle deliler, çevresine zarar vermemesi için aileleri tarafından bağlanmakta ya da zincire vurulmaktaydı (Akın, 2014: 105). Antik Çağ’da delilerin nöbet geçirme, ağızdan köpük saçma, idrar ya da dışkı kaçıрма, dil ısırma, bayılma gibi arazları kolaylıkla cinnet belirtileriyle bağdaştırılmaktaydı. Bilimsel gerçeklikten uzak insanlar, bu tarz olayları ya delilerin içine kaçmış bir cinin marifeti olarak yorumlamakta ya da ay tanrıçası Selene’yi

gücendirmenin bir cezası olarak açıklamaktaydı. Deliliğin sebebi olarak doğaüstü güçleri öne süren bu insanlar, hastalığın tedavisi için de doğaüstü yollara başvurmakta idi (Scull, 2019: 34). Bu durumdan istifade eden rahipler ise delileri büyü ve cin çıkarma usulüne göre tedavi ettiklerini iddia ediyorlardı.

Antik Çağ'da Arapların hastalığa ve deliliğe bakışı Yunanlar ve Romalılarından çokta farklı değildi. Çünkü Araplar'da tıpkı Avrupalılar gibi deliliğin müsebbibi olarak doğaüstü güçleri görmekteydi. Bu durum Arap toplumlarında dualara, tılsımlı ve büyüdü sözlerle, nazar inancına bağlılığı arttırmaktaydı. Bu gelenekler Arap toplumlarında İslamın kabul edilmesiyle beraber hemen ortadan kalkmamıştır. Özellikle Kur'an'ın cinlerin varlığını açık bir şekilde kabul etmesi, bu tarz düşüncelerin uzun yıllar devam etmesine neden olmuştur. İslam'da Hristiyan topluluklardan farklı olarak cin kovma merasimleri bulunmamaktaydı. Fakat akıl hastalığının yarattığı rahatsızlıklar karşısında dini müdahalelere başvurulduğu söylenebilir. Ancak burada önemli bir detayı belirtmekte fayda vardır. Çünkü İslamın kabulünden sonra Eski Roma ve Yunan medeniyetlerinden farklı olarak müslümanlar, toplumu deliden değil deliyi toplumdan korumaya çalışmıştır. Bu durumda İslam medeniyetinde deliler, siyasi ve dini otoriteye zarar vermedikleri müddetçe cezalandırılmamıştır (Bayat, 2018: 11). Aynı zamanda Arap ve Avrupa toplumlarının yanı sıra Antik Çağ'da Çinlilerin bedensel ve zihinsel hastalıklara nasıl baktıkları noktasında eksik de olsa bir takım bilgiye ulaşılabilmektedir. Bu bilgiler ışığında, Çin toplumlarının da zihinsel rahatsızlıkların temeline dinsel (Budist ya da Taocu) faktörleri koydukları görülmektedir (Scull, 2019: 42-55). Her ne kadar Çinliler zamanla deliliğin biyolojik sebeplerden ötürü kaynaklandığını kabul etmiş olsalar da uzun yıllar delilik, Çin toplumunda ilahi bir gücün yansıması olarak görülmeye devam etmiştir.

Antik Çağ'da okuryazarlığın başlamasıyla birlikte, Yunan hekimleri deliliğin meydana geliş sebebini doğaüstü güçlerde aramak yerine insan vücudunda aramaya başlamıştır. Yunan tıp fikirlerinin yazıya geçirildiği en sistematik örnek olan Hippokrates'in yazılarında, deliliğin oluşum sebebi bir takım biyolojik semptomlara bağlı kılınmıştır. Hippokrates hekimliğine göre insan vücudunda birbiriyle ilişkili olan ve sağlık üzerinde önemli etkiler yaratan dört temel sıvı bulunmaktadır. İlki vücudu sıcak ve yaş tutan kan, ikincisi soğuk ve yaş tutan ter ya da gözyaşı gibi renksiz salgılardan oluşan balgam, üçüncüsü vücudu sıcak ve kuru tutan sarı safra ya da mide sıvısı ve son olarak da dalaktan çıkan, kanı ve dışkıyı koyulaştıran kara safradır. Hippokrates yazılarına göre suyukların her bireyde farklı olması değişik mizaçların doğmasına neden olmaktadır. Örneğin; kanın fazlalığı sıcakkanlı, balgamın yoğunluğu donuk ve soğukkanlı, safranın fazlalığı ise kişinin asabi olmasına neden olabilmektedir (Scull, 2019: 30). İnsanın hem ruhen hem de bedenen sağlıklı bir yaşam sürdürebilmesi için vücut sıvılarının dengede olması gerekmektedir. Bu sıvıların dengesizliği ise kişide bir takım sağlık problemlerinin yaşanmasına neden olabilir. Hippokrates yazılarına göre delilik de vücut sıvılarının dengesizliğinden kaynaklanan bir rahatsızlık olarak kabul edilmektedir. Bu anlayışa göre vücuttaki kara safranın fazlalığı melonkoli haline işaret edebilir. Hippokrates'e göre akıl ve ruh hastalıklarının oluşum sebebi, giderek çoğalan ve beyine baskı yapan kara safradır. Aslında Hippokrates yazılarının özünde sağlıklı beden ve sağlıklı zihne neden olabileceği görüşü hakimdir. Bu durumda Hippokrates tarafından başlatılan bu ilerlemeyle birlikte, delilik hakkındaki batıl inançlar, önemini yitirmeye başlamıştır (Akın, 2014: 108). Esasen Hippokrates yazıları, deliliğin oluşumunda doğaüstü güçlerin rolüne dikkat çeken kesimin görüşlerine karşı duruşu göstermektedir.

Hippokrates'in vücut sıvıları öğretisini dikkate alan ve bu doğrultuda önemli çalışmalar yapan bir diğer hekim de Bergama'lı Galenos'dur. Galenos tıpkı Hippokrates gibi akıl ve ruh hastalıklarının kara safra fazlalığından kaynaklandığını iddia etmiştir. Ancak Hippokrates'ten farklı olarak Galenos, akıl hastalığını bütünüyle beyinde kaynaklanan bir rahatsızlık olarak tanımlamaktadır. Galenos'un yaşadığı dönemde, sağlıklı bir bedenin yalnızca vücut sıvıları arasındaki dengenin kurulmasıyla sağlanabileceğine inanıldığından, bu amaca yönelik tedavi yöntemleri uygulanmaktaydı. Uygulanan en önemli tedavi yöntemleri müshil ve hacamat aracılığıyla vücuttaki zararlı maddelerin dışa vurulmasıydı (Akın, 2014: 96). Bu şekilde vücuttaki kötü kan ve safradan kurtulmak amaçlanıyordu. Kötü kandan kurtulmanın bir diğer yolu ise sülükle kan çekme yöntemi idi. Antik Çağ'da uygulanmaya başlanan bu tedaviler geçerliliğini uzun yıllar korumuştur. Günümüzde ise alternatif tıpta sıkça kullanılan sülükle pis kan çekme ya da hacamat yöntemlerinin de aynı amaca hizmet ettikleri söylenebilir.

1.2.2. Deliler Gemisi [*Narrenschiff*] ve Orta Çağ'da Delilik

Her çağın bilgisi, toplumsal yapının süzgecinden geçerek kendi söylemini oluşturmaktadır. Orta Çağ'daki hastalık ve delilik söylemleri de dönemin atmosferinden etkilenmiş ve Antik Çağ'ın karanlık yüzü bu dönemde de varlığını sürdürmeye devam etmiştir. Daha öncede belirtildiği gibi Antik Çağ'da hastalıklar, ilahi bir gücün yansıması olarak algılanmaktaydı. Özellikle de cüzzam hastalarına, Tanrı tarafından lanetlenen kimseler olarak bakılmaktaydı. Tanrının dışavurumunu yansıtan cüzzam hastaları aslında onun öfkesine veya iyiliğine de işaret etmekteydi. Ancak Orta Çağ'ın başlarında cüzzam hastalarının kaybolmasıyla birlikte delilik daha fazla dikkat çekmeye başlamıştır. Bu durum, deliliğin tarihsel izini süren Foucault'nun *Deliliğin Tarihi* adlı eserinde açık bir şekilde ele alınmıştır. Foucault, *Deliliğin Tarihi*'nde deliliği üç temel dönemde mercek altına

almaktadır. İlki din merkezli bir bakış açısının hâkim olduğu, delilerin sapkın ve günahkâr olarak damgalandığı Orta Çağ dönemidir. Bu haliyle Orta Çağ'daki delilik algısının, Antik Çağ'dakinden çokta farklı olduğu söylenemez. Çünkü her iki dönemde de deliliğin ilahi bir nedenden kaynaklandığı görüşü hakimdir. Her ne kadar Orta Çağ toplumlarının deliliğe bakışı Antik Çağ'la benzerlik göstermiş olsa da Orta Çağ İslam ve Hristiyan toplumlarındaki delilik algısı birbirinden oldukça farklıdır. Bu nedenle deliliğin İslam ve Hristiyan toplumlarındaki yansımalarını ayrı başlıklar altında incelemek gerekir.

1.2.2.1. Orta Çağ Avrupa'sında Delilik

Orta Çağ Hristiyan-Batı toplumlarındaki delilerin, ecinnilere karışmış olduğuna inanılmaktaydı. Bu dönemde delilere, bütün iyiliklerden arınmış lanetli kimseler olarak bakılmaktaydı. Ancak her ne kadar Orta Çağ'da delilere karşı hoşgörü ortamı sağlanmamış olsa da onların toplum içindeki dolaşımlarına izin verilmekteydi. Köyün delisi olarak nitelendirilen kimseler evlenmiyor, oyunlara katılmıyor, başkaları tarafından giydirilip besleniyordu. Deliler şehirden şehire dolaşarak toplum içinde varlığını sürdürmekteydi. Ancak çok fazla tehlikeli olduklarında diğer insanlar şehrin dışına küçük bir ev inşa ederek onları oraya kapatmaktaydı (Foucault, 2015: 82). Orta Çağ'da topluma zarar verme potansiyeli olan deliler, farklı yöntemlerle toplumdan uzaklaştırılmaktaydı. Bu yöntemlerden biri de delileri kayıklara bindirerek uzak kentlere göndermek olmuştur.

Fotoğraf 1: Deliler Gemisi Tablosu

Foucault Deliliğin Tarihi'nde, delilerin Orta Çağ'daki dolaşımlarını Hieronymus Bosch'un bir resmi ile açıklamaktadır. Bosch'un Deliler Gemisi [*Narrenschiff*] adlı resmi, delilerin Orta Çağ'daki durumunu yansıtmaktadır. Bu dönemde deliler, serbestçe dolaşabildikleri bir yaşama sahiplerdi. Ancak delilerin toplum içindeki varlığı diğer insanları rahatsız ettiği için onlar, bu gemilerle bir kentten diğerine gönderilmekteydi. Kentlerde bulunan insanlar, onları kendi istekleriyle sınırların öte tarafına atmaktaydı. Delilerin sınır dışı edilmesindeki temel amaç elbette ki toplumsal yarar ve insanların güvenliğiydi. Aynı zamanda onların kent içindeki belirsiz dolaşımlarını sonlandırmak ve bir daha dönmek üzere uzağa göndermekti (Foucault, 2017: 36). Böylece insanlar delilerin toplum içindeki varlıklarına son vermiş oluyordu. Deliler nereye gittiklerinden ve kendilerini ne tür zorlukların beklediğinden habersiz bir şekilde kayıklara bindirilerek uzaklaştırılmaktaydı.

Foucault'ya göre delilerin suya bırakılmasındaki bir başka neden ise suyun arındırıcı etkisinden kaynaklanmaktadır. Batı tarihinde akıl, uzun süre karayla

özdeştirilmiştir. Bunun aksine akıl dışı olan ise suya ait kılınmıştır. Bu dönemde su sonsuzluğun ve belirsizliğin temsilcisi olarak kabul edilmekteydi. Delilerin suya bırakılmasındaki amaç yalnızca toplum huzurunu sağlamak değildi; aynı zamanda delilerin su sayesinde azgın ve hırçın ruhlarından kurtulacaklarına yönelik inançtı. Öyle ki Batı toplumları, delileri uzun yıllar su ile tedavi etmeye çalışmıştır. Batı toplumları delileri şiddetli bir sağnak altına koydukları zaman bedenindeki huzursuz ruhların çıkacağına inanmaktaydı. Onlara göre suyun saflığı ve temizliği delileri serinleterek hakikatlerine geri döndürmekteydi (Foucault, 2015: 86). Bu inanış uzun yıllar delileri tedavi etme yöntemi olarak kullanılmıştır. İnanışın temel kaynağı ise Antik Çağ’a dayanmaktadır. Kötü ruhların ve cinlerin ele geçirdiği beden yalnız bu şekilde onlardan kurtulabilirdi.

Orta Çağ Avrupa’sında delilerin tedavi yöntemlerinde, batıl inanışlardan öteye gidilmediği görülmektedir. Rahipler, şeytanın ya da kötü ruhların etkisi altında olduğuna inandıkları delileri, tedavi etmenin yollarını aramışlardır. Orta Çağ’da delilerin tedavisi için geliştirilen yöntemlerden bir tanesi de “trepanasyon” adı verilen işlemdir. Bu dönemdeki inanışa göre insanların akıl sağlığını kaybetmelerindeki temel sebep, kafalarının içinde bulunan taşıdır. Delilik taşı [*stone of madness*] adı verilen bu yöntem tarihte önemli bir yere sahip olmuştur. Söz konusu taşın çıkarılması, delilerin normale dönmesi için gerekli görülmekteydi. Aynı zamanda trepanasyon adı verilen bu işlemin, delilere musallat olan cinleri ve şeytanları kovduğuna da inanılmaktaydı. Bu tedaviye göre delilerin kafası silindiri şeklindeki bir bıçakla delinmekteydi. Oldukça ilkel olan bu yöntem 15. yüzyılda delilerin tedavisi için uzun yıllar kullanılmıştır (Duymaz, 2017). Kullanılan yöntemin hastaya uygulama şekli ise aşağıdaki gibidir.

Fotoğraf 2: Trepanasyon İşlemi

Tıpkı Antik Çağ'da olduğu gibi delilerin ruh halleri, mevsim geçişlerine ya da ay ve güneşin durumuna bağlanmaktaydı. Bu şekilde tanrıyı kızdıran kişileri cezalandırdıklarına inanıyorlardı. Orta Çağ'da rahipler, delilere karşı nasıl bir tedavi yöntemi uygulamaları gerektiğini bilmemekteydi. Bu yüzden ilahi gücün arkasına sığınarak, hastalığın kutsal olduğuna insanları inandırmaya çalışmışlardır (Tırıcı, 2020). Orta Çağ toplumlarında çok sayıda hasta ve deli manastırlardan, türbelerden şifa aramaktaydı. Hatta bazı deliler kilisede uyuyarak akıl sağlığına kavuşacağına inanmaktaydı. Kilise, mabet, türbe gibi yerlerdeki tedavi yöntemleri daha çok cin çıkarma, cin kovma gibi anlatılara ya da şifalı otlara, nazarlıklara, koca karı ilaçlarına dayanmaktaydı. Ancak Hippokrates ve Galenos hekimliğinin 11. yüzyılda tekrardan Avrupa'ya girmesiyle birlikte kan alma, müşil verme, kusturma, hacamat veya perhiz gibi yöntemlerle de tedavi şekilleri uygulanmıştır (Scull, 2019: 68-71). Yani deliliğin tedavi yöntemleri nispeten de olsa bilimsel gerçekliklere dayandırılmaya başlanmıştır.

Orta Çağ Avrupa'sında çok fazla dini bayram bulunmaktaydı. Ancak bunlardan biri dini değildi. Deliler Bayramı olarak adlandırılan bu bayramda bireylerin sosyal rolleri yeniden şekillenmekte, toplumsal norm ve değerler tersyüz edilmekteydi. Örneğin cinsiyet rolleri değişiyor, zengin bir kimse fakir rolü oynuyordu. Bu bayram vesilesiyle cinsel yasaklar tamamen ortadan kalkmakta, insanlar devlet yöneticilerine istedikleri her şeyi söyleyebilmekteydi (Foucault, 2015: 82). Kısacası bu bayramda toplumsal düzen içerisindeki bütün kurallar sorgulanmaktaydı. Normal insanlar deli rolüne bürünerek toplumsal düzeni eleştiriyorlardı. Delilerin ağzına gelen her şeyi çekinmeden söylemeleri, onlara dilsel açıdan özgürlük alanı sunmaktaydı. Çünkü deliler, söyledikleri sözlerden sorumlu tutulmamaktaydı. Bu durumda Orta Çağ'da insanlar, delilerin dilini Deliler Bayramı vasıtasıyla sosyal ve siyasal alanı eleştirmek için kullanmışlardır denilebilir.

1.2.2.2. Orta Çağ İslam Topluluklarında Delilik

Orta Çağ İslam toplumlarının delilik olgusuna yüklediği anlam ile Avrupa toplumlarının deliliğe atfettiği anlam arasında oldukça önemli farklılıklar bulunmaktadır. Çünkü Orta Çağ Avrupa'sında deliler lanetli, suçlu, şeytani gibi negatif tanımlamalar ile anılırken, İslam toplumları deliliği bir çeşit hastalık olarak kabul etmektedir. Bu nedenle İslam toplumunun delilere uyguladığı tedavi yöntemleri, insani açıdan daha gerçekçi ve daha akılcıdır. Özellikle İslam'ın kabul edilmesinden hemen sonra delilik konusunda önemli eserler kaleme alınmış ve akıl hastalarının tedavi görmesi için hastaneler kurulmuştur. Bu durum Orta Çağ İslam toplumlarında, delilerin sağlıklı bir yaşam sürdürebilmesi için tıbbi uygulamalardan yararlandığını göstermektedir. Mesela 9. yüzyılda Bağdat'ta ilk bimerhanenin kurulması ve zamanla Ortadoğu'nun büyük kentlerinde de yaygınlık kazanması, İslam toplumlarında delilere verilen değeri kanıtlar mahiyettedir (Akt. Baykan, 2017: 13).

İslam toplumunda delilere uygulanan tedavi yöntemleri, Galen tıbbı odaklıdır. Daha önce de belirtildiği gibi Galenos, akıl hastalığını insan vücudunda bulunan sıvılara bağlı gelişen bir hastalık olarak tanımlamaktaydı. Dolayısıyla hastalığın tedavisi de bu dört sıvının özelliklerine göre yapılmaya çalışılmıştır (Kurtuluş, 2016: 104). Mesela Orta Çağ İslam toplumunda -tıpkı Antik Yunan’da olduğu gibi- deliliğin vücuttaki kan oranının fazlalığından kaynaklandığına yönelik bir inanış hakimdi. Kirli kanın artmasından kaynaklanan hastalıkların tedavisi için kan aldırma yöntemi uygulanmaktaydı. İslam medeniyetinde de kullanılan bu tedavi biçimine “hacamat” adı verilmiştir. Arapça *hacm* kökünden gelen bu kavram “emmek” anlamını taşımaktadır. Hacamat, akıl sağlığı yerinde olmayan bireylerin vücudunda bulunan kirli kanın emilimini sağlayan tedavi yöntemidir (Baykan, 2017: 14). Akıl hastalarının tedavisinde kullanılan bir başka yöntem ise şifalı otlardır. İbn-i Sina akıl hastalarının tedavisinde, yararlı otların karışımından elde edilen merhemlerin etkili olabileceğini belirtmiştir (Scull, 2019: 58). Görüldüğü üzere Orta Çağ İslam toplumları, Avrupa’da olduğu gibi delileri toplumdan dışlamak yerine, onların tedavisi için gerekli faaliyetleri uygulamaya çalışmışlardır.

Orta Çağ İslam toplumlarında akıl hastalarına verilen önem oldukça fazlaydı. Foucault, Arap toplumlarının delilere karşı her zaman hoşgörülü ve anlayışlı davrandıklarını belirtmektedir. Aynı zamanda *Deliliğin Tarihi* adlı eserinde Bağdat, Fez, Kahire gibi kentlerde kurulan bimerhanelerin işleyişi hakkında da bilgi vermiştir. Buralarda kurulan hastanelerin genel işleyişine bakıldığında, delilerin akıl sağlığına kavuşmaları için gerekli tedavi yöntemlerinin uygulandığı görülmektedir. Foucault’ya göre bu hastanelerde bir tür ruh tedavisi uygulanmaktaydı. Özellikle hekimler müzik, dans, masal anlatımı ve gösteriler yardımıyla delilerin tedavisini mümkün hale getirmeye çalışmıştır (Foucault, 2017: 192).

Benzer bir şekilde Evliya Çelebi de Seyahatnâme'sinde Orta Çağ İslam toplumlarının delileri tedavi etme biçimleri üzerinde durmuştur. Çelebi, akıl hastalarının ipek çarşafklar üzerinde uyuduğunu, ipek kıyafetler ile tedavi edildiğini ve akıllılar ile aynı ortamda tutmaya çalıştıklarını da belirtmiştir. Ayrıca Evliya Çelebi, bu dönemde akıl hastalarına uygulanan beslenme düzeni hakkında da bilgi vermektedir. O dönemde beslenme düzeninin akıl hastaları için önemli olduğuna inanılmaktaydı. Bu sebeple hastanelerde her hastanın rahatsızlığına uygun yemekler pişirilmekteydi (Kurtuluş, 2016: 104). İslam toplumlarında en fazla kullanılan tedavi yöntemlerinden birisi de müzik vasıtasıyla ruhu sakinleştirme taktığıydı. Bu toplumlarda müzik, ruhun gıdası olarak kabul edilmekteydi. Hastalara çeşitli makamlarda sesler dinletilmekte ve bu şekilde ruhun şifa bulacağına inanılmaktaydı (Baykan, 2017: 15). Evliya Çelebi Seyahatnâme'sinde Fatih Darüşşifası'nı ve akıl hastalarına verilen hizmeti şu şekilde tasvir etmektedir:

“Evvela tımarhaneyi Ebulfeth Sultan Mehmed, 70 hücre, 80 adet kubbe ve 200 hüddamı vardır (Müderres) dersiam ve hekimbaşı vardır. Âyende ve râvendegândan bir adam hasta olsa tımarhaneye götürüp ona hizmet ederler. Dıba (canfes ve sırmalı kumaştan yatakları vardır) ve zib ü zerbak harir câmehabları vardır. Hergün iki defa hastalara gûna-gün et'ame-i nefise (çeşit çeşit nefis yemekler) verilir. Evkafı o derece kavîdir ki vakıfnamesinde: Eğer matbahta keklik tarac ve sülün kuşların eti bulunmaz ise, bülbül, serçe ve güvercin pişüp hastalara bezl oluna diye (yazılıdır) muharrerdir. Hastalara, divânelere def-i cünûn için mutribân ve hanendegân tayin edilmiştir. Avretler ve kefereler için dahi başka bir köşede tımarhane vardır” (Akt. Baykan, 2017: 14).

İbn-i Sina İslam medeniyetinde, tıp alanına sağladığı katkılar ile bilinmektedir. Özellikle Avrupa'nın akıl hastalarını zincirlere bağladığı dönemlerde, İbn-i Sina hastalığa sebep olabilecek faktörleri bulmaya çalışmıştır. Mesela İbn-i Sina dimağın, şehvet, hazım,

bevil ve karaciğer faaliyetlerinin ağırlaşması sonucu zihinsel hastalıkların meydana gelebileceğini belirtmekteydi (Erdem, 2016: 35). İbn-i Sina'nın bulgularını aktardığı bu dönemde labaratuvar ortamları henüz kurulmadığı için hastalık hakkındaki görüşleri oldukça dikkat çekmiştir. Ancak Avrupa'da bu görüşlere pek fazla rağbet gösterilmemiştir. Çünkü Orta Çağ Avrupa'sında akıl hastalarının durumu din adamlarının hükümleri doğrultusunda belirlenmekteydi. Akıl hastalarının şeytani ruhlar ile ilişkilendirilmesi, onların kötü muamele görmesine neden olmaktaydı.

İslam medeniyetinin deliyi tanımlama biçimi, dönemin sosyo-kültürel yapısıyla bütünleşerek şekillenmiştir. Aynı zamanda dini kuralların etkisi de delilik tanımının biçim kazanmasında çok fazla etkili olmuştur (Aksoy, 2014: 103). İslam medeniyetindeki delilik, tam olarak “el-cunûn u fûnûn” (divanelik türlü türlüdür) kavramıyla açıklanmaktadır. Yani İslam dinine göre deliliğin tek bir çeşidi yoktur. Ebu'l Kâsım En- Neysabûrî *Akıllı Deliler* adlı eserinde kırk beş tane delilik türünden bahsetmektedir (En-Neysabûrî, 2013). Orta Çağ İslam toplumlarındaki delilik olgusunu inceleyen Micheal Dols'da farklı türde deli tiplerinin olduğundan bahsetmiştir.

“Şaka malzemesi olan köyün delisi ya da budalası, karasevdanın melankolik mağduru, mestane sufisi, akıllı deli yahut kutsal deli gibi İslam edebiyatının yaygın bir tiptemesi haline gelmişti. Delinin çeşitli edebi portreleri, delilikle ilgili geniş yelpazedeki görüşler ve deliye karşı gösterilen toplumsal tepkilerle tarihsel kanıtları güçlendirir. Delilikle ilgili bütünleştirici bir görüşün yokluğu akli dengesi bozuk kimselere karşı elbette daha fazla sosyal hoşgörüyü yol açmıştı” (Akt. Erdem, 2016: 32).

İslam medeniyetinde delilik, tıbbi tedavi gerektirecek bir hastalık olarak kabul edilmekteydi. Ancak İslam dinindeki delilik, yalnızca fizyolojik açıdan incelenmesi gereken bir hastalık da değildi. Çünkü akıl sağlığı yerinde olan bir insandaki aşırı ilahî aşk, bilgelik

olarak değerlendirilmektedir. Bu noktada İslam medeniyetinde kutsal delilik olarak da bilinen “akıllı delilik”; “ukalâu’l-mecânîn” kavramının incelenmesi gerekmektedir. Söz konusu “akıllı deli”lerin tedaviye ihtiyacı yoktur. Onlar insanın bu hayattaki nihaî emeline ulaşmış ve gerçek “mutluluk”u yakalamış kişilerdir. Tasavvufta deli ve akıllı kavramlarının “vahdet” ve “kesret” ile bağlantısı bulunmaktadır. Akıl, dünyayı anlamlandırmaya çalışan insanların, vahdete (teklik) ulaşmalarını sağlayan araçtır. Dünya ise kesret (hırs, kıskançlık, kaptis) içinde yol almaktır. Fakat akıllı deliler vahdeti kendi içinde duyanlardır (Narlı, 2019).

Genel itibariyle tasavvufta delilik olgusu “cünun”, “meczip” ve “mecnun” kavramları ekseninde incelenebilir. Bu kavramlar, tasavvuftaki delilik tanımına karşılık gelmektedir. Mecnun kelimesi, İslam medeniyetinde Allah’a duyduğu aşk ve zikir sevgisi sebebiyle akli başından giden kişileri tasvir etmek için kullanılmaktadır (Baykan, 2017: 11; Narlı, 2019: 23). İslam toplumlarında “Mecnun” olarak nitelendirilen kimseler, söyledikleri sözlerden ve sergiledikleri davranışlardan ötürü kınanmamaktaydı. Aynı zamanda dini yasak ve emirlerden de muaf tutulmaktaydılar. Cezb kökünden türeyen “meczip” kavramının sözlük anlamı ise “çekmek”tir. Allah’ın aniden yanına çektiği, dost edindiği ve sürekli olarak huzurunda bulundurduğu veliler için kullanılmaktadır (Kurtuluş, 2016: 10). Bu noktada Foucault, delilik biçimleriyle akıl biçimleri arasında bir benzerliğin olduğunu belirtmektedir. Foucault’ya göre bilgelik ve akıl birbirine çok yakındır. Mesela çok bilgece bir eylem, bazen bir deli tarafından gerçekleştirilebilir. Bu durum çoğu zaman meczupların eylemlerinde görülmektedir. Çünkü meczupların hareketleri, akli başında insanların kafasını karıştırıyor olsa da bizzat akla hizmet etmektedir. Foucault’ya göre delilik bulaşmamış hiçbir güçlü akıl yoktur” (Foucault, 2017: 69-70). Kısacası İslam medeniyetinde kişi, aşırı sevgiden delirmişse mecnun ya da meczup olarak telakki edilmekte; aniden meydana gelen patolojik bir olay neticesinde akıl sağlığını yitirdiyse kendisiyle sohbet edilmekte; delinin dünyasına

saygı duyulmakta ve onunla alay edilmemekteydi. Yani delilik olgusu, fizyolojik açıdan bir eksikliğe karşılık gelirken; tasavvufta bilgelik ile özdeşleştirilmektedir. Ancak İslam medeniyetinde deliliğin sebebi her ne olursa olsun, onlara karşı hoşgörü ile yaklaşmak dinin temel kıstaslarından biri olarak görülmüştür.

1.2.3. Deliliğe Övgüsel Bir Yaklaşım: Rönesans Döneminde Delilik

Foucault, *Deliliğin Tarihi*'nde hem deliliğin arkeolojik çözümlemesini yapmakta hem de kavramın dönemsel açıdan geçirdiği dönüşümleri açıklamaya çalışmaktadır. Foucault, eserinde delilik temasını üç farklı aşamada ele almaktadır. İlk aşama, delilerin toplum içindeki dolaşımlarının serbest olduğu Orta Çağ dönemidir. Daha önce de belirtildiği gibi Orta Çağ döneminde delilerin toplum içindeki dolaşımlarına izin veriliyor olsa da onlara karşı hoşgörü ortamı tam olarak sağlanamamıştır. Ancak Orta Çağ'ın sonlarına doğru Batı toplumlarının ufkunda ani bir yükselme meydana gelmiştir. Foucault'nun deyiimiyle Rönesans döneminde delilik; *tıpkı geçmişte de olduğu gibi hataları ve kusurları kınayan, onları artık gurura, merhamet yoksunluğuna, Hristiyanlık erdemlerinin unutulmuş olmasına değil de aslında hiç kimsenin tam olarak suçlu olmadığı ama herkesi gizli bir iş birliğiyle kuyruğuna bağlayan, peşinden sürükleyen bir cins akıl bozukluğuna dâhil eden uzun çılgınlıklar dizisi*" (2017: 39) olarak tanımlanmıştır.

Rönesans döneminde deli artık kıyıda köşede kalmış, sürekli dışlanan, kusurlu bir siluet olmaktan çıkmıştır. Bu dönemde deliler özellikle tiyatrunun merkezinde yer almakta ve gerçeğin ortaya çıkmasına neden olan kişi olarak kendisine toplumda yer edinmektedir. Delilik yalnızca tiyatrodaki değil, diğer sanat dallarının da odağında bulunmaktaydı. Örneğin Hieronymous Bosh, Pieter Brueghel gibi ressamların resimlerinde, Shakespeare ve Cervantes gibi yazarların eserlerinde baskın bir tema olarak kendini göstermektedir (Foucault, 2017: 40). Aynı zamanda delilik temasının yoğun bir şekilde

işlendiği edebi eserlere de (roman, masal, taşlama) rastlanmaktadır. Bunların başında Erasmus'un *Deliliğe Övgü* (2018) ve Dostoyevski'nin *Budala* (2019) adlı eserleri gelmektedir. Bu dönemde Rönesans yazarları deliliği yeniden kurgulamakta ve onları kurmaca dünyanın başkahramanı haline getirmeye çalıştıkları görülmektedir.

Tiyatro eserlerindeki deli karakterleri, genelde oynadıkları rolün tersini seyirciye aktarmaya çalışmaktaydı. Herkesin diğerlerini aldattığı ve kendinin de enayi konumuna düştüğü komedi oyunlarında deli, genelde aldatan rolünü üstlenmekteydi. Deliler, mantığa uymayan kaçık diliyle, komedinin düğümünü komik bir şekilde çözerek akıllı sözler söylemekteydi: âşıklara aşkı, gençlere hayatın gerçeklerini, gururlulara, küstahlara ve yalancılara işlerin sıradan gerçeğini anlatmaktaydı (Foucault, 2017: 40). Rönesans'la birlikte doruk noktasına ulaşan deliliğin bilgeliği veya zıtlıkların birliği gibi kavramlar, delilik ile hakikat, ciddiyet ile komiklik arasındaki mesafenin daralmasına neden olmaktaydı (Uçan, 2009: 38) Bu dönemde yazarlar, deliliğin dilini kullanarak sınır tanımayan bir eleştiri ortamı yarattığından, deliler edebiyatta, sanatta veya tiyatrodan aranan kişi konumuna gelmiştir. Çünkü onlar, söyledikleri sözlerden ya da yaptıkları davranışlardan sorumlu tutulmadıkları için kimsenin dile getiremediği hakikatleri özgür bir şekilde ifade edebilmekteydi. Yani aslında yazarlar, sosyal ve siyasal düzenin eleştirisini yapmak için delilerin çılgın dilinden yararlanmaktaydı. Bu şekilde deliliğin dili, aklın dili haline gelmekteydi. Erasmus'un *Deliliğe Övgü* adlı eseri bu durumu açık bir şekilde destekler mahiyettedir.

Rönesans döneminin en önemli düşünürlerinden bir olan Erasmus'un *Deliliğe Övgü* adlı eseri (2018), çağlar boyunca Rönesans hümanizminin başlıca belgeleri arasında gösterilmektedir. Erasmus'un deliliğe methiyeler düzdüğü bu kitabında, gerçek bilgeliğin delilik olduğu mesajı verilmektedir. Komedi türünde ele alınan bu denemelerde, deliliğin hayatın her kesimine nasıl egemen olduğu anlatılmaktadır. Aynı zamanda eserde soytarı

kılığına girmiş bir kadının (Stultitia), din kurumunu, din adamlarını ve her kademededen devlet yöneticisini sivri bir dille eleştirdiği görülmektedir. Erasmus delilik olgusuna, bütün insanlığın ahlaki zaaflarını gün yüzüne çıkarmak için başvurmuştur. Kimlikleri ve makamları ne olursa olsun, insanların ahlaki zaaflarını ve aptalca davranışlarını teşhir ederek, onlarla dalga geçmektedir. Erasmus, deliliğin bile neredeyse utanacak kadar saçma bulduğu konuları (hurafe kaynaklı meseleleri, rahipleri, papazları) bazen sert, bazen de kibar bir dille eleştirmektedir (Scull, 2019: 46). Kısacası Erasmus *Deliliğe Övgü* adlı eserinde, delilik olgusuna çağdaşlarından farklı bir anlam yüklemekte ve delilik mecazını kullanarak dönemin sosyal ve siyasal yapısını hicvetmektedir. Aynı zamanda Dostoyevski'nin *Budala* adlı eserinde de (2019) benzer bir mesaj verilmektedir. Eserde dürüst bir insan olarak yaşamının zorluklarına değinilmekte ve ahlaksızlıklar üzerine kurulu olan bu dünyada, dürüstlüğün budalalık olduğu mesajı verilmektedir. Rönesans döneminde delilik teması, sanatta ve edebiyatta oldukça fazla kullanılmış olsa da birçok çevrede akıl hastalığına hâlâ doğaüstü güçlerin bir sonucu olarak bakılmaktaydı. Rönesans döneminde işlenen delilik teması, daha çok oyun yazarlarını ve onların hitap ettiği kitleleri ilgilendirmekteydi. Fakat halkın içine karışan akıl hastaları, dışlanmaya ve yakın çevresine yük olmaya devam etmekteydi. Bu dönemden sonra akıl hastaları, toplumda giderek daha fazla tehlikeli varlıklar olarak görülmeye başlamıştır. Böylece 17. yüzyılda akıl hastalarının tımarhanelere kapatılma işlemleri belirginlik kazanmıştır.

1.2.4. Büyük Kapatılma: Klasik Çağ'da Delilik

Deliler, çağlar boyunca toplum dışı ya da başka bir ifadeyle anormal olarak toplumda yer edinmeye çalışmış ve birçok olumsuz muameleyle de karşı karşıya kalmıştır. Öyle ki gelişimi uzun yıllar süren delilik kavramı, tek bir anlama bağlı değildir. Çünkü delilik, sürekli değişime uğrayarak yeniden bir varoluşla karşı karşıya kalmaktadır. Özellikle

belirli dönemlerde dünya tarihinde meydana gelen değişimler, kavramın değişim sürecini önemli ölçüde etkilemiştir. Kuşkusuz bu süreçte, radikal dönüşümlerin yaşandığı dönemlerden birisi de Klasik Çağ’dır. Bu dönem, Foucault’nın *Deliliğin Tarihi* adlı eserinde “Büyük Kapatılma” başlığı altında uzunca tartışılmaktadır.

Klasik Çağ’daki deliliğin kökenleri Orta Çağ’a kadar uzanmaktadır. Daha önce de belirtildiği gibi Orta Çağ döneminde cüzzam hastaları, sosyal hayatta büyük bir korku yaratmaktaydı. Bu nedenle cüzzam hastalarını toplumdan uzaklaştırmak adına inşa edilen miskinhane sayısı giderek artış göstermekteydi. Ancak Orta Çağ’ın sonlarına doğru cüzzam hastalarının ortadan kaybolmasıyla birlikte tecrit mekânları, yeni hastalarını bünyesinde barındırmaya başlamıştır. Miskinhanelerin cüzzamlılardan sonraki ilk sahipleri, cinsel hastalıklı bireylerden oluşmaktaydı. Ancak Klasik dönemle birlikte miskinhanelerde çeşitli simalar görülmeye başlanmıştır. Giderek artış gösteren gruplara zamanla siyasi suçlular, yaşlılar, işsizler, eşcinselliler, fakirler, engelliler ve en önemlisi deliler dahil olmaya başlamıştır (Öztürk & Yıldız, 2016: 5). Özellikle 17. yüzyılda, dönemin toplumsal yapısına bağlı kalarak oluşturulan “normal” insan imgesinin dışında görülen herkes, keyfi kapatılmalara maruz bırakılmaktaydı. Foucault, bu duruma “Büyük Kapatılma” adını vermiştir. Foucault kapatılmaların başladığı tarihi ise 1656 yılında, Paris’te Genel Hastane’nin kurulmasına dayandırmaktadır (Foucault, 2017: 90). Hastane kurulduktan kısa bir süre sonra Paris nüfusunun azımsanmayacak bir bölümü (üç yüz bin nüfusun en az altı bini) bu kuruma kapatılmıştır. Foucault’ya göre (2015: 13) 17. yüzyılda ortaya çıkan bu kurumlar, sürekli kapatma ve cezalandırma mekânı olan hapishane kurumlarının da temellerini atmıştır. Çünkü 17. yüzyıla kadar kadar pratik anlamda hapishane kurumları bulunmamaktaydı.

Rönesans döneminde delilik olgusunun artan önemi, Klasik Çağ'da yerini karanlık bir sessizliğe bırakmıştır. Orta Çağ'da ve Rönesans'ta delilik olgusu, insana ilişkin alternatif bir varoluş şekliyken; bu anlayış 17. yüzyılda son bulmaya başlamıştır. Artık delilik, yalnızca insana özgü bir nitelik olan aklın tam tersi olmaya başlamıştır. Genel Hastanenin kurulması ve bu tarz mekânların giderek çoğalması, delileri fiziksel bir dışlamayla karşı karşıya bırakmıştır. Bunun sonucu olarak kapatılanların sayısı hızla artmış ve adeta bir “akıldan yoksunluk âlemi” kurulmuştur. Burada dikkatlerden kaçmayan asıl nokta ise bu gelişmelerin Aydınlanma Çağına müteakip yaşanmış olmasıdır (Öztürk & Yıldız, 2016: 6). Aklın ön plana alındığı bu çağda delilik, insani bir durum olarak görülmemekteydi ve insanlar, delileri toplumdan tamamen soyutlayarak, aklın üstünlüğünü ispatlamaya çalışmaktaydı. Ayrıca üstünde durulması gereken bir diğer mesele de akıl hastanelerine kapatılan delilerin durumudur. Çünkü tımarhanelere kapatılan delilerin, özel ihtiyaçları neredeyse hiç karşılanmamaktaydı. Hastalar gelişigüzel yatırılmakta ve çoğu zaman cinsiyet ayrımı dahi gözetilmemekteydi. Deliler genellikle büyük galeri şeklindeki salonlarda tutulmaktaydı. Baş etmesi zor olan hastalar ise tek kişilik hücrelerde duvara zincirlenmiş bir şekilde yaşamaktaydı (Scull, 2019: 131). Foucault, *Deliliğin Tarihi*'nde akıl hastalarına uygulanan muameleyi şu şekilde aktarmaktadır:

“Onları çırılçıplak, paçavralara sarınmış, uzandıkları taş döşemenin soğuk neminden korunmak için samandan başka bir şeyleri olmadığı halde gördüm. Onların gayet kaba bir şekilde beslendiklerini, nefes alacak havalarının, susuzluklarını giderecek sularının olmadığını gördüm. Onların gerçek zindancılara teslim edilmiş olduklarını, bunların vahşi gözetimlerine terk edilmiş olduklarını gördüm. Onların dar, iğrenç, havasız, ışsız aralıklara tıkdıklarını, içine yırtıcı hayvanların bile konulamayacağı ve hükümetin lüksünün başkentlere büyük harcamalarla idame ettirdiği mezar gibi yerlere kapatıldıklarını gördüm” (Foucault, 2017: 90).

Delilere uygulanan tedavi yöntemleri de çoğu zaman iyileştirmeye yönelik değildi. Daha çok hastaları korkutarak ve şoka uğratarak gerçekliğine döndürmeye yönelik makinalar icat edilmekteydi. Mesela Gent'teki bir akıl hastanesini yöneten Joseph Guislain en akıl almaz örneklerden birini sunmuştur. “Çin Tapınağı” adındaki bu düzeneğin, delileri bulundukları dalgınlıktan çıkaracağına inanılmaktaydı.

“Bu tapınak küçük bir Çin tapınağı şeklindedir. İç kısmı makaralara ve halatlara bağlı halde kendi ağırlığıyla raylar üstünde aşağıya inerek suya dalan, hafif konstrüksiyonlu ve hareketli bir demir kafesten oluşur. Bu düzeneğin etkisine maruz bırakılacak deli, kafesin içine sokulur; hademelerden biri kapıyı dışardan kapatırken, diğeri freni boşaltır; bu manevra kafesteki hastayı suya batırır. İstenen etki elde edildiğinde, makine bir kez daha yukarıya kaldırılır” (Scull, 2019: 141).

Benzer bir tedavi yöntemi ise Benjamin Rush'ın icat ettiği “Sakinleştirici” adındaki sandalyede görülmektedir. Bu sandalye vücudun her tarafını sıkıca kavrayarak, gövdenin dik durmasını sağlamaktaydı. Bu şekilde beyne giden kan akışı azalmakta ve kasların hareket etmesi önlenmekteydi. Nabız iyice azaldıktan sonra ilk olarak soğuk su ya da buz, ikincisinde ise sıcak su uygulaması yapılmaktaydı. Rush bu tedavi yönteminden yararlı sonuçlar alacağını iddia etmekteydi. Delileri, sağduyu dünyasına yeniden adapte etme iddiası taşıyan bir başka tedavi yöntemi de “Sallanma” taktiğidir. Erasmus Darwin'in önerdiği bu yaklaşıma göre deliler sallanan sandalyeye kayışla bağlanmalı ve sürekli hareket ettirilmeliydi (2019: 142). Zihin ve beden hareketleri sayesinde vücutta çeşitli değişiklerin meydana geleceğine inanılmaktaydı. Sandalyeye oturma noktasında inat eden kişiler ise karanlık ve gürültülü ortamlara götürülmekteydi. Buradaki amaç sandalyenin tesirini arttırmaktır.

Fotoğraf 3: Sakinleştirici Sandalye

Aydınlanma Çağı'ndan sonra deli olmak, çalışmaktan aciz olmak anlamına gelmekteydi. Bu nedenle kapatmanın asıl amacı, çalışmak istemeyen ya da çalışamayan bireyleri, üretim faaliyetlerine dâhil etmektir. Görünürde hastaneler, akıl hastalarını, suçluları veya norm dışı bireyleri iyi koşullarda tedavi ya da ıslah etmeyi amaçlamaktaydı. Ancak Foucault'ya göre bu kurumlar, kapitalizmin ihtiyaç duyduğu üretken ve itaatkâr bedenlerin oluşturulmasında kullanılmıştır. 18. yüzyılın sonu ile 19. yüzyılın başına tekabül eden döneme gelindiğinde ise kapitalizmin ihtiyaç duyduğu insan bedeni ya da insan emeği doğrudan ekonomik ve siyasal müdahalelerin nesnesi haline gelmiştir. Daha önce işsizler, eşcinseller, hastalar, akıl hastaları hepsi aynı mekânlara kapatılıyorken; 19. yüzyılın başlarında ayrımlar yapılmaya başlamıştır (Foucault, 2015: 106). Mekânsal ayrımların yapılması, bir takım modern kurumların (hapishane, akıl hastanesi, hastane gibi) doğmasına zemin hazırlamıştır. Modern tedavi yöntemlerinin uygulandığı ve buna mukabil uzmanlaşmanın da arttığı mekânlardan bir tanesi de akıl hastaneleridir.

1.2.5. Modern Psikiyatri Çağı: Delilikten Akıl Hastalığına Geçiş

Akıl hastalığının tarihsel serencamı içerisindeki son aşama modern psikiyatri çağıdır. Psikiyatri, akıl hastalıklarının oluşum nedenlerini inceleyen ve hastalıkların tedavisi için gereken bilgi birikimini bünyesinde barındıran pozitif bir bilim dalıdır. Akıl hastalıkları, psikiyatri gibi uzmanlık alanlarının ilgi odağı olmadan önce, doğaüstü güçler ile ilişkilendirilmekteydi. Orta Çağ'dan beri toplumların akıl hastalıklarını tanımlama biçimleri, büyüye ilişkin ve dinsel anlamların içine sıkışıp kalmış vaziyetteydi. Ancak 19. yüzyılın sonları, 20. yüzyılın başlarına gelindiğinde artan uzmanlaşma ile birlikte, akıl hastalığı tıbbi ve bilimsel bir bakışın ilgi alanı haline gelmiştir (Foucault, 2014). Artık insanın ruhu, duygu ve düşünceleri, davranış biçimleri veya sosyal çevresi psikiyatrinin inceleme alanına dâhil edilmiştir.

Bir tıp dalı olan psikiyatri, beyin fonksiyonlarında meydana gelen farklılıkları ya da bozuklukları teşhis ve tedavi etme iddiasında bulunmaktadır. Modern psikiyatri çağında deli diye bir kavram bulunmamaktadır. Bunun yerine “akıl hastası” ya da “ruh hastası” terimleri kullanılmaktadır. Akıl hastalarını tedavi eden hekime “psikolog” ya da “psikiyatr” gibi unvanlar verilmiştir. Tedavi sürecinin yürütüldüğü mekânlara ise “akıl hastanesi” ya da “ruh ve sinir hastalıkları hastanesi” adı verilmiştir. Dolayısıyla Orta Çağ boyunca delilik etrafında şekillenen mistik tanımlar ve tedaviler, psikiyatri çağıyla son bulmuştur. Artık akıl hastalarını batıl inanışlar vasıtasıyla iyileştirmek yerine; ilaç tedavisi aracılığıyla normale döndürmenin yolları aranmaktadır. Yani psikiyatrinin varoluş temelinde, deliliği tıbbi bir hastalık olarak kabul etme durumu bulunmaktadır (Narlı, 2019: 55). Akıl hastalarına uygulanan teşhis ve tedavi yöntemleri de bu yönde şekillenmektedir. Psikiyatri yalnızca bireyin akıl sağlığından değil; toplumun sağlığından da kendini sorumlu tutmuştur. Çünkü hastalığın toplumsal ve irsi sebeplerinin olabileceğini de belirtmiştir.

Akıl hastaları, çağlardan beri birçok tedavi biçimine maruz bırakılmıştır. Uygulanan tedavi yöntemleri ise yaşanan çağa göre değişkenlik göstermiştir. Bu durum modern psikiyatri çağında da benzer bir seyir izlemiştir. Geçmişten beri psikiyatri bilimi insanların akıl sağlığı için bir takım tedavi yöntemi geliştirmiştir. Günümüze kadar olan süreçte psikiyatrinin geliştirdiği tedavi yöntemleri üç temel grupta toplanabilir. Bunlar; ilaç, psikoterapi ve elektroşoktur (Narlı, 2019: 55). Psikiyatri çağında, akıl hastalarına uygulanan tedavi yöntemlerinin kökeni pozitif bilimlere dayansa da ilk dönemlerde birçok psikiyatrin otokratik tedavi yöntemlerine başvurduğu görülmektedir. Psikiyatrlar, tedavi adı altında uyguladıkları yöntemleri meşrulaştırmak için eylemlerini rasyonelleştirme yoluna gitmişlerdir. Özellikle Birinci Dünya Savaşı'nın yaşandığı dönemlerde, yaşanan sosyal, siyasal ve ekonomik sıkıntılar, akıl hastalıklarının artmasına neden olmuştur. Bütün Avrupa'yı etkisi altına alan bu durum, çeşitli tedavi yöntemlerini de beraberinde getirmiştir (Scull, 2019: 271). Bu dönemlerde akıl hastalarına uygulanan tedavi yöntemlerinin, Klasik Çağ'da uygulanan insanlık dışı yöntemlerden pek de farkı bulunmamaktaydı. Ancak zamanla tıp biliminin ilerlemesiyle birlikte, uygulanan yöntemler daha az ağırlı olmuştur.

Fotoğraf 4: Akıl Hastalarına Uygulanan Elektroşok Yöntemi

Foucault'ya göre akıl hastaları yaşamlarına ilişkin söz söyleme hakkına, psikiyatri çağında da sahip olamamışlardır. Onlar bu dönemde de sosyal, maddi ve manevi bakımdan insanlıktan çıkarılan, akli durumlarından dolayı kişisel tercihlerde bulunmasına müsaade edilmeyen bireyler konumundadırlar. Foucault, *Akıl Hastalığı ve Psikoloji* adlı eserinde akıl hastanelerini, gücü elinde bulunduranların delileri susturmak için inşa ettikleri mekânlar olarak tanımlamıştır. Foucault'ya göre psikiyatri çağında “akıl hastalığı” olarak adlandırılan şey yabancılaşmış delilikten başka bir şey değildir (2014: 92). Esasen modern akıl hastaneleri, akıl sağlığını yitirmiş bireyleri tedavi etmek için kuruluyormuş gibi görünse de aslında bu hastaneler, geçmişte de olduğu gibi delileri toplumdan soyutlamak için kurulmaktadır.

1.3. Farklı Disiplinlerin Delilik Olgusuna Yüklelediği Anlamlar

Delilik olgusunun algılanma biçimi, kültürel farklılıklara ve dönemsel şartlara göre sürekli değişmiştir. Bu nedenle çağlar boyunca insanlar, delilik olgusuna farklı anlamlar yüklemiştir. Ancak delilik teriminin anlamsal farklılığı, yalnızca dönemsel şartlara göre belirlenmemiştir. Çünkü deli kavramının muhtevası onu tanımlayan disipline göre de farklılık göstermektedir. Bu noktada psikoloji, sosyoloji ve edebiyat gibi disiplinlerin deliliği tanımlama şeklini incelemek gerekir.

1.3.1. Psikoloji ve Delilik

Delilik, tıbbi bir anlama karşılık gelmekten ziyade daha çok kültürel temsilleri içinde barındıran bir terimdir. Bu nedenle psikoloji bilimi, delilik kavramsallaştırması yerine akıl hastalığı tanımlamasını daha uygun karşılamaktadır. Psikolojide akıl hastalığı ve ruhsal bozuklukların tanımı, uzmanlar arasında yaygın kabul görmüş kriterlere göre belirlenmektedir. Ancak mental hastalıkların değerlendirilmesi ve tedavi yöntemleri birbirinden farklı olduğu için hastalıklar belirli sınıflandırmalar içermektedir. Foucault

(2014: 16) bireylerde görülen rahatsızlıkların derecesine bağılı olarak akıl ve ruh hastalıklarını iki temel kategoriye ayırmaktadır. Bunlar psikozlar ve nevrozlardır.

1. Kişiliğin tamamında görülen rahatsızlıklar olarak tanımlanan *psikozların* başlıca özellikleri şunlardır: düşünme yetisinde meydana gelen bir aksama, mizacın ve duygusal yaşamın farklılaşması, bilinç kontrolünde rahatsızlık, halüsinasyonların ya da sanrıların görülmesi ve bu durumun giderek normalleşmesi, şizofrenik düşünce belirtilerinin artması şeklinde sıralanabilir. Genel olarak psikozlu hastalıkların içinde paranoid, hebefrenik ve katatonik sendromlarıyla birlikte tüm şizofrenik rahatsızlıklar ve paranoyalar bulunmaktadır.

2. Psikozların aksine *nevrozlar*, kişiliğin yalnızca belirli bir bölümünde meydana gelmektedir. Takıntılı bireylerin herhangi bir nesneye karşı geliştirdikleri ritüeller ve fobik nevrozla belirli durumlarda ortaya çıkan kaygı, stres, korku, güvensizlik gibi örnekler verilebilir. Nevroz hastalıklarının içinde ise psikasteni, histeri, obsesyon, anksiyete nevrozu ve fobik nevroz bulunmaktadır (Foucault, 2014: 17). Böylelikle psikozların ve nevrozların sergiledikleri davranışlar neticesinde psikologlar, hastalığı değerlendirme ölçütü oluşturmuşlardır.

Psikolojide akıl hastalıkları, beynin çeşitli bölümlerinde meydana gelen ve fiziksel temelin anatomik dayanağını etki altında bırakan rahatsızlıklar olarak tanımlanmaktadır. Bütün akıl hastalıklarında beynin üst merkezlerinin önemli bir bölümü, kalıcı veya geçici bir şekilde patolojik faktörler tarafından işlevsiz duruma getirilir. Dolayısıyla beyinde oluşan patolojik kusurlar, aşamalı bir delirme sancısına dönüşebilir (Foucault, 2017: 326). Bu noktada ünlü Fransız psikolog Pierre Janet delirme sürecini beş temel aşamada ele almaktadır. İlk aşama dengesizlik ve nevrozlu hallerin başlamasıdır. Bu hastalığın verdiği zarar yalnızca kişinin genel psikolojik ruh halini etkilemektedir. İkinci

aşama paranoyadır. Bu aşamada kişinin ruh halinde genel bir bozukluk meydana gelmekte ve bireyin her zamanki davranışları daha abartılı ve tutkulu bir yapıya bürünmektedir. Ancak yine de zihnin temelindeki düzen henüz zarar görmüş değildir. Üçüncü aşamayla birlikte halüsinasyon belirtileri söz konusu olmaya başlamaktadır. Bu durumda bilinç yapıları ayrımakta, algısal kontrol ve akıl yürütmedeki tutarlılık ortadan kalkmaktadır. Dördüncü olarak taşkınlık ve melankoli durumları meydana gelmekte ve kişi beden bilincini kaybetmeye başlamaktadır. Son aşama ise şizofrenik durumlara işaret etmektedir. Şizofrenik belirtiler gösteren hastanın kapasitesinde eksiklikler meydana gelmektedir. Kişinin dünyası giderek daha fazla boş ve karanlık olmaya başlamaktadır (Foucault, 2014: 40). Dolayısıyla hastalık ilerledikçe toplumdan soyutlanma duygusu da artmaktadır.

1.3.2. Sosyoloji ve Delilik

Akıl hastalıkları her ne kadar tıbbın ve psikolojinin konusu gibi görünse de aslında hastalıklar, genelde sosyal bilimlerin özelde ise sosyolojinin ilgilendiği konular arasında da yer almaktadır. Çünkü insanı biyopsikososyal bir varlık olarak değerlendiren hastalık ve sağlık anlayışı, hastalıkların oluşumunda bedensel, zihinsel ve sosyal faktörlerin etkisini birbirinden bağımsız düşünmemektedir. Ancak son yıllarda psikoloji biliminin biyopsikososyal modelden biyomedikal anlayışa yönelmesi, sosyoloji ve psikoloji arasında önemli bir kopuşun yaşanmasına neden olmuştur. Biyomedikal modelde hastalıkların yalnızca biyolojik sebeplerden kaynaklandığına yönelik bir anlayış bulunmaktadır. Oysa hastalıklar, sosyal yapı içerisinde meydana gelmekte ve onun tarafından şekillenmektedir (Aytaç ve Kurdaş, 2015: 232). Bu noktada akıl hastalıklarının da dönemin sosyal, siyasal ve ekonomik koşullarından etkilendiği söylenebilir. Mesela Louis Sass, *Delilik ve Modernizm* (2013) adlı çalışmasında kapitalizmin yükselişe geçmesiyle beraber şizofreninin arttığını belirtmektedir. Dolayısıyla Sass, şizofren hastalığı ile modernliğin toplumsal ve

kültürel biçimleri arasında nedensel bir ilişki kurmaktadır. Şizofreni, çoğu sanayileşmiş modern toplumların yaklaşık yüzde birinde görülen ve “beyin kanseri” olarak adlandırılan bir hastalıktır (Sass, 2013: 29). Modern toplumlarda şizofreni hastalığının yaygınlık kazanmasındaki temel nedenlerden bir tanesi ise insanların toplumsal dönüşümlere ayak uydurma noktasında zorluk çekmesidir. Aynı zamanda etnik ırk, cinsiyet, yaş, yaşam koşulları ya da ekonomik sıkıntılar da akıl hastalıklarını tetikleyen kriterler arasında gösterilebilir. Mesela Foucault, Amerika’da akıl hastanelerine kapatılan siyahi hastaların sayısının, beyazlara göre daha fazla olduğunu belirtmektedir (2017). Bu durumda toplumdan dışlanan ve ötekileştirilen bireylerin akıl hastası olma riski, diğer insanlara göre daha yüksek olduğu görülmektedir.

Barış’a göre sosyolojide akıl hastalıkları pek çok farklı bakış açısı ile değerlendirilmektedir. Bunlardan bir tanesi, akıl hastalıklarının yalnızca biyolojik sebeplerden kaynaklanmadığını aynı zamanda toplumdaki bir takım sosyal sorunların da akıl hastalıklarına yol açabileceğini savunan sosyal nedensellik yaklaşımıdır. Bu yaklaşım için önemli olan asıl nokta kişisel dezavantajlar ve ruhsal hastalıklar arasındaki ilişkidir. Bu görüşü savunan sosyologlara göre dezavantajlı grupların oluşmasına yol açan faktörler sosyal sınıf ve yoksulluktur. Bir başka yaklaşım, sosyal tepki-etiketleme kuramıdır. Bu kuram, akıl hastalarının sergilediği sapkın davranışların nedenlerini ve sonuçlarını incelemektedir. Aynı zamanda eleştirel kuram ise sosyoekonomik yapıların ruh sağlığı üzerindeki etkilerini araştırmaktadır (Barış, 2008:46). Hastalıkların sosyal yönüne değinen sosyologlardan biri Turner’dır. “*Tüm hastalıklar sosyal hastalıklardır*” diyen Turner yalnızca hastalığın toplumsal sonuçlarından bahsetmez. Aynı zamanda hastalığın nedenlerinin içine toplumsallığın sızmış olduğuna da dikkat çekmektedir. Buradan hareketle agorafobi gibi bir hastalığı kentsel yaşamın belirsizliğine bağlayarak hem psikolojik hem

fizyolojik hem de sosyolojik temellere dayandırır. “Tüm hastalıklar -metaforik, sosyal, siyasal olarak- düzensizliktir” (Akt. Barış, 2008: 42). Yani burada genel olarak hastalıkların temelinde sosyal faktörlerin olduğuna işaret edilmektedir.

1.3.3. Edebiyat ve Delilik

İnsanın en temelde biyolojik, kültürel ve psikolojik bir varlık olduğunun bilincine varan ve bu doğrultuda inceleme-araştırma yapma gayesi güden bilimler, interdisipliner bir faydanın önemine dikkat çekmektedirler. Esasen, temel amacı insan olan bilimlerin karşılıklı etkileşim içinde olduğu söylenebilir. İnsanları analiz ederken herhangi bir biyoloğun psikiyatristten ya da bir sosyoloğun daha önce elde edilen bulgular itibari ile tarihi belgelerden yararlanması oldukça mümkün görülebilir. Dolayısıyla delilik hakkında elde edilen analizlerin de yalnızca psikoloji bilimi doğrultusunda yapılmadığı görülmektedir (Narlı, 2019: 12). Bu temele yaslanarak; bir sanat dalı olan edebiyatın da delilik konusunu, uzun yıllardan beri gündemine aldığı görülmektedir. Bu alandan neşet eden eserlerin disiplinlerarası etkileşimi ve faydayı da beraberinde getirdiğini belirtmek gerekir. Böylece edebiyat, insan psikolojisine dair bilgi veren metinler sunduğundan dolayı klinik psikolojinin, delilik ile ilgili kaynak eksikliğini gidermek için başvurduğu alanlardan biri olmuştur (Aydın, 2014: 2). Aynı zamanda edebiyat, deliliği sosyolojik bir olgu olarak değerlendirdiği metinleri de içerisinde barındırdığından, sosyologların da sıkça başvurduğu bir alan haline gelmiştir.

Uzun yıllar sanat ve edebiyatın merkezinde bulunan ve kurgusal metinlerin en gözde konularından birisi haline gelen delilik, edebiyatta farklı öznelerin bakış açısına bağlı olarak çeşitli şekillerde işlenmiştir. Mesela bazen toplumda yerleşik halde bulunan kurallara riayet etmeyen ve normalden sapan bireyleri niteleyerek olumsuz bir işlev üstlenmiş, bazense yaratıcılık ve özgünlükle kurulan bağ aracılığıyla olumlu bir anlama gönderme

yapmıştır. Edebiyatta delilik genelde yazarın yaratıcılık ve dehasıyla bağdaştırılmaktadır. Hatta uzun yıllar delilik ve sanatsal yetenek arasında bir bağ kurulmuş ve sanatçıların başarıları deli olmalarıyla ilişkilendirilmiştir (Aydın , 2014: 26). Dolayısıyla delilik ve yaratıcılık arasındaki bu bağ sanatsal deliliğin olumlanmasını sağlamıştır.

Edebiyatta delilik temasına, genelde söylenmesi tepkiyle karşılanabilecek meseleler dile getirilirken başvurulmaktadır. Çünkü deliler, kurgusal metinlerde de toplumdışılığa işaret ettikleri için söyledikleri sözlerden sorumlu değildirler. Bu nedenle sanatçılar merkeze yerleştirdikleri deli karakteri ile dönemin sosyal ve siyasal eleştirisini yaparak kendisine bir muafiyet alanı oluşturmaktadır. Özellikle Rönesans döneminde kaleme alınan kurgusal metinler, toplumda meydana gelen aşırılıklara ve ahlaksızlıklara gönderme yapmaktadır. Bu durumun modern edebiyatta da geçerliliğini koruduğu görülmektedir. Türk edebiyatında ise modernleşme sürecinin etkisiyle meydana gelen yabancılaşma, kimlik bunalımı, bireylerde benlik arayışı gibi meseleler, delilik temasının sıklıkla işlenmesine yol açmıştır (İlhan, 2020: 96). Bilhassa 1950'lere kadar eserlere konu olan Doğu-Batı çatışması, batılılaşma, modernleşme gibi sosyolojik olgular, insan psikolojisi üzerinde de önemli bir etki bırakmıştır.

1.3.3.1.Edebiyatın Sosyolojik İmkanına Dair

Edebiyat ve sosyoloji arasındaki bağın varlığı, karşılıklı etkileşim içine giren çeşitli disiplinler arasında önemli bir unsur olarak işaret edilmektedir. Bu iki disiplini birbirine yakınlaştıran temel durum ise tıpkı sosyoloji gibi edebiyatın da toplum sorunlarını ele alma, açıklama ve yorumlama amacı gütmesinden kaynaklanmaktadır. Haliyle edebiyatı yalnızca duygu ve düşüncelerin etkili bir şekilde ifade edilişi olarak değerlendirmek, gerçekliğini sosyo-kültürel ortamdan alan bu disiplinin tanımlanması için yetersiz kalabilir. Yani toplumu anlama ekseninde birbirine kapı aralayan edebiyat ve sosyolojiyi apayrı

kulvarlarda değerlendirmek, her iki disiplinin de dar bir zemin üzerinden anlaşılmasına sebep olabilir. Bu nedenle özelde insana genelde ise topluma ulaşma ve onu dönüştürme gayesi güden edebiyata sığ bir perspektiften bakmak yerine onun sosyolojik imkânını dikkate almak gerekmektedir. Elbette ki edebiyatın sosyolojik imkânı yalnızca bir bakış açısı olarak ele alınmamalıdır. Çünkü özellikle 1960’lardan sonra edebiyat sosyolojisinin ayrı bir disiplin olarak temayüz ettiğini söylemek pekâlâ mümkündür. Dolayısıyla edebiyat ve sosyolojinin temel malzemesi olan insan ve insan birliktelikleri, edebiyat sosyolojisi bağlamında ele alınabilmekte ve edebiyat sosyolojisinin imkânları dâhilinde edebi eserin neşet ettiği dönemin şartları göz önünde bulundurularak belirli kıstaslar hakkında yorumlar yapılabilmektedir. Yani edebi eserlerdeki toplum muhayyilesini incelemek adına geliştirilen bu disiplinin temel amacı, eserin yazıldığı çağın konjonktürünü tahlil edebilmektir. Haliyle edebiyat ve sosyolojinin ortak paydası olan toplum, iki disiplinin de temel enstrümanlarından biri olarak görülmektedir (Alver, 2012: 11).

Tarihsel süreç içerisinde Comte, Spencer, Durkheim, Weber gibi erken dönem sosyologlar; sosyal yapı analizinde kurgusal metinlerle arasına mesafe koyarak, içinde yaşadıkları toplumu ampirik veriler doğrultusunda yorumlamak gerektiğini vurgulamışlardır. Bu nedenle edebiyat sosyolojisinin gelişimi hayli gecikmeli olmuştur. Öte yandan 19. yüzyıldaki yeni buluşlara öncülük eden sanayi devriminin gelişimi, sosyal yapı üzerinde önemli değişimlerin yaşanmasına sebep olmuştur. Bu değişimlere paralel olarak dönemin atmosferinden etkilenen bazı edebiyatçılar, özellikle roman türüne gerçekçi ve toplumsal bir çerçeve kazandırmışlardır. Örneğin 19. yüzyıl yazarlarından olan Balzac’ın eserlerinde, dönemin Fransız toplum yapısı hakkında temel argümanlara ulaşmak mümkün olduğu gibi aynı yüzyılın simalarından olan Tolstoy’un yazıları, dönemin Rus toplum yapısı hakkında önemli açılımlar sunmaktadır (Swingwood, 2012: 103). Aynı şekilde Cumhuriyet

Dönemi Türk Edebiyatı yazarları, radikal bir rejim değişikliğine uğrayan Türkiye'nin sosyal yapısında meydana gelen dönüşümleri kendi eserlerinde önemli ölçüde işlemişlerdir. Özellikle Payami Safa, Yakup Kadri, Refik Halit, Hüseyin Rahmi gibi yazarların ortak paydası; gerçekliğini toplumun doğasından alan eserler üretmiş olmaları ve toplumun içinden yazarlar olmalarıdır. Nihai olarak edebiyat, uzun yıllar boyunca tarihini anlama gayretinde olan her milletin en önemli bilgi deposu haline gelmiştir.

Edebiyatın sosyolojik imkânını mümkün kılan 'ayna' kuramını bu noktada açıklamakta fayda vardır. Edebi eserleri yaratmada en önemli figür olarak görülen yazar, yalnızca duygu ve düşüncelerini yansıtmakla kalmayıp; toplumun değerlerini, normlarını, gelenek ve göreneklerini de yansıtabilir. Aynı zamanda edebi eserler toplumun siyasi, dini ve ideolojik kimliğinden bağımsız hareket etmeyerek ayna ve yansıtma durumlarını zımnen de olsa üzerinde barındırabilmektedirler. Sosyal yapının gerçekliğini ihtiva eden edebi eser, özellikle kolektif kimlik yaratma, ortak bilinç sağlama ve bireye içinde yaşadığı toplumla aidiyet kurması için imkânlar sağlayabilmektedir. Bu haliyle edebiyat ve sosyolojiyi birbirine kapı aralayan müşterek disiplinler olarak kabul etmek pekâlâ mümkündür (Alver, 2012: 19). Çünkü edebiyat ve sosyolojiyi aynı çatı altında toplayan edebiyat sosyolojisi, edebiyatın muhtevasında bulunan metinleri sosyoloji ile inceleyerek yeni bir anlam yaratmaya çalışmaktadır (Aydın, 2012: 188).

1.4. Osmanlı'da ve Türkiye'de Akıl Hastalığı Uygulamaları ve Tımarhaneler

Hâkimiyet alanı oldukça geniş olan Osmanlı Devleti'nin kuruluş yıllarından itibaren Bursa, İstanbul, Edirne, Manisa gibi büyük şehirlerinde, çeşitli hastalıkların tedavisi için darüşşifalar kurulmuştur. Kurulan bu darüşşifalarda, akıl hastalarının gözetim altında tutulması için de bazı bölümler inşa edilmiştir. Ancak 19. yüzyıla gelindiğinde, genel bir

hastane işlevi gören darüşşifalar, artık yalnızca zapt edilmesi mümkün olmayan ve çevreye zarar veren akıl hastalarının kapatıldığı mekânlara dönüştürülmüştür. Dolayısıyla bu dönemden sonra darüşşifalar, akıl hastalarından sorumlu mekânlar haline gelmiştir. Elbette Osmanlı Devleti’nde akıl hastalarının bakım ve muhafazası sadece darüşşifalarda yapılmamaktaydı. Aynı zamanda başta aileleri olmak üzere, tekke, manastır, kilise gibi dini kurumlar tarafından da akıl hastalarının bakım ve muhafazası üstlenilmekteydi. Fakat 19. yüzyılın ortalarına gelindiğinde Osmanlı Devleti’nin delilere karşı bakışında birtakım değişimler meydana gelmiştir (Artvinli, 2020: 152). Bu dönemde deliliğin toplumda çok fazla güvenlik problemine sebep olduğu gerekçesiyle, delilik kurumsallaştırılmaya başlanmıştır.

Osmanlı Devleti’nde akıl hastalarının kapatıldıkları mekânlara “Bimarhane” adı verilmekteydi. 19. yüzyılda bu amaca hizmet eden en önemli tımarhane ise Süleymaniye Bimarhane’siydi. Akıl hastalarına ayrılan bu mekânda, uygulanan sözde tedavi yöntemlerinin oldukça ilkel olduğu bilinmektedir. Burada deliler hâlâ zincirlerle bağlanmakta ve göz ardı edilmekteydi. 1840’lı yıllara kadar bu kurum Batılı seyyahlar tarafından “tarih dışı” ya da “unutulmuş” bir mekân olarak tarif edilmekteydi. Ancak 1840’lı yıllara gelindiğinde, Osmanlı’da deliliğin tıbbileştirilmeye başlanmasıyla beraber Süleymaniye Bimarhane’sinde birtakım reformlara gidilmiştir (Akt. İlhan, 2020: 56). Özellikle İtalyan hekim Luigi Mongeri’nin 1856 yılında buraya başhekim olarak atanmasından sonra çeşitli faaliyetler yürütülmüştür (Artvinli, 2017a: 16). 1873 yılında meydana gelen bir salgında 29 hastanın hayatını kaybetmesiyle birlikte ise Süleymaniye Bimarhanesi, Toptaşı Bimarhanesine taşınmıştır (Kılıç, 2013: 92). Bu dönemde ise bimarhanelere yatırılan hasta sayısında önemli derecede bir artış meydana gelmiş ve devlet Toptaşı Bimarhanesi’nin kapasitesi noktasında sıkıntılar yaşamıştır. Ancak ikinci bir

bimarhanenin açılması söz konusu olmamıştır (Artvinli, 2011: 41). Toptaşı Bimarhanesi, hafızalarda oldukça olumsuz bir iz bırakmıştır. Öyle ki akıl hastalarının çok kötü koşullarda olduğuna dair Avrupa basınında bile haberler çıkartılmaya başlanmıştır. Toptaşı Bimarhanesi'nin eski başhekimlerinden olan Mazhar Osman Uzman'ın deyimine göre (Akt. İlhan, 2020; 58) bimarhanelerin durumu içler acısı bir vaziyetteydi ve hastaların durumunu görmemeleri için dışardan ziyaretçi kabulü dâhi yapılmamaktaydı.

Toptaşı Bimarhanesine yönelik oluşan olumsuz yargılara, II. Abdülhamit döneminde yaşanan olaylar temel gerekçe olarak gösterilmiştir.öne sürülmüştür. Çünkü II. Abdülhamit dönemi deliliğin sıklıkla gündeme geldiği bir süreci kapsamaktaydı. 1876'da dönemin padişahı Sultan Abdülaziz tahttan indirilmiş ve yerine V. Murat getirilmiştir. Ancak Sultan Murat, akıl sağlığını yitirdiği gerekçesiyle sadece üç ay padişahlık yaptıktan sonra doktor raporuyla tahttan indirilmiştir. Bu durumda II. Abdülhamit, boşalan tahtın yeni sahibi olmuş ve V. Murat ise Çırağan sarayında tedavi altına alınmıştır. V. Murat meselesi sebebiyle II. Abdülhamit, delilik ve akıl hastalığını çağrıştıracak her türlü kelimenin yasaklanmasını ve bu alandaki yazıların yayınlanmamasını istemiştir (Artvinli, 2017a: 18). Dolayısıyla bu olay, Osmanlı'nın son dönemlerindeki tımarhanelerin bu denli kötü şartlara sahip olmasının sebepleri arasında gösterilmektedir.

Toptaşı Bimarhanesi'nin akıllarda yer edinen kötü şartları, II. Meşrutiyetin ilan edilmesiyle birlikte nispeten de olsa iyileştirilmeye başlanmıştır. Meşrutiyetin ilanıyla hürriyet ortamının canlanması, Toptaşı Bimarhanesi'nin gündeme gelmesine de katkı sağlamıştır. Bu dönemde kurumun alt yapısında bir takım değişikliklere gidilmiş ve kurum genel bir hastane formatına dönüştürülmüştür. Bu şekilde Toptaşı Bimarhanesi'nin basına yansıyan imajı da değiştirilmeye çalışılmıştır. Aynı zamanda Meşrutiyet'in ilanıyla birlikte gazete ve dergilerdeki psikiyatri yazılarının yükselişe geçmesi, psikiyatriye olan ilgiyi de

yavaş yavaş arttırmaya başlamıştır (Artvinli, 2017b: 16). Zamanla Toptaşı Bimarhanesi, Bakırköy'e taşınmış ve günümüzdeki Bakırköy Ruh Sağlığı ve Sinir Hastalıkları Hastanesine dönüşmüştür (Kılıç, 2013: 92). Yani Osmanlı döneminde akıl hastalarına kapılarını açan üç önemli bimarhane, son şeklini alarak günümüze kadar getirilmiştir. Süleymaniye Bimarhanesi, Toptaşı Bimarhanesine; Toptaşı Bimarhanesi ise Bakırköy Hastanesine (1924) taşınmıştır.

Türkiye'de modern psikiyatrinin tarihi, Bakırköy Akıl Hastanesi'nin tarihiyle eş zamanlı ilerlemiştir. Bu eksenle Türkiye'de psikiyatri çağını üç temel başlıkta sıralamak mümkündür. İlki Mazhar Osman dönemidir ve bu dönem, psikiyatrinin kurumsallaşması açısından oldukça önemlidir. Öyle ki bu dönemde delilik ile ilgili bütün meseleler, psikiyatrinin ve tıbbın inceleme alanına dâhil edilmiştir. Böylece 21. yüzyılın psikiyatri anlayışı, bu dönemde oluşmaya başlamıştır. İkinci dönem ise 27 Mayıs 1960 darbesiyle birlikte meydana gelen değişimler neticesinde başlamıştır. Faruk Bayülkem, bu süreç boyunca başhekimlik yapmış ve bu dönemde yapılan reformlar, etkili olmadığı gerekçesiyle oldukça eleştirilmiştir. Üçüncü dönem ise 1980'li yıllarda tüm dünyada etkisini hissettiren neo-liberal anlayışla başlamıştır. Yıldırım Aktuna'nın başhekimlik yaptığı yıllarda Türkiye'deki akıl hastanelerinin sayısında önemli bir düşüş gözlemlenmiştir (İlhan, 2020: 79-80). Bu düşüşün temel sebebi ise ilaç şirketlerinin, hâkimiyet alanını genişletmesidir.

İKİNCİ BÖLÜM: KURAMSAL ÇERÇEVE: SOSYOLOJİK TEORİNİN OLANAKLARI

Tüm toplumlarda rastlanan ve akıl, zihin, duygu bozukluklarını kapsayan delilik çağlar boyunca pek çok insanın dikkatini çekmiştir. Hatta insanların gizemini çözmeye çalıştığı ve aynı zamanda itici gücünden dolayı dehşetinden sakındığı bir unsur haline gelmiştir (Scull, 2019: 14). Birçok bilimin araştırma nesnesi haline gelen delilik olgusuna, sosyoloji literatüründe de gereken önem verilmiş ve delilik adına pek çok çalışma yapılmıştır. Sosyolojik birikimden bağımsız olarak hareket etmeyen bu çalışmaların temel amacı, deliliğin toplumsal hayat içerisindeki işleyişini sosyolojinin imkânları doğrultusunda yorumlamaktır. Esasen salt delilik bağlamında yazılan eserlerden ziyade, ikincil kaynaklara erişimin daha fazla mümkün olduğunu söylemekte fayda vardır. Bu kaynaklar, dolaylı da olsa *normal* ve *anormal* dikotomisi üzerinden deliliğin toplumsal mahiyeti hakkında bilgiler vermektedir. Nitekim bu tezin kuramsal çerçevesinin belirlendiği bu bölümde, genelde sosyal teori, özelde ise sosyoloji kuramları doğrultusunda delilik olgusunun izi sürülecektir. Burada toplumda ayırksı durumları değerlendiren sosyologların kuramları dolayımında, deliliğin hem sembolik hem de pratik düzlemde normal olanın karşısına nasıl konumlandırıldığının üzerinde durulacaktır.

Delilik, sosyal hayatın istikrarlı dokusuna ve düzen anlayışına pratik veya sembolik anlamda ters düşen bir olgudur. Scull'a göre (2019: 14) akıl hastaları kendi kültürünün gelenek ve göreneklerine aykırı davranış kalıpları geliştiren, toplumdaki insanların paylaştığı sağduyu bilgilerini içselleştiremeyen ve içinde yaşadığı zihinsel evrenin gerçekliğini etrafındaki insanlarla paylaşamayan aktörler olarak görülmektedir. Aynı zamanda rasyonel düzen içerisinde irrasyonelliğin özünü oluşturan, taşkınlığın ve tutarsızlığın aşırı belirtilerini sergileyen kişilerdir. İlaveten deliler, toplumun onları

düzeltilmek için başvurduğu olağan düzeltici önlemlere aldırış etmeyen ve sosyal kontrol mekanizmasının dinamiklerine ters düşen davranış kalıpları geliştiren bireylerdir. Öyle ki sosyal kontrol toplumsal dengeyi kurmak, sosyal düzeni bozan herhangi bir eyleyeni kontrol etmek ve bozuk olan davranışı yeniden inşa etmek demektir (Sonkan Gündüz, 2017: 200). Ancak delilik “alışılmışın seyrinden sapan” (Scull, 2019) bir olgu olduğundan dolayı anormal olanın sınırlarına dahil edilmekte ve sosyal kontrolün dışında tutulmaktadır. Esasen makro anlayışı benimseyen sosyologlar için toplumsal yapının baskı ve denetim mekanizmaları dikkate alındığında, deliler bu yapının neresinde kalır? sorusu, bu bölümün temel araştırma sorunsalı olarak belirlenmiştir. Aynı zamanda toplumsal eyleyenlerin delileri herhangi bir dışlama ya da ötekileştirme nesnesi haline getirip getirmediği de bir diğer önemli meseledir.

Çalışmanın kuramsal çerçevesini oluşturan bu bölüm, amaçlarını gerçekleştirmek üzere kendisine “deliliğin sosyolojik boyutunu” araştırma sorunsalı olarak belirlemiştir. Burada pek çok haliyle toplumsal bir olgu olan delilik kavramını açıklayabilmek için sosyolojik birikime ihtiyaç duyulmuştur. Delilerin toplumla girdiği ilişkiyi ve toplumsal aktörlerin deliler ile kurduğu bağların motivasyonlarını açıklamak, sosyal teorinin ilgi alanlarından birisidir. İlk olarak bu bölümde, delilik makro perspektifi benimseyen sosyologların kuramları bağlamında ele alınacaktır. Ardından bireyi önceleyen mikro temelli sosyologların kuramları dikkate alınarak yorumlanacaktır. Son olarak ise postyapısalcı-postmodernist sosyologların kuramları doğrultusunda delilik incelenecektir. Netice itibari ile sosyoloji kuramının dönemsel ve tematik ayrımları düzleminde deliliğin sosyolojik mahiyeti üzerinde durulmuş olacaktır.

2.1. Makro Sosyolojinin Sapkın Olana Yaklaşımı

Sosyolojik çözümlemenin imkânlarından yararlanabilmek için belli dönemsel ve tematik ayrımların dikkate alındığı görülmektedir. Bu ayrımların başında, kökleri Avrupa sosyolojisinin kurucu babalarına dayanan ve pozitivist paradigmadan beslenen klasik sosyoloji anlayışı gelmektedir. Değişim, dönüşüm, düzen ve işlev gibi makro unsurlar üzerine eğilen bu anlayış, Avrupa’da yaşanan gelişmeler neticesinde toplumsal yapıda meydana gelen bir takım radikal dönüşümlerin ve bunların sosyal hayat üzerinde yarattığı yıkıcı etkilerin üzerine odaklanmaktadır (Ritzer & Stepnisky, 2014). Bu sosyologlar toplumun çıkarlarını bireyin çıkarlarına tercih eden ve toplumsal yapının yararını önceleyen bir görüşü benimsemektedirler. Nitekim tikel bilincin gücünü görmeme eğilimine sahip olan makro kuramcılar, insanları toplumsal yaşam içerisinde kısıtlayıp, denetleyen bir düzen anlayışının olduğunu düşünmüşlerdir.

Her türlü toplumsal baskı ve denetimin dışında kalan deliler, kendi zihinsel pratiklerinin gereklerine göre hareket etmektedirler. Bu nedenle makro perspektifin işaret ettiği toplumsal düzen ve kaidelerinin dışında yer alarak, toplum tarafından düzenin sürekliliğini sekteye uğratan engeller olarak görülmektedirler. Özellikle sosyal kontrol kavramı bağlamında ele alındığında delilik bir sapkınlık durumu olarak nitelendirilmektedir. Sosyal kontrol ile ilgili birçok yaklaşım kişilerin sosyal normlardan neden saptığını göstermekten ziyade, onların bu normlara neden uyduklarını açıklamaktadır. Bu anlamda sosyal kontrolü işlevsel bir gereklilik olarak gören yapısalcı görüşe göre toplumsal düzenin oluşturulabilmesi için sosyalizasyon süreçleri aracılığıyla toplumsal normların sürdürülmesi ve içselleştirilmesi gerekmektedir. Bu bağlamda sosyal kontrol normdan sapmayı önleyen bir mekanizma görevi görmektedir (Sonkan Gündüz, 2017: 200; Berger, 2017: 90). Haliyle

deliliğin sosyal kontrol kavramıyla olan kuramsal ilişkisini makro perspektif açısından tartışmaya açmak oldukça önemlidir.

2.1.1. Durkheim'in Teorik Yaklaşımı Bağlamında Delilik: Anormal Olanı

Tanımlamak

Emile Durkheim *Sosyolojik Yöntemin Kuralları*'nda, toplumsal fenomenlerin genel olarak olması gerekenle, olması gerekenin karşısında bulunanın ayrımı üzerinde durmuştur. Esasen olması gereken fenomenler ona göre normal olanı temsil ederken, olması gerekenin karşısında bulunan toplumsal unsurlar anomaliyi temsil etmektedir. Durkheim, normal ve patolojik olanın ayırımına giderken şu soruyu kendisine temel izlek olarak belirlemektedir: Sağlığın organizmanın çevresiyle kurduğu kusursuz uyum sayesinde var olduğunu kabul edersek; aksine bu uyumu bozan, sekteye uğratan her türlü davranışı hastalık olarak değerlendirebilir miyiz? (Durkheim, 2015: 63). Şüphesiz Durkheim ile paralel bir kaç soru daha sorulabilir. Peki, sağlık halinin ya da hastalığın ayırdedici ölçütü nedir? Bu iki olguyu bir takım toplumsal fenomenlerle tecrit etmek mümkün müdür? Bütün bu soruların cevabını deliliğin patolojik bir durum olduğu gerçeğini merkeze yerleştirerek aramaya çalışmak, Durkheim'in patolojik durumlara bakışı açısından önem arz etmektedir.

Bireyler için olduğu kadar toplumlar için de sağlık iyi ve istenen bir durum iken hastalık bunun tam tersine kaçınılması gereken bir durumdur. Toplum açısından zararlı olduğuna kanaat getirilen her türlü sıfat, hastalık olarak görülürken; toplum açısından yararlı olan fenomenler, normal olarak nitelendirilmektedir. Herhangi bir organizmanın hastalıklı olduğunu anlamanın en kolay yolu ise işlevlerinin normalin dışına çıkıp çıkmadığını belirlemekten geçmektedir. Bu noktada patolojik olanın bir işleyiş bozukluğuna işaret ettiği söylenebilir. Çünkü bir organın ya da nesnenin normal işleyişinden sapmış olması, anormalliğin en önemli belirtisi olarak görülmektedir. Nitekim Durkheim, bir sapma biçimi

olarak hastalığı, patolojik olanın temelinde görmekte ve hastalığa negatif bir anlam yüklemektedir (Foucault, 2014: 81). Çünkü her toplum, hastalığı bünyesinde barındıran bireylerde kendini görmek istemez. Bu durumda hastalığı teşhis ettiği anda hastayı dışlamaya başlar. Hastanın sapkın olarak nitelendirilmesinin sebebi ise sadece ve sadece hastalıklı olmasıdır.

Durkheim hastalığı ortalamaya ya da norma göre belirlenen “*pattern*”e bağlı olarak tanımlamaktadır. Normal olan önceden belirlenen kaideler doğrultusunda şekillendiği için kişi doğduğu muhitin “normal-patolojik” fenomenlerini ayırt edebilir. Ancak aynı olayların her toplumda farklı cereyan edebileceğini de belirtmektedir. Yani her sosyolojik fenomen temelde kendisi olarak kalırken, içinde bulunduğu topluma göre farklı biçimlere bürünebilir. Bu nedenle bir toplumda deliliğin alametifarikası olarak nitelendirilen herhangi bir davranış kalıbı, diğer grubun nezdinde normal olarak adlandırılan fenomenlerle uyum sağlayabilir. Yani toplumsal bir olgunun belirli bir toplum nazarında normal olarak tanımlanabilmesi, yalnızca bu toplumun gelişim evresine bağlı olarak mümkün olmaktadır. Ruth Benedict de, her kültürün insanların antropolojik haritasını yansıtabileceğinden bahsetmiş ve kültürlerarası farklılığı Dobu ve Pueblos kültürlerini karşılaştırarak belirtmiştir. Dubo kültüründe saldırganlık ayrıcalıklı bir davranış olarak kabul edilirken, Pueblos kültüründe saldırganlık cezaya tabii tutulmaktadır. Benedict’e göre insanlar, ait oldukları toplumun davranış kalıplarına uygun reflekslere sahiplerse ayrıcalıklı bir konumda görülebilirler; fakat toplumun genel kabulleri dışında bir takım reflekslere sahip olan bireyler, dışlanmaya maruz kalırlar. O halde Durkheim ve Benedict’in bu noktada benzer görüşte oldukları söylenebilir (Foucault, 2014: 78-79). İlaveten, bir toplumsal olgunun normal olup olmadığını anlamak için yalnızca toplumların genelinde hangi biçimde ortaya çıktığı üzerinde odaklanmak yeterli değildir. Toplumlara birbirine denk düşen evrim

aşamalarında ele almayı da ihmal etmemek gerekir. Bu yüzden normal olanı oluşturan ayırtedici özellikler bir türde genelleşebilirse, söz konusu genelliğin bir neden içermesi gerekmektedir. Yani aslında normal olan kendi içinde bir genelleyici tür oluşturmakta ve bu türün dışına çıkan organizmalar genel anlamda sapkın olarak nitelendirilmektedir. Demek ki ortak bilincin, yani kültürün güçlü olduğu durumlarda en ufak sapmalar bile tepkiyle karşılanabilmektedir (Durkheim, 2015: 66-73). Bu nedenle normal olan hali korumaya, bozulmuşsa düzeltmeye, koşullar değişmişse onları yeniden eski durumuna getirmeye çalışmak toplumdaki genelleyici gücün görevidir (Durkheim, 2015. 81). Bu güç, iyi bir sağlık korumasıyla hastaların çıkmasını engellemekte ve onların iyileşmesi için çalışmaktadır.

Sosyolojide herhangi bir fenomeni anlamanın yolu, o fenomenin karşısını tanımlamaktan geçmektedir. Bu noktada Durkheim'ın normal-patolojik ayrımı yaparak bu amaca hizmet ettiği söylenebilir. Çünkü ona göre normali anormalden ayırt etme düşüncesi, farklılıkları aydınlatmak ve toplumsal fenomenler ile ilgili bir takım çıkarımlarda bulunmak adına önem taşımaktadır. Durkheim, anormal olana dair normalliğin tüm belirtilerini en ince detayıyla gösteren bir başka fenomenin olmadığını, her türlü toplu hayatın gereklerinin karşısında yer alarak normal olanı tanımlamada fayda sağladığını söylemiştir. O, *Sosyolojik Yöntemin Kurallarında* patolojik niteliği tartışılmaz olan suç üzerinde durmuştur. Sapkınlığı yalnızca şu veya bu toplumda değil, her toplumda gözlemlenebilir ve bazı toplumlarda biçim değiştirse de, istisnasız her yerde ceza baskısı ile karşılanan bir olgu olarak görmüştür. Sapkınlığı toplumsal bir hastalık olarak varsayan Durkheim, onun rastlantısal bir şey olmadığını, önceden belirlenen kaideler doğrultusunda tanımlandığını iddia etmektedir. Öyleyse Durkheim'e göre suç, toplumsal hayatın genel koşullarına bağlı olduğu için gerekli görülmektedir (Durkheim, 2015: 77). Durkheim'ın görüşleri doğrultusunda delilik patolojik,

akıl ise normal bir fenomen olarak değerdendirildiğinde her ikisi de birbirinin sınırlarını belirleme noktasında karşılıklı yardımlaşma içerisinde denilebilir. Çünkü deliliğin sınırlarına dahil edilen davranış kalıplarını saptamanın en kolay yolu, deli olmayanı; yani normal olanı tanımlamaktan geçmektedir. Tıpkı Durkheim gibi Erikson’da birbirinin karşıtı olan fenomenlerin karşılıklı etkileşim içerisinde olduğunu düşünmektedir. Erikson’a göre belirli bir toplumda insan davranışının ahlaki sınırlarının neler olduğunu saptamanın yolu, sapkın davranışların ve grubun sapkın davranışlara olan tepkisinin incelenmesinden geçmektedir. Ericsson’a göre her toplumun sapkın davranışa ve sapkın davranışta bulunanlara ihtiyacı vardır. Çünkü sapkın davranışlar, sapkın olmayan davranışların sınırlarını belirlemektedir. Toplum, üyelerine uygun davranışların neler olduğunu hatırlatarak, toplumsal konsensüsü korumaya yardımcı olmaktadır (Ritzer ve Stepnisky, 2014: 262). Bu nedenle akıl hastaları, toplumda var olan düzene aykırı davrandıkları için bir nevi toplumun norm ve kurallarını insanlara hatırlatma rolünü üstlenmektedir.

Durkheim, toplumsal organizmayı herhangi bir sebepten dolayı zayıflatacak patolojik vakalar üzerinde durmaktadır. Bu nedenledir ki hastalık ve delilik olgularını tanımlarken iki kavramı birbirinden köktenci bir biçimde ayırmanın mümkün olmadığından bahsetmiştir. Bu bağlamda normal ve patolojik olan parametreler üzerinden deliliğe yapılacak göndermeler, makro sosyoloji içerisinde dolaylı da olsa kendisine referans bulabilmektedir. Çünkü akıl hastaları, Durkheim’in patolojik olarak nitelendirdiği olguların sınırlarına dahil edildiğinde, anormal durumu temsil etmektedir. Delilik toplumda genelleşen kalıplara uymayan bir durum olduğundan, Durkheim’in tasavvur ettiği toplum düzenine aykırı bir fenomen olarak değerdendirilebilir. Nitekim delilik toplum açısından faydalı bir olgu olmadığı gibi toplumda normal kabul edilen parametrelerin dışına çıktığından, normali oluşturan insanlar için bir tehdit olarak görülebilir. Bunun sebebi ise

delilerin ortak kabul edilen değerleri ve normları benimseyememiş olmasıdır. Bu nedenle akıl hastalarını patolojik bir tutum sergileyen aktörler olarak değerlendirmek mümkündür.

Durkheim’e göre deliliğin normal olanın sınırlarına dahil edilmeyişinin daha birçok önemli nedeni bulunmaktadır. Mesela akıl hastalarının Durkheim’ın bütünleşmenin temel kriteri olarak gördüğü toplumsal bilinçten yoksun olması, anomaliyi temsil etmelerinin nedenlerinden birisi olarak gösterilebilir. Durkheim’e göre toplumsal bilinç, bir toplumun ortalama bireyleri arasında paylaşılan ve ortak kabul edilen değerlerin, normların, inançların toplamı olup, belli bir sistem yaşantısının insanlar arasında paylaşılması durumudur (Durkheim, 2016: 93). Bu nedenle kolektif bilinç, tikel bilinçten farklı bir boyut olarak ele alınmalıdır. Ancak aynı zamanda kolektif bilinç, normal addedilen tikel bilinçler aracılığıyla icra edildiği için bireysel bilinçten de tamamen bağımsız düşünülmemelidir. İlaveten, nesnel bir toplumsal gerçekliği ihtiva eden kolektif bilincin uyum esasına göre şekillenmesi gerekmektedir. Bağımsız bir bireyin mevcut düzene uyum sağlaması, kolektif bilincin tezahürüdür. Yani kolektif zihin olarak da adlandırılan bu kavram, birey zihinlerinin birleşiminden meydana gelmektedir. Ancak akıl hastalarının çoğu zaman toplumun geneli ile ortak bir payda da buluşamamış olması, onların toplumsal düzen ile uyum içerisinde olmadığını göstermektedir.

Deliliği Durkheim’ın başka fenomenleri üzerinden okumanın mümkün olduğu söylenebilir. Öyle ki Durkheim’ın “toplumsal olgular” olarak adlandırdığı fenomenler, onun sosyolojiyi açıklama ve anlama biçimi üzerinde önemli bir etkiye sahip olmuştur. Ona göre toplumsal olguların dile getirdiği şey belli bir toplumsal ruh halidir (Durkheim, 2015: 34). Durheim’e göre “yerleşmiş olsun olmasın, birey üzerinde bir dış baskı uygulayabilecek her yapma biçimi toplumsal olgudur ya da bireysel tezahürlerden bağımsız, kendine özgü bir varlık olup, verili bir toplumun yayılım alanında genel olan her şey toplumsal olgudur”

(2015: 37). Ancak deliler kendi zihinsel pratiklerinin gereklerine uygun davranış kalıpları geliştirdiklerinden dolayı bireysel bilinçlerinden bağımsız hareket edemezler. Bu durum onları toplumda verili halde bulunan bir takım değerlerden kopuk hale getirmektedir. Durkheim'e göre toplumsal olgular, bireyler üzerinde uyguladığı ya da olası bir sapma anında uygulamak zorunda kaldığı baskı, kısıtlama ya da dışsal bir etki olarak tanımlanmaktadır (Durkheim, 2015: 35). Normal aklın doğal eğilimleriyle birebir uyuşan davranış kalıplarını içselleştiremeyen delilerin zihinsel arka planı, Durkheim'ın toplumsal olgu nosyonu ile örtüşmediği için toplumsal sapma olarak değerlendirilebilir. İlâveten, Durkheim'ın normsuzluk olarak belirttiği “anomi” kavramı, sosyal kontrollerin zayıflaması ya da işlemez hale gelmesi sonucu bir düzensizlik durumunun ortaya çıkma halini nitелеmektedir. Ancak Durkheim'ın anomi kavramı, akıl sağlığı yerinde olmayan bireylerin toplumda yarattığı bir takım sapkın davranışları açıklama noktasında yetersiz kalmaktadır. Çünkü delilik verili düzene baş kaldırma durumu değil, verili düzeni içselleştirememesi durumudur.

Tıpkı Durkheim gibi Robert Park da sosyolojiyi “kolektif davranış” ve “toplumsal denetim”in bilimi olarak tanımlamaktadır. Ona göre toplumsal denetim, toplumun merkezi olgusudur ve çoğu zaman toplum, bir denetim mekanizması görevi görmektedir. Bu mekanizma, bireylere toplumsal düzenin olmazsa olmaz gerekliliklerini sürekli olarak hatırlatmak için çalışmaktadır. Bu noktada akıl hastaneleri, toplumsal denetimin dışında kalan bireylerin denetlenme mekânları olarak karşımıza çıkmaktadır. Çünkü bu mekânlar yapıları itibarıyla baskı ve denetimin odağı haline gelmişlerdir. Bir nevi denetimden çıkan bireyleri, yeniden denge çarkının içine yerleştirme çabalarının gerçekleştiği mekânlardır. Aynı zamanda Park, tıpkı Durkheim gibi kolektif davranışları, ortak bilincin bir tezahürü olarak görmektedir. Park'a göre, yalnızca zihinler ortak noktada

buluştuğunda ya da başka bir ifade ile bir zihindeki anlam diğer bir zihinle iletişim kurduğunda yani bu zihinler birbirini karşılıklı olarak etkilediğinde tam olarak toplumsal temas meydana gelmiş olur (Coser, 2008: 316-317). Fakat deliler, sağlıklı zihinlerin etkileşim süreçlerine dahil olamadıklarından, hem kolektif bilinçten hem de toplumsal denetimden müstakil düşünülebilirler.

Durkheim (2016: 91) sosyalizasyon sürecinde topluma adapte olmaya çalışan çocukların ahlak eğitimi üzerinde durmuştur. Öte yandan toplumun ortak bir bilinç olduğunu ve bu bilincin çocuğun ruhuna da aktarılması gerektiğini belirtmiştir. İnsan, kendisini saran toplumun ahlak kurallarını benimseyerek belirli bir saygınlığa eriştiğinin farkında olduğundan, toplumsal normları içselleştirme noktasında genelde zorluk çıkarmamaktadır. Çünkü birey kendisine verilen görevi yerine getirmediği takdirde bir takım yaptırıma maruz kalacağını farkındadır. Ancak Durkheim'e göre bu durum deliler nazarında aynı değildir. Çünkü Durkheim ahlak eğitiminden, normal olmayan ve hastalıklı durumları bir yana koyarak bahsetmektedir. Bu durumda akıl hastalarının ahlaki kaideleri yerine getirme noktasında, normal insanlarla aynı yükümlülüğe sahip olmadığı gerçeğini göz önünde bulundurmaktadır.

Durkheim bütün hastaları toplumdan yalıtılması gereken bireyler olarak görmemiştir. O, iş bölümünü yaşam savaşının bir sonucu olarak gördüğünü ifade etmektedir. Ona göre hastalıklı bir birey, karmaşık toplumsal örgütlenişlerin içinde kendisine yararlı olarak iş görebileceği bir yer bulabilir. Eğer vücutça zayıf zihinsel bakımdan sağlıklı ise oturarak çalışacağı düşünsel işlere yönlendirilebilir. Fakat zihinsel bakımdan sağlıklı değil ise kuşkusuz büyük düşünsel yarışmanın dışında kalmak zorundadır. Ama toplum, onun yok olmasını önleyecek yeterince imkanı da kendi bünyesinde bulundurmaktadır (Durkheim, 2014: 315). Durkheim'e göre akıl hastaları toplumsal işbölümünün yarattığı dayanışma

ağının dışında tutulmalıdır. Haliyle akıl hastanelerine, işbölümüne katılamayan bireylerin toplumda yok olmasını önlemek adına geliştirilen mekânlar olarak bakılabilir. Tıpkı Durkheim gibi Herbert Spencer’da doğal ayıklanmada [*natural selection*] güçlü olanın kazanacağını, güçsüz olanın ise toplumsal dayanışma ağının dışına itileceğini söylemiştir. Ona göre uyum toplumda var olmanın temel kriteridir ve uyum sağlayamayan bireyler zamanla yok olmaya mahkumdur (Coser, 2008: 101). Spencer gibi Summer’de çevresine en iyi şekilde uyum sağlayan insanların başarılı olacaklarını ve hayatta kalacaklarını düşünmüştür. Fakat Spencer oldukça militarist bir izlenim bırakırken Summer, askeri müdahale çağrısında bulunmak yerine, barışçıl bir rekabet anlayışı gütmüştür (Arne, 1992: 3-4). Bu durum her iki ismin zayıf olana karşı yaklaşımındaki temel farklılıklarından birisini ortaya koymaktadır.

Son olarak Durkheim, patolojik bir durumun sancısı olan intihar eyleminin delilik ile ilişkisi üzerine odaklanmaktadır. Durkheim, intihara her durumda bir akıl hastalığının sonucu olarak bakılmalı mıdır? sorusu üzerinde durmuştur. O, intihar eğilimini doğası gereği deliliğin bir çeşidi olarak görse de bu durum her delinin intihar edeceği anlamını taşımamaktadır. Akıl hastalarının geleneksel terminolojisindeki sınırlı edimlerin başında ise *monomani* [saplantı] gelmektedir. Hatta intihar, saplantı genel başlığı altına alınarak akıl hastalıklarının arasına sokulmuştur. Ancak Durkheim normal kişilerin hiç intihar etmediğini, kendini öldürenlerin sadece herhangi bir anormallik taşıdığını saptasa bile, deliliği intiharın zorunlu bir koşulu olarak saymamıştır (Durkheim, 2013: 29). Yani akıl hastalığıyla intiharı birbiriyle ilişkilendiren nedensel bir bağın olmadığını ifade etmektedir. Dejenerasyon, yani organizmadaki hastalıklı değişim, çeşitli biçimler altında insanı kendini öldürmeye iten nedenlerin harekete geçmelerine uygun bir ortam hazırlamaktadır. Ancak temel nedenlerden biri de değildir (Durkheim, 2013: 49).

2.1.2. Yapısal İşlevselci Yaklaşım: Delilik ve Sistem

Talcott Parsons, yapısal işlevselci kuramın en önemli isimlerinden birisidir. Toplumsal düzenin sağlanması ve sapmaların kontrol edilmesi noktasında önemli yaklaşımlar sunan Parsons, özellikle hastalıklara ve rahatsızlıklara karşı geliştirdiği sosyolojik perspektifle ön plana çıkmaktadır. Hastalığın sosyolojik boyutunu ele alan Parsons, hastalığı biyokimyasal işleyişin bozulması olarak görmekten ziyade toplumsal ilişkiler bütünü içerisinde ele almayı tercih etmiştir. Dolayısıyla Parsons'a göre sosyolojinin, hastalığın toplumsal nedenlerini, hastaların hastalık karşısında ne tür roller geliştirdiklerini ve hastalık durumunda insanların eylemlerinde ne tür değişikliklerin meydana geldiğini tespit ederek açıklamaya çalışması gerekir. Bu nedenle toplumsal bir rol olan *hastalık rolü* kavramsallaştırmasının, Parsons'ın perspektifiyle yakından ilişkili olduğu görülmektedir. İlk olarak Parsons'a göre hastalık rolü, toplumsal sorumluluklarını yerine getiremeyen bireyler için bir meşrulaştırma aracı olarak kullanılmaktadır. Örneğin, hasta kişiler işe gitmemek için hastalıklarını mazeret olarak sunabilirler. Bu yüzden hastalık rolünü üstlenen bireyler, yeniden sosyal sorumluluklarını sağlıklı bir şekilde yerine getirebilmek için uzman bir hekimden yardım almalıdır. Yani aslında hastalıklı kişi, iyileşmekle mükelleftir. Haliyle hastalık nedeniyle toplumsal rollerini yerine getiremeyen bireylerin, toplumda hoş karşılanması için uzmanlarla iş birliği içinde olduğunu göstermesi gerekmektedir. Bu nedenle hastalıklı bireyler, uzman hekimlerden donanımlı bir sağlık hizmeti almayı da kabul etmelidir (Turner, 2017: 49-51). Parsons'ın hastalık tanımı dikkate alındığında, delilerin de hastalıkları nedeniyle sosyal sorumluluklarını yerine getiremeyen bireyler olduğu söylenebilir. Aynı şekilde onların da toplum nezdinde hoş karşılanması için tedavi sürecine dahil olmaları gerekmektedir. Çünkü toplum, sapkınlığın kökeni ne olursa olsun her zaman

göz ardı etmeyebilir. Bu nedenle Parsons, toplumsal düzen için tehdit oluşturabilecek her türlü sapkınlığın önüne geçilmesi gerektiğini belirtmektedir.

Parsons'a göre hastalık ve rahatsızlık tanımlarının fazla olması, toplumsal anlaşmazlıkların yaşanmasına yol açmaktadır. Aynı zamanda sosyal sistemin hedeflerine ulaşmasında da engel teşkil etmektedir. Bu nedenle hasta olan bireylerin biran önce tedavi süreçlerini kabul ederek hastalık rolünden kurtulmaları gerekmektedir. Çünkü Parsons, hastalığı sosyal kontrol gerektiren bir sapkın davranış biçimi olarak tanımlamaktadır. Yani ona göre hastalık rolü, toplumsal sapmaları meşrulaştırma aracı olarak kullanılabilir. Bu yüzden sürekli hastalık rolüne bürünmek, toplumsal bir sapma biçimi olarak görülmelidir. Dolayısıyla hastalığa karşı geliştirilen tıbbi yardımlar, sosyal kontrol mekanizması olarak kullanılabilir. Tıbbi yardımın temel amacı ise hastanın eski rollerine yeniden kavuşmasını sağlamaktır. Sosyal sorumluluklarını terk eden hasta, farklı statü kayıpları yaşayabilir. Bu durumda geliştirilen tıbbi yöntemler, tedavinin hızlı ilerlemesini sağlayarak bireyi yeniden normal insanlar grubuna dahil etmelidir (Turner, 2017: 65). Görüldüğü üzere Parsons, akıl hastaları da dahil olmak üzere toplumdaki bütün hastalıkların tedavi edilmesi gerektiği düşüncesindedir. Hastalık rolünü içselleştiren ve bu şekilde yaşamaya devam eden hastaları sapkın olarak nitelendirmek gerektiğini belirterek, problemin biran önce çözülmesi için uzman yardımı alınması gerektiğini savunmaktadır.

Durkheim'ın geliştirmeye çalıştığı toplum modelinden çokça etkilenen Parsons, kuram tartışmasının özüne “toplumsal sistem” kavramını yerleştirmiştir. Sistem kavramını, tasavvur ettiği toplum modelinin merkezine yerleştirdiğinden dolayı, toplumların yapılanması ve uyum içerisinde varlığını sürdürebilmesi için bu sistemi gerekli bir düzen mekanizması olarak görmektedir. Bu nedenle sistem düzeylerini ihtiva eden *genel eylem kuramı* onun görüşlerini açıklama noktasında oldukça önemlidir. Parsons, genel eylem

kuramını; *fizyolojik sistem*, *kişilik sistemi*, *sosyal sistem* ve *kültürel sistem* olarak tasvir ettiği dört farklı toplumsal katmanı betimlemek ve toplumun farklı organizasyon düzeylerini açıklamak için öne sürmüştür. Genel olarak Parsons, kültürel sistem düzeyinde paylaşılan değerler üzerine odaklanmaktadır. Burada Parsons'ın ilgisi çeken asıl meselenin, insanlarla paylaşılan değerler üzerinden bir toplumsal konsensüse ulaşma arzusu olduğu söylenebilir. Bu noktada kültürel sistem düzeyinde *toplumsallaşmanın* anahtar kavram olduğunu belirtmekte fayda vardır. Toplumun değer ve normları, üyelerince benimsenip içselleştirildiği zaman toplumsallaşma meydana gelmektedir. Toplumsallaşma, toplumu denetleme ve bir arada tutma noktasında oldukça önemli bir güçtür. Ona göre birey, içinde yaşadığı toplumun değerlerini içselleştirip, kendisinden beklenen rolleri sergilediği zaman tam bir toplum üyesi haline gelmiş olur. Fakat Parsons'ın kültürel sistem modeli delilik düzleminde ele alındığında, toplumun genelini ve bütünü kapsama noktasında eksik kalmaktadır. Çünkü akıl hastaları, kültürel sistemin en önemli talebi olan toplumla bütünleşme yani sosyalizasyon sürecini kişiliklerine yansıtamazlar. Bu durum ise onları, kurulan dengenin dışına itmektedir. Parsons'ın şemasında öne çıkan ikinci düzey toplumsal sistemdir ve bu sistem modelinin temel birimi rol etkileşimidir. Ona göre insanlar karşılıklı davranışlarıyla birbirlerine karşı ortak bir beklentiler ağı oluştururlar ve beklentileri karşılayacak olan roller, insanlar tarafından bilinçli olarak öğrenilmek ve benimsenmek zorundadır. Ancak delilerin zihinsel pratikleri diğer bireylerden farklı işlediği için ortak beklentileri karşılama noktasında eksik kalırlar. Aynı zamanda akıl hastaları isteseler de bilinçli davranamayacaklarından ötürü Parsons'ın geliştirdiği toplumsal sistem düzeyini benimseyemezler. Parsons'ın üzerinde durduğu üçüncü düzey ise kişilik sistemidir. Bu sistem kişisel inançlar, duygular, istek ve arzulardan meydana gelmektedir. Son olarak fizyolojik sistem modelinin üzerinde durduğu temel birim, insanın biyolojik yönünü ihtiva

etmektedir. Bu sisteme göre kişilerin bedensel imgeleri onların kişiliklerinde merkezi bir rol oynayabilir (Wallace ve Wolf, 2013: 55-57; Ritzer ve Stepnisky, 2014). Bu noktada delilerin bedensel özelliklerinden, akıl sağlığının yerinde olmadığı anlaşılmaktadır. Çünkü onlar yalnızca davranış itibarıyla değil görünüm açısından da diğer insanlardan ayrılmaktadır. Görüldüğü üzere, Parsons'ın genel eylem kuramı, toplumsal düzeni kurmayı amaçlayan bir sistemi ihtiva etmektedir. Kişi sapkın davranışlar sergilediği zaman ihlale maruz kalan taraflar, onu haddini aştığı ve kınamanın yakın olduğu yönünde uyarılmaktadır. Bunun sonucunda ihlali gerçekleştiren kişi, kendine çeki düzen verebilir. Parsons'ın dikkat çektiği gibi bu düzeltici geri bildirim toplumsal yaşamda sürekli meydana gelmektedir ve aslında sosyalleşmenin ana mekanizmalarından biridir. Ancak bu kuram delilik düzleminde ele alındığında, Parsonsçı çerçevede bir gerilimin meydana geldiği görülmektedir. Çünkü akıl sağlığı yerinde olmayan bir birey, toplumun normal insanlardan beklediği rolleri sergileyemediğinden dolayı Parsons'ın geliştirdiği sistemin dışında kalmaktadır.

İnsanlar gündelik hayatta içinde bulundukları etkileşim düzenine karşı bir takım ifade biçimleri geliştirirler. Bu ifade biçimleri onlara, diğer insanlarla nasıl bir iletişim kurmaları gerektiği noktasında yardımcı olmaktadır. Fakat akıl hastaları, çevresindeki insanlarla sağlıklı bir iletişim ağı kuramadıklarından ve kendini ifade etme noktasında diğer insanların içselleştirdiği kalıp yargıların dışına çıktığından dolayı Parsons'ın genel eylem kuramında sorunlu kişiler olarak düşünülebilirler. Parsons, etkili ve istikrarlı bir toplumsal düzenin kurulabilmesi için bireyin topluma entegrasyonunu sağlayan değerler sistemine uyması gerektiğini belirtmiştir. İlaveten, rolün genel parametrelerini ifade eden *kalıp değişkenler* üzerinde durmuştur. Kalıp değişkenler bireyler için “deyim yerindeyse, paylaşılan bir oyun kuralları seti ve insanların diğerleriyle ilişkilerinde hedefleri ve

niyetlerine ulaşmak için yararlanabilecekleri bilgi stoklarıdır” (Layder, 2010: 26). Deliler bu kalıp değişkenlere göre hareket etmediklerinden dolayı dışlanmaktadır.

Parsons büyük ölçüde denge durumuna ağırlık vermiş olsa da toplumsal dengenin bozulması durumunda, dengeyi yeniden kurmak için bazı *dengesizlik* durumlarıyla da ilgilenmiştir. Böylece Parsons toplumsal dengede meydana gelebilecek herhangi bir değişikliğin, uyum sağlayıcı değişikliklere yol açacağını ve sistem içerisindeki bütünleşmiş uyumun değişikliklere karşı sistemi yeniden yapılandıracağını belirtmektedir (Wallace ve Wolf, 2013: 70). Oluşan dengesizlik durumunda toplumsal denetim araya girecek ve sapkın aktörlerin uyum sağlaması için bir takım yaptırımlar uygulanacaktır. Ona göre sapkın olarak nitelendirilen davranış, esasen yetersiz sosyalleşmeye göre açıklanmakta ve sağlıklı/anti-sosyal davranışları tecrit etmek için sosyal kontrol kurumlarına ihtiyaç duyulmaktadır (Slattery, 2014: 378). Parsons’a göre her toplumun, polis veya mahkemeler gibi sapmalara karşı, davranışı istenilen şekle getiren ve dengeyi yeniden sağlayan, denetim mekanizmaları bulunmaktadır (Wallace ve Wolf, 2013: 75). Mesela delilerin akıl hastanelerine kapatılması da Parsons tarafından sosyal dengenin yeniden yapılandırılması adına toplumsal denetim tarafından uygulanması gereken bir şey olarak görülmektedir. Çünkü Parsons’a göre, sistemde bir rahatsızlık oluşmuşsa, bu hangi kaynaktan gelirse gelsin, toplumsal dengeyi sağlamak için bir takım yaptırımların uygulanması gerekmektedir. Parsons, sapma ve dengesizlik olgularının kaynaklarını ayrıntılı bir şekilde ele almaktan ziyade, herhangi bir sapma tipine karşı hangi toplumsal denetim tipinin daha fazla etkili olduğunun üstünde durmuştur (Wallace ve Wolf, 2013: 76-79). O sapmayı tasvip etmemekte ve sapmanın kaynağı ve gerekçesi hakkında pek fazla bir şey söylememektedir. Onu olumsuz yaptırımların uygulanmasını gerektirecek bir dengesizlik durumu olarak tanımlamaktadır.

Akıl sağlığı yerinde olmayan insanlar, toplumun geri kalanıyla eşit şartlara sahip olmadığı için onlarla benzer pratikler geliştirme noktasında eksik kalmaktadırlar. Ancak Parsons'ın kuramı, kaynağı ne olursa olsun toplumda meydana gelebilecek herhangi bir sapkın davranışı denetleme ve düzene koyma eğilimi göstermektedir. Bu nedenle, Parsons'ın yaratmaya çalıştığı toplum düzeni, eşitsizliklerin göz ardı edilmesi noktasında eleştirilebilir. Çünkü uyum, bütünlük ve konsensüse aşırı vurgu, farklılıkların dışlanmasına ve ötekileştirilmesine neden olabilir. Bu durum da Parsons'ın sistem modelinin yeterince kapsayıcı olmadığını göstermektedir. Aynı zamanda Parsons, sapkın olarak nitelendirilen bireylerin topluma yeniden kazandırılması için mevcut kurumsal gücün kullanılması gerektiğinden bahsetmektedir. Fakat bu durum eşitsizlikleri sürdürmenin meşru bir aracı olarak görülebilir. Benzer bir eleştiri, yapıyı önceleyen diğer sosyologların kuramlarına da getirilebilir. Çünkü toplum her açıdan eşitsizlikleri içinde barındıran bir yapıya sahip olduğundan dolayı farklılıkları dışlamak, görmezden gelmek ya da ideolojik gücün boyunduruğu altına almak, istikrarlı bir dengenin oluşumunu sağlamayabilir. Mesela, nasıl ki hapisanelerin varlığı suça eğilimi tamamen ortadan kaldırmıyorsa, akıl hastaneleri gibi denetleyici kurumların varlığı da sapkın bireyleri tamamen ortadan kaldırmamaktadır. Onların toplumdan tecrit edilmesi, toplumsal bütünlüğün tam olarak sağlandığı anlamına gelmemektedir. Aksine yalnızca olası bir sapkın davranış ertelenmiş olmaktadır.

Yapısal işlevselci kuramın bir diğer önemli siması ise Robert Merton'dur. O, Parsons'la birçok noktada benzer ilgilere sahip olsa da Parsons'ın aksine toplumda var olan farklılıkları ve gerilimleri yaratan toplumsal şartları anlamaya çalışmıştır. Merton, sapma konusunda toplumsal eşitsizlikler üzerinde durmakta ve suçu işleyen kişinin değerlerine, sosyo-ekonomik durumuna ve içinde yaşadığı sosyal sınıfın özelliklerine odaklanmaktadır. Böylece, hem işlevselci anlayışın fikirlerini özümsemiş hem de Parsons'ın katı

determinizminden kaçınmaya çalışarak, işlevler kadar *bozuk işlevlerin* de incelenmesi gerektiğinin altını çizmiştir (Layder, 2010: 32). Merton, bazı aktörler ve toplumda yapılaşmış değerler arasında aşırı bir ayrışmanın olması durumunda anominin meydana gelebileceğinden bahsetmektedir (Ritzer ve Stepnisky, 2014: 260). İlâveten Merton’a göre bazı bireyler, toplumsal yapı içindeki konumları nedeniyle normatif değerlere uygun davranış kalıpları geliştirememektedirler. Bu durumda normatif sistemin uyumu ve bütünlüğü bozulmakta, dolayısıyla toplumda bir dengesizlik hali hasıl olmaktadır (Tolan, 2005: 75). Esasen delileri Merton’un bahsettiği aktörler arasına dahil etmek mümkündür. Çünkü deliler, gereken toplumsallaşmayı yerine getiremedikleri için bir takım sapkın davranışlar sergilemektedir. Merton bu ve buna benzer davranış kalıplarını *bozuk işlevler* olarak tanımlamaktadır (Turner, 2017: 52). Bu durumda akıl hastalarının, toplumsal sorumluluklarını yerine getirememesi ve reaktif bir konumu işgal etmesi, Merton’un tabiri ile bozuk işlev ve sapma kuramlarına denk düşmektedir.

2.1.3. Rasyonalizasyon Temelli Delilik Çözümlemesi: Weberyen Perspektif

Sosyolojinin önderleri arasında zikredilen ve dolayısıyla adından sıkça söz ettiren aktörlerden biri de kuşkusuz Max Weber’dir. Onun üzerinde durduğu kavramlar bugün de geçerliliğini korumakla birlikte sosyoloji bilimine önemli katkılar sunmaktadır. Özellikle irrasyonel durumlarla ilgili görüşleri, sapkınlığa ilişkin açıklamalar sunduğundan dolayı hasseten önem taşımaktadır. Esasen Weber, kendi yorumlayıcı sosyolojisini natüralist bilim anlayışının bir biçimi olarak gördüğü psikolojizme karşı konumlandırmıştır. Weber’in karşı olduğu bilim anlayışı şu şekide ifade edilebilir. O, insan eylemlerinin ve inançlarının psikolojinin yasalarından türetebileceğini bildiren öğreti olarak psikolojizm ve bunun dayanağı olan indirgemeceliğe karşı durmaktadır. Aslında Weber, psikolojinin belirli insan davranışlarını anlama ve yorumlama noktasında bir takım katkısının olduğunu inkar

etmemiştir. Hatta psikologların fizyolojik olanla zihinsel olan arasındaki bağlantıyı anlama olasılıklarını da yok saymamıştır. Fakat Weber'e göre teorizm kökenleri bakımından psikolojik değil, rasyoneldir. Öyle ki anlaşılma düzeyi en yüksek olan eylem rasyonel eylemdir. Haliyle sosyolojik eylemin temelini psikolojide görmek oldukça hatalı bir yöntemdir (Öğütler, 2013:102). Yani Weber, psikolojik olan ile irrasyonel olanı büyük ölçüde özdeşleştirmiştir. Çünkü içinde yaşanılan dünyanın temel karakteristik özelliği, rasyonel olmasıdır.

Weber'e göre eylemin 'anlam' odaklı olması gerekmektedir. Öyle ki Weber belli bir amaca ulaşmayı hedefleyen eylem türü olarak gaye-bilinçli eylem modelini ön plana çıkarmıştır. Ona göre toplumsal davranışı şekillendiren aktörler, ilk olarak gaye-bilinçli eylemlerin nasıl bir seyir izlemesi gerektiğini tasarlamalıdır. Bu nedenle davranışa etki eden bütün akıldışı saikleri ideal olanın dışında ele almaktadır. İdeal olan eylem ise sarıh bir şekilde anlaşılır niteliktedir ve akla uygun olmalıdır. Aslında burada anlaşılmaktan kastedilen asıl mesele bir davranıştaki manayı anında anlamaktır. İnsanlar çocukluktan beri bir toplumun davranış biçimlerini, değerlerini, kurallarını ve belli durumlar karşısında nasıl davranmaları gerektiğini öğrenmektedir. Kişiler bu bilgi ve tecrübeler sayesinde toplumla paralel olan anlamlı davranış kalıpları geliştirmektedir. Ancak bunun aksine belli bir anlamdan mahrum olan davranışlar, engelleyici unsurlar olarak değerlendirilmektedir (Weber, 2012: 19-21; Richter, 2017: 160). Bu noktada deliller, rasyonel varlıkların sahip olduğu zeka yetisinden mahrum oldukları için Weber'in üzerinde durduğu 'anlam' mefhumundan bağımsız yaşamaktadırlar. Çünkü Weber'e göre anlamlı olan eylem akıl ve bilinçten mahrum olmayan ve belli bir amaca matuf olmalıdır. Weber, insan eyleminin yalnızca delilik durumunda öngörülemez olduğunu belirtmiş ve bireyin özgürlük hissine en fazla rasyonel olarak gerçekleştirdiği eylemlerde kapıldığını savunmuştur (Coser, 2008:

207). Bu nedenle özellikle rasyonel aklın önem kazandığı bu çağlarda akıl ve bilinçten yoksun olan eylemler akıldışı saiklerle ilişkilendirilmiştir (Çiğdem, 1997). Nitekim Aydınlanma sonrasında rasyonel otoriteler akıldışı olanı tecrit etmiş ve belli mekânlara kapatmıştır. Başta suçlular ve akıl hastaları olmak üzere toplumda belli azınlıkların kapatılması, kapitalist sistemin “bilimsel doğruluklarla bezeli ve normatif bir monolog üretmeye çalıştığının işaretidir” (Foucault, 2015: 16).

Kapitalist toplum modelinin doğurduğu bir takım sonuçlarla ilgilenen Weber, giderek daha fazla rasyonelleşen ve dolayısıyla disiplinin her zamankinden daha çok egemen olduğu bir yapının meydana geldiğinden bahsetmektedir. Weber’e göre artan uzmanlaşma ve bürokrasi de bireysel olarak farklılaşan davranış kalıplarını ortadan kaldırmakta ve tümüyle rasyonel-yasal otoritenin hakimiyeti altına giren bir yapı modeli meydana getirmektedir (Ritzer ve Stepnisky, 2014: 138). Bürokrasiyi rasyonellikle ilişkilendiren Weber, ilişkilerin kişiselikten çıkarak tekdüze işleyişe geçtiğinden bahsetmektedir. Esasen rasyonellik, bireysel özgürlüğü kısıtlayan bir olgu olarak görülmektedir (Weber, 2008: 99). Bu durumu *demir kafes* olarak adlandıran Weber, insanlar üzerinde uygulanan kontrolün daha sıkı hale gelmesi durumunu bürokratik toplum yapısının bir yansıması olarak görmektedir (Samson, 2017: 74). Weber’e göre modernliğin dünyasında her şey rasyonelleşmiş, hesaplanabilir ve tahmin edilebilir bir hale bürünmüştür. Örneğin, 18. yüzyıldan sonra delilerin akıl hastanelerine kapatılmaları ve toplumdan tecrit edilmeleri tesadüfen gelişen bir olay değildir. Çünkü toplumda rasyonel düzeni sekteye uğratma potansiyeli olan bireylerin belli mekânlara kapatılması ve bürokrasi ile işleyen kurumlardaki yöneticilerin bu azınlıklar üzerinde iktidar kurmuş olması, rasyonel toplum modelinin bir tezahürüdür.

2.1.4. Delilik ve Yabancılaşma İlişkisi

Weber'in düşünce dünyasındaki kaçınılmaz rasyonellik ve bürokrasi ile ilgili görüşleri, Marx'ın yabancılaşma kavramıyla bir takım benzerliklere sahiptir. Çünkü her ikisi de modern kapitalist örgütlerin insan doğası üzerinde yoğun bir egemenliğe sahip olduğu noktasında aynı fikirdedir (Coser, 2008: 213). Marx yabancılaşma kavramını, kapitalist düzenin insanlar ve toplum üzerindeki yıkıcı etkisini göstermek, çalışma hayatları ve gelecekleri hakkında çok az kontrole sahip insanların ilişkilerindeki problemleri betimlemek için kullanmaktadır. Weber ise artan rasyonelleşmenin sonunda demir kafes metaforunun gerçekleşeceğini ve böylelikle insanların tek düzeleşerek farklılıklara kapalı olacağını belirtmektedir. Bu durumda her iki düşünür de artan baskı ve denetimin insan özgürlüğünü kısıtlayan ve farklılıkları yok eden bir toplum yapısını meydana getirdiğinden ve bu düzen içersindeki insanların yaşadıkları topluma giderek daha fazla yabancılaştıklarından bahsetmektedir. Akıl hastanelerine kapatılan delilerin, uzaklaştırıldıkları topluma yabancılaşması bu durumla paralel okunabilir. Çünkü delilerin toplumdan dışlanması temel sebebi rasyonel toplum düzenine aykırı davranışlarıdır. Foucault'da Weber ve Marx'ın yabancılaşmasına benzer bir yabancılaşma metaforu geliştirmiştir. Foucault'ya göre delilik zihnin yabancılaşması durumudur. Burada bireyin akıl hastaneleri aracılığıyla özgürlüğünden mahrum bırakıldığına işaret etmektedir. Deliler, kendi toplumları tarafından dışlanmakta ve yabancı olarak görülmektedir. Aynı zamanda deliler, insanlar arasındaki benzeşmeye ayak uyduramadıkları için yaşadıkları topluma da yabancılaşmaktadır (Foucault, 2017: 212). Benzer şekilde Peter Leonard da toplumsal hayatın kabul gören dokusundan uzaklaşmanın, bir nevi topluma yabancılaşmanın, akıl hastalıklarına yol açabileceğine değinmektedir (Layder, 2010: 61).

Yabancılaşma kavramını merkeze koyan bir diğer düşünür ise Richard Sennet'tir. Sennet'in yabancıları dini, cinsel, etnik ya da daha genel anlamda ifade edilecek olursa; normalin dışında kalan, farklılıklarından dolayı toplumdan soyutlanan, dışlayıcı mekanizmalar ve tecrit edici mekânlar aracılığıyla farklılıkları gözetlenen kişilerdir. Sennet'in *yabancı* olarak nitelendirdiği kişiler; ötekileştirilen, dışlanan, toplumdan yalıtılmış bir şekilde yaşamaya zorlanan ya da hastalığın, pisliğin sorumlusu olarak görülen bireylerdir. Bu noktada Sennet'in dışlanan yabancıları, modern dünyada delinin konumunu açıklama noktasında oldukça yerinde bir kavramdır. Çünkü deli de Sennet'in belirttiği "toplumdışı" çehrelerden biridir. Toplumu cisimleşmiş akıldan oluşan bir yapı olarak gören sistem, deliyi tehdit unsuru olarak betimlemekte ve bu nedenle onu köklerinden kopararak toplumdan yalıtılmış bir şekilde yaşamaya zorlamaktadır (Sonkan Gündüz, 2017: 155). Öte yandan Simmel'de "yabancı" kavramını kullanmıştır. Onun yabancıyı tanımlama şekli diğer düşünürlerinkinden farklıdır. Çünkü Simmel yabancıyı doğal durumuyla ya da konumuyla değil kategorik olarak inşa edilen öteki kavramı ile tanımlamaktadır. Yabancı, uzaklık-yakınlık ölçütlerine göre tarif edilmekte ve yabancı kavramının tanımlanmasında uzaklık-mesafe terimi anahtar rol oynamaktadır. Simmel yabancıyı yalnızca toplumsal bir tip olarak görmemektedir. Aynı zamanda yabancılığı toplumsal etkileşim biçimi olarak da ifade etmektedir. Eğer "o" çok yakınsa artık bir yabancı değildir, ancak çok uzaksa grupta ilişkisi kopabilir (Ritzer ve Stepnisky, 2014: 169). Simmel'in *yabancıları* bağlamında deliliğe bakıldığında; tecrit mekânlarına gönderilen akıl hastaları toplumdan uzaklaştırılmaktadır. Bu durumda akıl hastalarının grup üyeleriyle olan etkileşimi son bulmakta ve artan mesafe zamanla delilerin daha da yabancılaşmasına neden olmaktadır.

2.2. Mikro Kuramcıların Teorik Çerçevesinden Deliliği Yorumlamak

Sosyoloji kuramı içinde kategorik ayrışmalardan doğan, aşırı makro ve aşırı mikro kuramlar (kuramcılar) arasında çatışmalar çoğu zaman var olmuştur. Esasen bu çatışmaların temel sebeplerinden birisi mikro bakış açısını benimseyenlerin, makro ekolün “yapı” fikrine itiraz etmelerinden kaynaklanmaktadır. Çünkü onlara göre yapıyı önceleyenler, insanların yaratıcı ve eyleyici özelliklerini gözardı etmekte ve bireyi sadece yapının bir unsuru olarak görmektedir. Sembolik etkileşimcilik, fenomenoloji ve etnometodoloji gibi hümanist teori ile anılan aktörler, sistemci düşüncenin insanı baskılama ve kalıba sokma eğiliminde olduğunu düşünmektedir. Bu nedenle makro ekolün “nesnel yapı” fikrinden vazgeçmesi gerektiğini belirtmişlerdir. Haliyle George Herbert Mead, Erving Goffman, Howard S. Becker, Alfred Schutz ve Garfinkel gibi isimler, bireyin aktif rol oynadığı bir teorik anlayışın benimsenmesi gerektiğinin altını çizmektedir (Layder, 2010: 78). Dolayısıyla anlam inşasında insan etkileşimlerinin ve dilin önemine değinen bu aktörler, pozitivist ve nesnel dünya anlayışına karşı çıkarak insani duyguların yapı içerisinde eritilmesinin önünü almaya çalışmışlardır

Sembolik etkileşimciler, davranışçı psikolojinin kaba indirgemeciliğine karşı, benliğin üretilmesinde insan ruhu ve toplum arasındaki karşılıklı etkileşimin rolüyle ilgilenmişlerdir. Aynı zamanda bireyi kendi gerçekliği içerisinde değerlendiren mikro kuramcılar, kişi davranışının ardında yatan mantığı anlamaya çalışarak, toplumsal öznelerin belirli şeyleri neden yaptıklarına dair bilgi sahibi olmaya çalışmışlardır. Slattey’e göre (2014: 2015) makro kuramcılar, sapkınlığı suçlu ya da anti-sosyal tiplerin içsel bir niteliği veya yanlış sosyalleşmenin bir sonucu olarak açıklama eğilimindeyken; sembolik etkileşimciler, anti-sosyal davranış çevrenin bir ürünü, kişinin içine doğduğu sosyal gerçekliğin bir yansıması olarak görme eğilimindedir. Örneğin Ronald Laing, *Bölünmüş*

Benlik adlı çalışmasında, akıl hastalığı olanların belirli bir biçimde davranma noktasında çeşitli nedenlere sahip olduğunu ileri sürmektedir. İlaveten Laing, zihinsel olarak hasta olan birini hastalıklı bir nesne, bozulabilen ve bu yüzden düzgün işlemesi için onarılması gereken bir makine gibi gören geleneksel anlayışın aksine, doğrudan onların dünyaya ilişkin deneyimlerini yansıtarak anlamının gerekli olduğunu savunmaktadır (Layder, 2010: 109; Samson, 2017: 95).

Sembolik etkileşimciler, insanların delirme sürecini anlamak için akıl hastası olarak etiketlenme ya da damgalanmayla ilgili durumları, ayrıntılı bir şekilde araştırmışlardır. Özellikle Goffman, Becker ve Szasz gibi düşünürler sapkın olarak tanımlanan bireylerin damgalanma, etiketlenme ve ötekileştirme gibi süreçlerini yakından incelemektedir. Sembolik etkileşimcilerin yanı sıra etnometodologlar ve fenomenologlar da deliliği irrasyonel bir durum olarak değerlendirmekte ve fakat bu azınlıkların niçin öyle davrandıkları noktasında bir takım sebepler sunmaktadır. Öyle ki etnometodologlar, insanların hangi durumlarda akıl hastası olarak belirlendiğini ortaya çıkarmaya çalışmışlardır (Samson, 2017: 94). Çalışmanın bu bölümünde hedeflenen asıl nokta, deliliği sembolik etkileşimcilik, etnometodoloji ve fenomenoloji gibi teorik çerçevelerde tartışmaktır. Burada aynı zamanda sembolik etkileşimcilerin önemli gördüğü beden göstergeleri üzerinden de delilik okuması yapılacaktır.

2.2.1. Sapkınlığa Dair Kullanışlı İki Kavramsallaştırma: *Etiketleme* ve

Damga

Etiketleme-Damgalama teorilerinin en önemli temsilcileri Howard S. Becker ve Erving Goffman'dır. Esasen *damga* terimi, kişinin ahlaki statüsünde olağan dışı ve kötü ne varsa ifşa etmek ve bedensel işaretleri ortaya koyma amacıyla ilk olarak Yunanlılar tarafından kullanılmıştır. Bu işaretler bedene kazınır, yakılır veya taşıyıcının bir köle ya da

hain olduğunu ispatlamaya yarardı. Böylelikle damgalanan kişi özellikle kamusal mekânlarda kaçınılması gereken bir duruma düşerdi (Goffman, 2014: 29). Aslına bakılırsa günümüz modern dünyasında kullanılan damga kavramı da Yunanlılarınkinden pek farklı değildir. Çünkü her çağda toplumun normlarını, değerlerini ve toplumsal kuralları ihlal eden kişiler genel anlamda toplum tarafından sapkın olarak nitelendirilmektedir. Ancak sosyolojinin asıl ilgilendiği soru, kişinin sapkın olmasının nedeni doğuştan mıdır; yoksa bireyi sapkınlığa iten etki toplum mudur? sorusu olmuştur. *Hariciler* (2015) adlı çalışmasında Hovard S. Becker ve *Damga* (2014) adlı eserinde Erving Goffman bu sorunun cevabını ayrıntılı bir şekilde ele almaktadır. Goffman ve Becker genelde ilgilerini olağan dışına ya da olağandan genel olarak sapan kişilere yöneltmişlerdir.

Goffman (2014: 195) bir takım değerleri paylaşan ve belirli toplumsal normlar bütününe riayet eden bir grup bireyden hareketle, bu normlara bağlılık göstermeyen her üyeyi *sapkın* olarak, bireylerin hususiyetini ise *sapma* olarak tanımlamaktadır. Becker (2015: 21) ise belirli bir toplumsal grubun biat ettiği kuralları ihlal eden kişileri *hariciler* [*outsiders*] olarak tanımlamaktadır. Burada her iki sosyoloğun da üzerinde yoğunlaştığı asıl mesele, bazı insanların kuralları neden ihlal ettiğidir. Yani onları toplumda yasaklanmış davranışları yapmaya iten farklılığın ne olduğudur. Sapkınlığın nedenlerini bulma noktasında yürütülen çalışmalar, sapkın davranışı yapan kişinin sahip olduğu bazı özellikleri temel motivasyon kaynağı olarak görmektedirler. Bu özelliklerin, kişiyi söz konusu sapkın davranışı yapmaya zorladığı ve hatta onu kaçınılmaz kıldığı belirtmektedir. Sapkınlığa ilişkin bir diğer görüş ise sapkınlığı özünde bir hastalık olarak gören patolojik yaklaşımdır. Bu durum çok açık bir biçimde tıbbi analogiye dayanmaktadır. Yani insan bedeni etkin bir şekilde çalıştığında “sağlıklı” olarak nitelendirilirken, etkin bir biçimde çalışmadığında “hasta” olarak nitelendirilmektedir (Becker, 2015: 25). Yapılan çalışmaların amacı da bu

hastalığın kökenlerini araştırmak, başka bir deyişle anormal, hastalıklı davranışın nedenlerini bulmaya çalışmaktır. Burada sapkınlığın, akıl hastalığının bir ürünü olduğunu düşünen görüşün temeli de buna dayanmaktadır.

İnsanlar, toplumda istikrarı ve düzeni sağlayan ya da istikrarı ve düzeni bozan bazı bireyler arasında ayrım yapmaktadır. Bu ayrımları yaparken de temel kriter olarak toplum tarafından belirlenen ortalama doğruları esas almaktadırlar. Bu noktada toplumun grup üyelerine dayattığı kurallar baz alındığında, bir kişinin grup kurallarını ihmal edip etmediğini ve bu durumda sapkın olup olmadığını belirlemek pekâlâ mümkündür. Becker, *Hariciler* adlı eserinde toplumsal kuralları ihmal edenlerin kimler olduğunu ve bu davranışları neden yaptıklarını anlamak için incelemeler yapmıştır. Becker’a göre sapkınlık, toplum tarafından yaratılmıştır. Becker (2015: 29) genel olarak sapkınlığın nedenlerinin, sapkının içinde yaşadığı toplumsal durumdan ya da bu davranışlara sebep olan toplumsal etkenlerden kaynaklandığını belirtmektedir. Ona göre ayrıcalıklı bazı gruplar, sapmayı belirleyen bir takım kurallar koymaktadır ve bu kurallara göre toplumdaki bazı bireyler *sapkın* olarak nitelendirilmektedir. Aslında sapkınlık diye bir şeyin olmadığını vurgulayan Becker, bazı insanları suçlu ve ıslahı imkânsız zararlı varlıklar olarak görmenin hatalı bir yaklaşım olduğunu ifade etmektedir. Onlar diğerlerinin kendilerine yaklaşım biçimlerinin bir sonucu olarak anti-sosyal varlıklara dönüşürler. Haliyle sapkınlar diğerlerinin uygun gördüğü yaklaşım ve tepkilerle tedavi edilebilirler (Çetin, 2017: 84). Bu durumda Becker’a göre bir davranışın sapkın olup olmadığı, başkalarının bu davranışa verdikleri tepki sayesinde anlaşılabilir. Yani toplumsal gruplar ihlal edilmesi sapkınlık olarak belirtilen kuralları koyarak sapkınlığı kendileri yaratmaktadırlar. Bu kurallara riayet etmeyen insanları etiketlerler. Sapkınlığı toplumsal bir yaratım olarak gören Becker, etiketleme eylemi tarafından geliştirilen ve korunan kuralları evrensel olarak kabul görmemektedir (Sonkan

Gündüz, 2017: 218). Çünkü bu kurallar belli azınlıkların özgürlüklerini ve insan sıfatını kaybetmelerine neden olmaktadır. Ona göre toplum tarafından yaratılan ve sapkın olarak nitelendirilen grupların başında ise madde bağımlıları, akıl hastaları, eşcinseller ve caz müzisyenleri gelmektedir.

Sapkın etiketi ile yaftalanmanın, kişinin toplumsal hayata katılımı ve benliğin sunumu açısından çok önemli sonuçları bulunmaktadır. Becker’a göre (2015:55) en önemli değişim kişinin kamusal kimliğinde meydana gelmektedir. Ancak delilerin kamusal alanda diğer sapkın türlerinden farklı olduğu gerçeğini göz önünde bulundurmak gerekir. Çünkü delilerin eylemleri tuhaf karşılanmakla birlikte, suç sayılmayan ve yasal otoriteler tarafından cezalandırılmayan türdendir. Becker bu durumu “planlanmamış sapkınlık eylemi” olarak tanımlamaktadır. Bu tür davranışlar, var olan kuralların farkında olmamayı ifade etmektedir (Becker, 2015: 47). Bu durumda deliler herhangi bir kural ihlali yapmasalar bile, davranışlarının olağandan farklı olması nedeniyle, çoğu zaman sapkın yani “deli” olarak etiketlenirler (Sonkan Gündüz, 2017: 220). Aynı zamanda Goffman’da akıl hastalığının belirtilerinin hissedildiği en önemli alanların kamusal ve yarı-kamusal mekânlar (mahalleler, sokaklar, toplu taşıma araçları, dükkanlar gibi) olduğunu belirtmektedir. Bu alanlarda insanların birbiriyle kaynaşması için gayet düzenli ve sistematik ilerleyen bir etkileşim ağı kurulmaktadır. Bu etkileşim ağı içerisinde insanların birbirine karşı saygılı olması, temel kıstas olarak belirlenir. Çoğu akıl hastalığı belirtisi, bu alanlarda aleni bir şekilde kural ihlali yapınca ortaya çıkmaktadır. Bir akıl hastasının süpermarkette kendisine ait olmayan bir market arabasını alıp kaçması, galiz ifadeleri aleni bir şekilde yüksek sesle söylemesi, kendisini ilgilendirmeyen bir sohbeta dahil olmaya çalışması veya anadan üryan bir vaziyette kaçması gibi durumlar, kamusal alan kurallarının ihlaline yol açmaktadır. Çünkü kamusal alanlar, birbirini tanımayan kişiler arasındaki toplumsal düzene atıfta bulunmaktadır. Bu

nedenle akıl hastalarının ihmalkar davranışları, kamusal mekânlardaki normal bireyler tarafından hoş karşılanmamaktadır. Goffman'ın da ifade ettiği gibi (2017: 416) akıl hastalarının kendilerini ifşa ettikleri en önemli alanlar kamusal yerlerdir.

Kamusal alanın kurallarına riayet etmemek ve olası bir ihlal sonrasında toplum tarafından yakalanmış olmak, kişiyi yeni bir hayat düzeni içine yerleştirmektedir. Önceden olduğu varsayılan kişiden çok daha farklı bir kişiliğe bürünmektedir. Kişi eşcinsel, esrarkeş, deli gibi etiketlere maruz kalabilir ve bundan sonraki hayatında da bu etiketlere göre muamele görebilir. İlâveten bir kere sapkın olarak etiketlenen bireyler tedavi edilseler dahi, toplum tarafından hâlâ kendilerine sapkın muamelesinin yapıldığına şahit olabilirler (Becker, 2015: 55). Tıpkı deli etiketinin, söylem düzeyinde olmasa da algı düzeyinde kişiyle özdeşleşmiş olması gibi. Ayrıca sapkın bireyler, etiketleme süreci sonucunda, önceden sahip olduğu bütün statüleri kaybederler. Çünkü sapkın kimlik egemen etiket haline gelmektedir. Önceden sağlıklı olan bir bireyin akıl sağlığını yitirmesi sonucunda tedavi edilse bile hayatının geri kalan kısmında “deli” olarak etiketlenmesi bu durumun en açık örneğidir. Haliyle etiketlenen insan da zamanla bir sapkına dönüşerek sapkın bir hayat tarzını benimsemeye başlamaktadır. Bu bireyler çoğu zaman “normal” toplumdan uzaklaşarak alternatif hayat tarzları aramaya başlarlar (Çetin, 2017: 85). Ardından sapkınlar, alt kültürler içinde destek arayarak, kendisi gibi olanlar arasında statü kazanmaya çalışmaktadır. Bu yüzden etiketleme döngüsü “kendini doğrulayan kehanete” yol açabilir (Slattery, 2014: 217). Sapkın olarak etiketlenen kişi sonunda gerçek bir sapkına dönüşebilir ve hatta kendisine uygulanan kontrol sağlayıcı mekanizmaları da benimseyebilir. Böylece hayatını bir suçlu ya da bir deli olarak devam ettirerek sapkın kişiliklerini pekiştirebilirler.

Bu durumu, Charles Horton Cooley'in “ayna-benlik” kuramıyla açıklamak mümkündür. Sosyal çevrenin kişilik üzerine etkisine değinen Cooley'e göre toplumun kişiye

bakışı, aynı zamanda kişinin kendine bakışını da şekillendirmektedir. Cooley’e göre bu süreç üç aşamada gerçekleşmektedir. İlk olarak kişi başkaları tarafından nasıl görüldüğünü düşünür. Ardından kişiyi gözlemleyenlerin, kişi hakkında neler düşündüğünü anlamaya çalışır ve son olarak da başkalarının gözlemleri ve değerlendirmeleriyle ilgili olarak birey, kendisi hakkında duyular geliştirir. Yani Cooley’in ilgilendiği asıl mesele, diğerlerinin fikrîsel tasarımlarıyla bireylerin kendilerini algılama biçimleri arasında meydana gelen farklılıktır. Buradan hareketle Cooley bireyin kişiliğini, diğerlerinin onu nasıl gördüğüne dair doğru veya yanlış algılamalarla inşa edebileceğini vurgulamaktadır. Burada sözü edilen başkalarının mutlak ve gerçek yargısı değildir; kişinin aldığı tepkiler sonucunda vardığı yargılar ya da yorumlardır. Bu durumda Cooley, oluşan kişiliğin başkalarıyla olan alıverişten doğduğunu ve öteki bireylerle etkileşim aracılığıyla bir “ben” algısının meydana geldiğini belirtmektedir. Yani Cooley, karşıdaki insanda “sen” algısı oluşmadığı müddetçe, bireylerde “ben” algısının gelişmeyeceğini iddia etmektedir (Gelgeç Bakacak, 2002: 17; Çetin, 2017: 75). Burada esas mesele kişinin, diğer insanların nazarındaki konumuna dönüşmesidir. Çünkü akıl hastaları bu durumu, kendilerini dışlayan, araya mesafe koyan ve sakınan insanların olduğu bir dünyayla baş etmenin tek yolu olarak görmektedirler. Aslında akıl hastaları, toplumda “deli” olarak tanımlanmalarını kabul ederek kendilerini korumanın en rasyonel yolunu kullanmış olurlar (Layder, 2010: 110). Goffman, *Kamusal Alanda İlişkiler* adlı eserinde Cooley’in tanımına benzer bir görüş ifade etmiştir. Goffman’a göre (2017: 395) bir kişinin etkileşime geçtiği bireylere gösterdiği ve karşılığında aldığı muamele, kendisine dair bir tanımlamayı ifade etmektedir. Veya kendisi de bu tanımlamayı doğru varsaymaktadır. Esasen deli olarak etiketlenen birey, içinde bulunduğu tanımlamaya uygun roller sergilemeye başlamaktadır.

Toplumsal düzenin doğasına ilişkin kurallar, topluma zararlı olduğu düşünülen davranışlarla çeliştiğinde suç, itaatsizlik, sapma, delilik, acayiplik, ahlaksızlık gibi etiketler ile nitelendirilmektedir. Normal olanın ihlalini tanımlamak amacıyla kullanılan etiketleme kuramını Thomas J. Scheff ve Thomas Szasz akıl hastaları ve psikiyatri araştırmalarına uyarlamışlardır. Scheff'e göre küçük davranış ihlalleri tuhaf olarak etiketlenebilirken, sürekli normal dışlıklar delilik teşhisine yol açabilir. Thomas Szasz ise sapkın bireyler için *öteki* kavramını kullanmaktadır. Szasz, özellikle akıl hastalarını topluma yabancı bireyler olarak tanımlamaktadır. Çünkü akıl hastaları toplumdan dışlanan, örselenen, hor görülen bireylerdir. Ne yapacakları kestirilemeyen akıl hastaları, başkalarına zarar verme olasılıkları olduğu iddiasıyla tecrit edilmektedir. Fakat şu bir gerçektir ki akıl hastalarına verilen zarar, onların topluma verdikleri zarardan çok daha fazladır. Çünkü tedavi etmek amacıyla kapatılan deliler özgürlüğünü kaybederek çeşitli eziyetlere maruz kalmaktadır (Sonkan Gündüz, 2017: 219). Diğer yandan akıl hastalarının kapatılmasının asıl amacı onların tedavi edilmesi değil, toplumdaki normal bireylere normalliklerini hatırlatmaktır.

Belli azınlıkların dışlanma süreçlerini konu alan bir diğer önemli çalışma da *Damga*'dır. Damga çalışması Amerikan sosyoloğu Erving Goffman'ın 1960'lar ve 70'lerde *benliğin sunulması* araştırmasının bir parçası olarak ortaya çıkmıştır. Goffman bu çalışmada 'normal' bireylerin benliklerini sunma biçimlerinden ve 'normal dışı' (akıl hastaları, sakatlar, suçlular, alkolikler vb.) bireylerin normal hayata girmelerinin engellenme süreçleri üzerinde durmuştur (Slattery, 2014: 189). Esasen damga kuramına göre kişinin bir varsayılan bir de fiili toplumsal kimliği bulunmaktadır. Bireylerin gerçekten dahil olduğu kategoriler ve sahip olduğu özellikler onun *fiili toplumsal kimliğini* yansıtırken, karşı tarafaki kişiye yakıştırılan sıfatlar ve değerlendirmeler *varsayılan toplumsal kimliği* yansıtmaktadır. Goffman damganın, varsayılan toplumsal kimlik ve fiili toplumsal kimlik arasında meydana

gelen bir uyuşmazlık neticesinde teşekkül ettiğini belirtmektedir. Çünkü damgalanan kişi, karşı tarafın zihninde sağlıklı bir birey olmaktan çıkarak hastalıklı bir duruma indirgenir. Haliyle damga kavramı, Goffman tarafından itibarsızlaştırılmış bir sığa atıfta bulunmak için kullanılmıştır (Goffman, 2014: 29). Yani Goffman damga kavramını, kişilerin ahlaki statülerinde alışılmadık ya da kötü şeyleri açığa çıkarmak için kullanılan, fiziksel bozuklukları ya da rahatsızlıkları gösteren işaretler olarak tanımlamaktadır (Akt. Gelgeç Bakacak, 2002: 46). Esasen Goffman birbirinden farklı üç damga türünden bahsetmektedir. İlk grubu fiziki deformasyona uğrayanlar teşkil etmektedir. İkincisini ise zayıf irade sahipleri, doğal olmayan tutkuları olanlar, sapkın ve ahlaksızlıklar olarak algılanan yani bireysel karakter bozukluklarıyla zikredilen aktörler oluşturmaktadır. Örneğin; akıl hastalığı, ruh bozukluğu, bağımlılık, hapis yatmak, eşcinsellik, işsizlik, intihara girişim buraya dahil edilebilir. Üçüncü olarak da etnik ırk, din, ulus gibi soy bağıyla aktarılabilen damgalar bulunmaktadır (Goffman, 2014: 29-31). Buradan anlaşılmaktadır ki damgalar *atfedilen* veya *kazanılan*, yani doğumla birlikte var olan ya da sonradan edinilen bir şeye dayanabilir. Yaşadığı travmatik bir olay sonrasında bireyin akıl sağlığını yitirmesi ya da doğuştan kör olması, bu duruma işaret edebilir.

Damgalı birey, damgalandıktan sonraki yaşamında ‘kabullenme’ duygusunu her zaman içinde taşımaktadır. Varsayılan toplumsal kimlik ve fiili toplumsal kimlik arasında meydana gelen yarıлма, hem damgalı bireylerle iletişime geçen kişilerde hem de damgalı bireyin kendisinde, dikkate alınma beklentisini arttırmaktadır. Ancak bu beklentiye rağmen toplumun geri kalan kısmı damgalı bireye arzu ettiği şekilde davranmamaktadır. Damgalı bireyin toplumsal kimliğinin lekelenmesi, diğer insanlar nezdinde onun normal olandan farklı olduğu kanısını güçlendirmektedir. Bu durum neticesinde damgalı bireyde, *ötekilik bilinci* oluşmaktadır. Toplumla arasındaki bu uyuşmazlık, bireyin hem yaşadığı çevreden

hem de özbilincinden uzaklaşmasına neden olmaktadır (Goffman, 2014: 36). Bu nedenle akıl hastaları, total kurumdan çıkarken yeniden sosyalleşme korkusu duyabilirler. Hatta kapatılmış bazı bireyler bu durumdan kaçınmak için sorun çıkarabilir ve total kuruma yeniden kayıt yaptırabilir. Goffman *Tımarhaneler* (2016: 81) adlı çalışmasında, akıl hastanelerinden ya da hapisanelerden çıkış belgesi alan bireylerin, geçmişini gizlemek ve yaşadıklarını geride bırakmak için çaba harcadığından bahsetmektedir. Çünkü birey kuruma kapatılarak düşük bir proaktif statü edindiğinden dolayı dışardaki insanların soğuk tepkileriyle karşılaşabilir.

Damgalı bireyin etrafındaki kişiler de –akıl hastasının eşi, sakat bir çocuğun annesi gibi- damgalanan bireylerin itibarsızlığını onlarla paylaşmaya mahkum olmaktadır. Bu durumdan farklı olarak Goffman, damgalı bireye damgası yokmuş gibi muamelede bulunma anlamına gelen *fahri damgalama* kavramını da kullanmaktadır. Fahri damgalama, damgalı bir kişinin, aşikar farklılığı önemsiz ve dikkat çekmeyen bir durummuş gibi göstermek amacıyla normal insanlarla yaptığı işbirliği olarak tanımlanmaktadır. Örneğin akıl hastası, hastanedeysen ve ailesi ile birlikteysen akli başındaymışçasına muamele görebilir. Aynı zamanda akıl hastası da bu durumda gerçek toplumsal kimliğini örtbas ederek “mış-mış” gibi yapmaya gayret gösterebilir (Goffman, 2014: 78). Sokakta yaşayan delilerin esnafla ilişkisini araştıran Nilgün Sonkan, yapmış olduğu alan çalışmasında esnafların delilere normal bir bireymişçesine muamelede bulunduklarını belirtmektedir. Sonkan’ın çalışmasında: “*Bazen buraya Ruh Sağlığı Hastanesinden onları ödüllendirmek için hastaları getirirler, hastaya hasta olduğunu hissettirmemek-göstermemek lazım, bizim burada onlara ikramlarımız olur...*” şeklinde bir açıklama yapan esnaf, aslında bu kişiye “deli” demeden deli olduğunu düşünmeye devam etmektedir. Bu nedenle deli söylemsel düzeyde fahri damgalıdır (Sonkan Gündüz, 2017: 223). Sonkan’ın

bu analizi Goffman'ın (2014: 90) “akıl hastanelerinin çevresinde bulunan mağazalar sıklıkla psikozlu davranışa yüksek hoşgörü gösterilen yerlerdir” şeklindeki kanısını destekler mahiyettedir.

Goffman damga kavramını, normal ve damgalı bireylerin keskin ayrımını yapmak için kullanmaktan ziyade, bazı ilişkiler dahilinde ve hayatın belli dönemlerinde, çoğu insanı her iki rolü de oynamaya sevk eden bir toplumsal sürecin var olduğunu göstermek amacıyla kullanmıştır. Çünkü Goffman'a göre normal ve damgalı bireyler somut kişilikler değildir, her ikisi de toplum tarafından yaratılmış birer bakış açısıdır. Bu bakış açıları, layıkıyla yerine getirilmeyen normlar göz önüne alınarak toplum tarafından üretilmektedir (Goffman, 2014). Bazı bireyler bulundukları toplumda damgalı rolünü oynamaya zorlanabilir ve hayatının geri kalan kısmını normallerin zıddında yer alan damgalı bir birey olarak geçirebilmektedir. Esasen Goffman'a göre bugün normali tanımlayan bir özellik ileride damgaya dönüşebilmektedir (Akt. Eryiğit Günler, 2011) Bu nedenle damga, toplumda kabul gören değerler ve sahip olunan nitelikler arasında meydana gelen negatif ilişki biçiminden doğan bir fenomen olarak okunmaktadır (Goffman, 2014). Bu konuda Goffman'a benzer bir tutum sergileyen Foucault, deliliği ve akıllı birbirinin ölçüsü olarak görmektedir. Daha doğrusu, toplumun genel kabullerine göre delilik ve akıl arasında tersine dönebilen bir ilişkinin var olabileceğini belirtmiştir. İkisi de birbirini reddetmekte fakat her biri diğeri üzerine yaslanmaktadır (Foucault, 2017: 63). Akıl hastası yalnızca toplumsal kuraldan belli bir ölçüde sapan veya üyesi olduğu toplum tarafından yargılanan ve mahkum edilen bir kişidir.

Goffman'ın kullandığı damga kavramı, toplum tarafından kabul görmeyen kişileri temsil etmektedir. Ona göre bu insanlar, itibarsızlaştırılmış ya da itibarsızlaştırılması muhtemel bireylerdir. İtibarsızlaştırılmış kişiler, farklılıklarının diğer insanlar tarafından

bilindiğini kabul ederler. Goffman'ın *Gündelik Hayatta Benliğin Sunumu* (2014) adlı çalışmasında, damgalı bireylerin sahne önü ve sahne arkasındaki denetimi tam olarak sağlayamadıklarından bahsetmektedir. Bu bireyler oynadıkları rolü başarıyla sergileyememiş ve gösterinin devamı için gerekli koruyucu ölçütleri uygulayamamışlardır. Bu nedenle sağlıklı bir etkileşim ağı kuramamışlardır. Aynı zamanda itibarsızlaştırılması muhtemel olan bireyler de farklılıkları izleyici tarafından bilinmeyen kişilerdir. Bu insanlar için asıl önemli olan husus, izleyicilere bilinmeyen bilgiyi belli etmemeye çalışmaktır (Akt. Gelgeç Bakacak, 2002: 48). Bu durumda akıl hastaları, sahne önünde ve sahne arkasında sergilenecek rollerin ayırımını tam olarak yapamadığından dolayı performanslarını toplumun gereklerine uygun bir biçimde sergileyememektedir. Bu nedenle kamusal alanlarda sergilenmemesi gereken performansları sergileyerek farklılıklarının herkesçe bilinir hale gelmesine neden olmakta ve damgalanmaktadırlar. Akıl hastalarının sır, gizlilik, mahremiyet gibi olguları insanlar arasındaki etkileşimlerine yansıtamamaları, onların hayatı hakkında her şeyin bilinmesine, açık ve aleni olmasına neden olmaktadır. Örneğin akıl sağlığı yerinde olmayan bir bireyin anadan üryan bir şekilde sokakta koşması kamusal alanın düzenine aykırı bir davranıştır. Bu gibi toplumun normatif düzenini bozan ve mevcut normları ihlal eden davranışlar, düzeni koruyan onarıcı kuralların ortaya çıkmasını sağlamaktadır. Kontrol kurumları aracılığıyla davranışı ihlal eden birey, ortadan kaldırılmaktadır. Haliyle toplumun normatif beklentilerini karşılayabilen bir bireye dönüşmesi için akıl hastalarının, Ruh ve Sinir Hastalıkları Hastanesine kaldırılması ve orada tedavi altına alınması, yasa koyucuların düzeni korumak amacıyla geliştirdikleri bir önlemdir. Ancak Goffman'a göre toplumun mevcut kurallarını sürdürebilmesi için bireyin psikolojik bütünlüğünün yerinde olması gerekmektedir. Bazı bireyler normlara uyumu sürdürmede yeterli kontrole sahip olamadıkları için sapkın davranışlar sergileyebilirler.

Çünkü bu durum uysallık meselesi değil bireysel şartlar ve uyum meselesidir (Akt. Gelgeç Bakacak, 2002: 48).

İlaveten Goffman, akıl hastalarına yönelik uygulanan tıbbi desteğin olumlu sonuçlar vermesi noktasında karamsar bir tutum sergilemektedir. Modern psikiyatri döneminde uzun soluklu bireysel psikoterapinin bile beklenen sonucu vermediğini düşünmektedir. Zihinsel rahatsızlığı olan hastaların hastanede aldığı tedavi dahi tartışmalıdır. İlk etapta akıl hastaları, tedavi ediliyormuş gibi görünseler de esasen tedavi hastaneler aracılığıyla değil, hastanelere rağmen gerçekleşmektedir. Akıl hastalarının kapatıldığı kurumlar incelendiğinde, kişiyi sapkın davranışlar sergilediği ortamdan uzaklaştırmaya hizmet ettiği görülmektedir. Ancak bu durum doktorlar ya da tedavi süreci ile alaklı bir durum değil, hastanenin etrafını çevreleyen tel örgülerle ilgilidir. Öte taraftan, tedaviyi almak için hastanın ödediği bedel bir hayli yüksektir. Maddi ödeneğin yanı sıra; bireyin sivil yaşamından tamamen kopması ve hastanedeysen sevdiklerine uzak kalması, kişinin yaşadığı toplumla aidiyet bağı kuramamasına yol açmaktadır. Hastanede uygulanan tedavi yöntemleri, baskı ve denetim nedeniyle hastanın onurunun incinmesine, taburcu sonrasında kalıcı olarak “deli” yaftası yemesine ve tüm hayatı boyunca damgalı muamelesine karşı mücadele etmesine neden olabilmektedir. Haliyle bu gibi kurumların esas çabasının akıl hastalarını tedavi etmeye yönelik değil, onları kamusal mekânlardan uzak tutmak ve yaratabilecekleri düzensizliğin önüne geçmek olduğu söylenebilir. Zira artık temel amacın akıl hastalarını tedavi etmekten ziyade, toplumun onları hoş görebileceği uygun mekânlara kapatmak olduğu herkes tarafından bilinmektedir (Goffman, 2017: 390). Böyle uygun kurumlar yoksa bile onlara aile bakım merkezleri ve rehabilitasyon merkezleri gibi alanlarda kapatılma için uygun olanaklar sunulmaktadır.

Goffman *Tımarhaneler* (2016) adlı eserinde, eski tımarhanelerde akıl hastalarının benliğinin aşağılandığından ve küçük düşürüldüğünden bahsetmektedir. Kişinin kasten ya da bilmeyerek benliğine verilen zarar, ahlaki kariyerinde radikal değişimlerin yaşanmasına neden olmaktadır. Goffman'ın “total kurum” olarak adlandırdığı hapishane ve tımarhanelere kapatılan kişilerin, geniş ve özgür dünya ile aralarına koydukları mesafeden kaynaklı olarak benliklerinde eksiklik meydana gelmektedir. Çünkü sivil hayatta bireyin yaşam döngüsü içinde edindiği roller, total kurumlarda bozulmaktadır. Bireyin dış dünyadan tamamen kopması ve bu durumun uzun süre devam etmesi, sahip olunan rollerin kaybolmasına neden olmaktadır. Dolayısıyla kişi total kurumların gereklerine uygun rolleri sergilemek zorunda kalmaktadır. Goffman rollerin kalıcı olarak kaybedilmesi durumunu, “sivil ölüm” olarak adlandırmaktadır. Kuruma kapatılan bireylerin bütün gerekleri personel tarafından karşılanmaktadır. Bu şekilde kuruma kapatılan bireyler hizaya getirilmekte ve kurumun idari merkezi işlemiş olmaktadır. Kurumun kurallarına karşı gelenler gözle görünür bir biçimde cezalandırılmaktadır. Örneğin kuruma kapatılan bireyler, istese de istemese de yemeğini yemek zorundadır. Yemeğini yemediği takdirde damardan ve ağızdan “zorla beslenme” yoluna başvurulmaktadır. Bu kadir-i mutlak otorite içerisinde hastaların hareket özerkliği de ihlal edilmektedir. Kişinin özgürlüğü sigara içmek, tualete gitmek, tıraş olmak, telefon etmek, banyo yapmak gibi günlük rutin faaliyetler için bile izin isteme zorunluluğu getirilerek kısıtlanmaktadır. Goffman'a göre (2016: 26-39) bu zorunluluk, yetişkin bir bireyi itaatkar ve yalvaran kimse konumuna düşürmenin yanı sıra, bireyin hareket özgürlüğünü kısıtlayarak onu personele bağımlı hale getirmektedir. İşte total kurumlarda “kurum kuralları” adı altında bireye gösterilen bu muamele sayesinde kurumlar resmi olarak rasyonelleştirilmektedir. Total kurumlara kapatılan kişilerden, kurumun kurallarına uygun bir şekilde hareket etmesi beklenmektedir. Esasen total kurum

yöneticileri, kapatılanların çıkarına en uygun olan tercihin, itaat olduğu gerçeğine kişileri inandırmaya çalışmaktadır.

Bu durumda akıl hastanelerinde yöneticiler ve hastalar arasında ezen ve ezilen” ilişkisinin olduğu görülmektedir. Paulo Freire *Ezilenlerin Pedagojisi* adlı çalışmasında, itaatin ezilenlere karşı uygulanan bir yöntem olduğundan bahsetmektedir. Ezenler gücü elinde bulundurdukları için bir takım kurallar belirlemektedir. Ezilenlerden ise bu kurallara uymaları beklenir. Dolayısıyla ezilenlerin davranışı, belirlenmiş davranış haline gelmektedir (Freire, 2018: 30). Tımarhanelerde de benzer bir hiyerarşik yapı bulunmaktadır. Akıl hastaları, ezilen konumunda olduğu için yöneticiler tarafından belirlenmiş kurallara itaat etmek durumunda kalmaktadır.

Goffman bütün bu olumsuzluklara rağmen zihinsel açıdan hasta kişilerin tedavisi konusunda önemli değişikliklerin yaşandığını da belirtmektedir. Artık potansiyel akıl hastaları, mümkün olduğunca toplum içinde uzun süre tutulmaya çalışılmakta ve tedavi süreci olabildiğince kısa tutularak hasta, topluma yeniden kazandırılmaktadır (Goffman, 2017: 390). Ancak bu durum yeni tip akıl hastaneleri için geçerlidir. Çünkü eski tip akıl hastaneleri, yani tımarhaneler, hastayı benliğinden koparmak için inşa edilmiş kurumlardır. Sözde tedavi süreci hastayı değersizleştirmekte ve kendisine uygulanan bu sürece itaat etmeye mecbur bırakılmaktadır. Netice itibariyle total kurumlar, hastalığı teyit etmek ve tanımlamak için hastanın patolojik ve fizyolojik özelliklerini dikkate almaktan ziyade, kişinin kurum içindeki davranışlarını şekillendirmeye çalışmaktadırlar (Samson, 2017: 92).

2.2.2. Deliliğe Semiyotik Bir Bakış

Akıl hastalarının damgalarına ilişkin verilen hükümler, yalnızca sergiledikleri davranışlar vasıtasıyla değil aynı zamanda bedensel işaretler aracılığıyla da ifade edilebilmektedir. Çünkü delilik, söylemsel pratikler üzerinden anlaşılabilirdiği gibi göstergeler aracılığıyla da açıklanabilmektedir. Özellikle günümüzde delilik, kişinin sahip olduğu eşyalar, kıyafetler, imajlar ya da daha genel anlamda ifade edilecek olursa onlarla bütünleşmiş semboller aracılığıyla tarif edilmektedir (Sonkan Gündüz, 2017: 162). Bu konuda Goffman, dışı vurulan bedensel ifadelerin toplumsal bilgiyi aktardığından bahsetmektedir. Çünkü herhangi bir sembolün ilettiği toplumsal bilgi, bir başka kişi hakkında merak edilen bilgileri aktarabilir. Dolayısıyla Goffman insanların semboller aracılığıyla iletilen bilgiler sayesinde itibar devşirebileceğinden, veyahut tam aksine damgalanabileceğinden bahsetmiştir. Bu nedenle Goffman (2014: 79) sembollerini ikiye ayırmaktadır: İtibar sembollerini ve damga sembollerini. İtibar sembollerini, kişinin resmi statüsünü yükseltebilecek göstergelerken; damga sembollerini kişiyi küçük düşürücü, aşağılayıcı bir etkiye sahip olabilmektedir. Örneğin, bir cemiyyete mensup erkeklerin yaka rozeti takması ya da bir kadının evli olduğunu göstermek amacıyla taktığı yüzük olumlu örnekleri teşkil ederken; bir bireyin uyuşturucu bağımlısı olduğunu belli eden iğne izleri veya nakil sırasında mahkuma takılan kelepçeler, olumsuz damga sembollerini temsil etmektedir.

Toplumda genel kabul gören ve delilikle ilişkilendirilen bir takım semboller bulunmaktadır. Huni, deli gömleği veya taş gibi nesneler, kullanımı itibariyle anormallik içerdiğinde delilik temsilleri olarak algılanmaktadır. Toplumdaki bütün insanlar, sokakta kafasında bir huni ile bağırarak yürüyen bir adamın deli olduğunu anlayabilir. Fakat Sonkan'a göre huni deliler için sıradan bir nesne değildir. Çünkü huni, delilik ve su

arasındaki ayrılmaz bağıın sembolüdür (2017: 162). Foucault, Orta Çağ'da delilerin toplumdan uzaklaştırılması ve dışlanması adına teknelere doluşturularak suya bırakıldıklarından bahsetmektedir. Aynı zamanda delilerin toplum içindeki etkinliğinden kurtulmak adına onları, gemilere bindirerek sonu olmayan bir yolculuğa esir ettikleri üzerinde durmaktadır. Foucault'nun ifade ettiğine göre su, delileri arındırmaktadır. Bu nedenle o, katı olanı akılla; akışkanlığı ve belirsizliği de delilik ile ilişkilendirmektedir (Foucault, 2017. 36). Yine delilerle bütünleşen ve deli imgesi yaratmak amacıyla kullanılan bir diğer nesne ise deli gömleğidir. Huni ve beyaz deli gömleği ile delilik arasında bir benzerlik olmasa da semboller üzerinden kurulan ortak kültürel kodlar sayesinde, bu iki nesnenin delilik ile örtüştüğü hemen herkes tarafından bilinebilir. Ayrıca toplumda taş ve deli arasında da bağ kurulmaktadır. Çünkü bazı deliler, taş atarak kendilerini koruduklarını düşünmekte ve bu yolla bir savunma yöntemi geliştirmektedir. Yine insanlar arasında deli olduğunu anlatmak için “eli ampul gevşetir gibi oynatma hareketi” de ortak bir semboldür (Sonkan Gündüz, 2017: 164). Görüldüğü gibi deliliğe atfedilen sembollerin çoğu kültürlerle bağımlıdır. Bu durum da deliliğin kültürel ve tarihsel bir inşa olduğunun kanıtı olarak gösterilebilir.

Deli olduğu düşünülen bireyler, günlük hayatlarında bazı kişisel eşyalarını yanından hiç ayırmazlar. Öyle ki bu eşyalar, onlarla bütünleşir ve kimi zaman direk o deliyi akla getirecek derecede onunla özdeşleşir. Bu durumu, Malatya'da yaşayan ve Mercedes Kadir olarak tanınan Fatih Kaydı örneğinde görmek oldukça mümkündür. Mercedes Kadir, bütün gününü arabası sandığı üç metrelik kavak ağacıyla caddelerde geçiren ve bu sopası sayesinde ününü tüm Türkiye'ye yayan bir akıl hastasıdır. Söz konusu sopa, diğer insanlar nezdinde hiçbir maddi değeri olmayan, önemsiz bir nesne olarak görülebilir. Fakat akıl hastaları bu eşyalar ile arasında bir bağ kurabilir ve eşyalar onların günlük rutinlerinde

önemli bir yer edinebilir. Öyle ki Mercedes Kadir olarak bilinen kişi, bütün gününü bu sopayla geçirmekteydi. Hatta onun araba olduğuna inandığı için rutin bakımlarını yapmakta, trafik kurallarına uymakta ve yoldan geçerken ağzı ile korna sesi çıkararak bir arabanın sahip olduğu tüm özellikleri bir sopaya yükleyebilmekteydi.

Fotoğraf 5: Malatya’lı Mercedes Kadir

Goffman, Saint Elizabeth Hastanesinde, Psikiyatri koğuşunda yapmış olduğu gözlemlerde, kapatılmış kişinin sahip olduğu özel eşyalara kurum tarafından el konulduğuna tanıklık etmiştir. Çünkü kapatılmış bireyin bazı kişisel eşyalarının benlikle özel bir ilişkisi bulunmaktadır. Bu nedenle total kurumlar bazı durumlarda kişinin eşyalarla özdeşlik kurmasını engellemek amacıyla düzenli aralıklarla eşyaların değişimini sağlamakta ya da akıl hastalarının elinden bu eşyaları alınmaktaydı. Kuruma kapatılan kişiler için kilitli, kişiye özel dolaplara el konulmasının sebebi total kurumlardaki mülksüzleştirmeyi desteklemek içindir. Aynı zamanda akıl hastalarının bir takım eşya ile arasında bağ kurmasını engellemektir (Goffman, 2016: 31). Akıl hastalarının duygusal yakınlık beslediği bir diğer

şey de hayvanlardır. Genelde deli olarak tanımlanan insanlar, kedi, köpek, kuş gibi evcil hayvanlara bağlılığı ile bilinmektedir. Akıl hastalarının hayvanlara duygusal açıdan besledikleri bu yakınlığın sebebi, onlardan zarar gelmeyeceğini bilmelerinden kaynaklanmaktadır. Ait olduğu grubun sağduyu dünyasından uzak olan deliler, etrafındaki insanlarla geliştiremediği iletişimi hayvanlarla kurmaya çalışmaktadırlar.

2.2.2.1. Delilik ve Beden

Toplumsal dünyadaki düzenin sürdürülebilmesi ya da bireylerin bir düzen içerisinde yaşabilmeleri için gerekli olan kuralların başında, kişilerin dış görünüşleriyle ilgili toplumun benimsediği genel kabullere uyum sağlama durumu gelmektedir. Bunlar, “normal” bir beden algısı üzerinden tanımlanan nitelikler olmakla birlikte, bir arada yaşayan insan birliktelikleri için bedenın dış görünüşünün nasıl olması gerektiği ile ilgili gereklilikleri kapsamaktadır. Söz konusu gereklilikler, özellikle bireylerin kişisel bakım pratiklerini içermektedir. Örneğin tıraş olmak, kılık kıyafet temizliğine önem vermek, tırnakları düzenli aralıklarla kesmek, vücut kokularına dikkat etmek gibi pratikler; bireyin kamusal alanda var olma ve kabul edilme mücadelesini verebilmesi için oldukça gereklidir. Çünkü normalize edilmiş beden algısı, kültürel inşa sürecinin bir ürünüdür. Bu nedenle kamusal alanda insanın bedeni ile kurduğu ilişki, salt bireyin kişisel tercihleri ekseninde şekillenmez. Haliyle kişiler, “ideal beden” algısına yönelik toplumsal söylemleri kabul etmek durumunda kalırlar.

Mortaş’a göre (2009: 173) bu söylemler, beden üzerinde kurduğu düzenleyici ve dikte edici hakimiyet aracılığıyla bedeni kontrol etme hakkını elinde bulundurmaktadır. Bir başka deyişle beden, söylemin işaret ettiği ideal algı doğrultusunda şekillenerek yaşamsal faaliyetlerini sürdürmeye devam etmektedir. Ayrıca kişinin bedeni, gündelik hayat pratiklerinde ve insan ilişkilerinde anlam kazandığı bir alandır. Bazen kişisel tercihlere

bazen de dayatmalara bağılı olarak beslenme, giyinme, barınma, öz bakım, cinsellik gibi ihtiyaçlara konu olmaktadır. Bir nevi beden, kişinin performansını sunma aracıdır. Kimi zaman da beden tıpkı akıl hastaları gibi kendi engelini üzerinde taşıyan bir damgaya dönüşebilir. Beden kişiyi tescillemekte ve belli bir kategoriye dahil etmektedir. Dolayısıyla kişi dahil edildiği grubun dolayımına katılmaktadır. Bu durumda kişinin bedeni, biyolojik bir sınır olarak bireyin bütün hayatını belirlemekte ve haliyle dış görünüşleri itibariyle damgalanmaya ve dışlanmaya mahkum olmaktadır.

Akıl hastaları bu damgalanmaya maruz kalan bireylerin başında gelmektedir. Çünkü onlar, toplumun genel kabulü etrafında şekillenen beden algısının dışına çıkarak farklılıklarını sergilemiş olurlar. Akıl hastaları bazen yarı çıplak bazen ise üstü başı sökülmüş bir vaziyette dolaşabilir. Kişisel bakım pratiklerini yerine getiremeyen bu insanların, bedenlerini toplumun gereklerine uygun bir şekilde düzenleme yetileri yoktur. İbn-i Haldun, *Mukaddime* (2017: 302) adlı eserinde delilerin bedensel özellikleri ve dış görünüşleri ile pek fazla alakadar olmadıklarından bahsetmektedir. İbn-i Haldun’a göre “delilerin nefsi-i natıkanın bedenle olan alakası zayıftır. Çünkü genellikle onların mizaçları bozuktur ve ondaki hayvani ruh da zayıftır. Bu yüzden, delinin nefsi, hislere dalmış ve oraya iyice girmiş bir vaziyettedir. Bunun sebebi ise kendisinde mevcut olan eksiklik ve hastalık eleminin nefsi meşgul etmesi onu dış alemde alıp, iç aleme yöneltmesidir”.

Akıl hastaları, kimi zaman etraftaki insanların yardımıyla temiz kıyafetler edinebilirler. Elbette ki insanların akıl hastalarını giydirmelerinin altında yine toplumun standardize edilmiş beden algısını dikte etme çabası görülmektedir. Örneğin, Denizli’de şehrin en işlek yollarından birinde çıplak bir şekilde koşan akıl hastasının görüntüleri sosyal medyada oldukça fazla dikkat çekmişti. Ancak burada dikkat çekmesi gereken asıl mesele, akıl hastasının arkasından koşan vatandaşlardı. Çünkü bu insanlar sokak ortasında çıplak bir

şekilde dolaşmanın doğru olmadığına farkında oldukları için akıl hastasını arabaya götürerek görünmez kılmanın peşinde olmuşlardı ya da akıl hastasını giydirerek onu normale dönüştürmeye çalışmışlardı. Buradan da anlaşılacağı üzere akıl hastaları, normal insanların öz bakım rutinlerini ve kılık kıyafet gereklerini içeren pratikleri yerine getiremediklerinden dolayı kamusal alanlarda kabul görmemeye başlamaktadırlar. Aynı zamanda insanlar, bu bireylerin dış görünüşleri itibariyle ilk bakışta deli olduğuna kanaat getirebilir ve buna göre muamele etmektedirler. Örneğin Konya’da herkesin “kırmızılı kadın” olarak tanıdığı akıl hastası Sultan Özcan, bedeninin dış görünüşüyle ilk bakışta normal olmadığının izlenimlerini karşıdaki insanlara yansıtmaktadır. Baştan aşağı kırmızı kıyafetler giyen ve kırmızı aksesuarlar takan Sultan, Konya’nın deli kızı olarak bilinmektedir. Deli olarak nitelendirilmesinin temel sebebi, Sultan’ın dış görünüşünün farklı olmasıdır.

Fotoğraf 6: “Kırmızılı Kız” lakaplı Sultan Özcan

Sonkan, esnaf ve deli arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmasında, kimi delilerin giyinme pratiği ve giyisi vasıtası ile kurduğu ilişkinin, kendine yapılan yakıştırmaların müsebbibi olduğu kanısına varmıştır. Öyle ki bu delilere takılan lakaplar veya isimler, onların giyim tarzlarından üretilmektedir. Özellikle insanlar, bu delileri doğrudan giysilerinin rengiyle ya da tarzıyla hatırlamaktadır (2017: 122). Konya’da deli olarak bilinen “kırmızı kız” lakaplı Sultan, bu açıdan Sonkan’ın gözlemlediği akıl hastalarıyla benzerlik göstermektedir. Çünkü Konya’lı esnaflar da Sultan’ı yalnızca dış görünüşünden ve kıyafetinin renginden dolayı tanımlamaktadırlar. Burada beden, kişinin sağlıklı olup olmadığına dair ilk bakışta bilgi sunan veri kaynağı olarak görülmektedir.

Bedenin total kurumlardaki (hapishane, tımarhane vs.) durumunu ele alan Goffman, akıl hastanesinde yapmış olduğu gözlemler neticesinde, bedenin standardize edilme çabalarının total kurumlarda belirgin bir şekilde var olduğundan bahsetmektedir. İlaveten bedensel özelliklerin kamusal alanlardaki önemine dikkat çekmektedir. Goffman’a göre akıl hastaları dış görünüşlerine ve kişisel bakımlarına önem vermeyen bireylerdir. Düzenli ve asgari düzeyde ihtiyaçlarını karşılayacak yaşam alanları olmadığından dolayı temel bakım ve temizlik konusunda “normal” bir görüntüye sahip olamazlar. Bu durum onların bakımsız ve kirli görünmelerine neden olmaktadır. Dolayısıyla bu bireyler davranışları ve konuşmalarıyla olduğu kadar dış görünüşleri itibarıyla da toplumun geri kalan kısmından ayrılırlar. Haliyle total kurumlara kapatılan bireyler, normalleştirme sürecine tabi tutulduklarından dolayı her açıdan toplumun genel kabul görmüş kurallarına göre tedavi edilirler. Özellikle akıl hastanelerine ya da hapishanelere kapatılan bireylerin normalleşme süreçlerine, dış görünüşlerinden başlanmaktadır. Örneğin, tımarhanelere getirilen akıl hastalarının kılık kıyafetlerine çeki düzen verilir ve kişisel bakımları yaptırılır. Bu durum onların normal bir bireye dönüştürülme süreçlerinin ilk adımı olarak

görülmektedir. İlâveten tedavi süreci devam eden hastalar, dış görünüşlerine ve kişisel bakımlarına itina göstermeye başladıklarında tedavinin olumlu ilerlediği kanısına varılmaktadır (Goffman, 2016: 90; Çil, 2017: 59). Bu durum, kişinin akıl sağlığıyla toplumsal hayata kabulü arasındaki mesafenin daralması anlamına gelmektedir.

Bedenin dış görünüşünün kamusal alandaki önemine değinen bir diğer isim de Richard Sennet'tir. Sennet'e göre kamusal alanları düzenleme biçimi olarak giyim kodları, insanların kim olduğunu açıklamada işe yaramaktadır. Özellikle 18. yüzyılda İngiltere ve Fransa'da, bedenin özel alan ve kamusal alan ayırımına gidilmiştir. Özel alanda kullanılan kıyafetler daha çok kişinin rahatlığı esas alınarak seçilirken, kamusal alanda kullanılacak kıyafetler, toplumda ait olunan yeri gösterecek şekilde seçilmekte ve sokakta bir toplumsal düzen oluşturulmaya çalışılmaktaydı. Bu dönemde toplumsal düzenin sağlanması için esas alınan kurallar o denli artmıştır ki gündelik hayatta kullanılan kıyafetler ile tiyatro sahnesinde kullanılan kıyafetler arasında büyük bir benzerlik oluşmaya başlamıştır. Aslında kamusal alanda beden, bireyin kıyafetlerini sergileme nesnesi haline dönüşmüştür. Sennet, bu durumda kıyafetlerin mutlak manada bireyin kim olduğuna dair bilgi vermediğini ifade etmektedir. Fakat kıyafetlerin bireye, karşıdaki kişiye “olmak istediği bireymiş gibi” davranma imkânı sunduğundan bahsetmektedir. Bu durumda beden, şehir karmaşasının önüne geçmek için “manken” olarak kullanılırken kıyafetler, bireysel karakteri örten örtüler olarak kullanılmaktaydı. Haliyle beden kişiliğin değil, toplumsal konumun işaretçisiydi. Sennet'e göre (2010: 99; Çil, 2017: 49). bedeni nesneleştiren bu düzen, bireyin özgürlüğünü kısıtladığı gibi bireyin kamusal alanda var olma savaşı verebilmesi ve kendini ifade edebilmesi açısından da özgürleştirici bir görev üstlenmektedir.

Aslında bireyler, kamusal alanda toplumsal düzenin “normal” olarak tanımladığı beden kalıplarının içine girerek bu alanlarda özgürce davranmanın yolunu bulmaktadır.

Ancak kamusal alanda normal kabul edilen kalıpların dışına çıkan bireyler, bu alanlarda özgürce davranamazlar. Aslında bu insanlar kişiliklerini tam olarak yansıtmıyor olsalar bile toplumda kabul görmemektedir. Yine akıl hastaları, kamusal alandaki giyim kuşam kurallarını içselleştiremeyen bireylerdir. Bu bireyler ilk bakışta normal olmadıklarını bedenleri ve dış görünüşleri aracılığıyla diğer insanlara iletirler. Bu haliyle deli, kişiliğini yansıtmama noktasında özgür olsa bile kamusal alanda davranma noktasında özgür değildir. Çünkü onu kısıtlayan ve kapatılmaya mahkum eden bir sistem bulunmaktadır. Goffman'ın (2016) belirttiği gibi akıl hastalarını tımarhanelere götürdükleri ilk anda kamusal alana uygun bir şekilde giydirmelerinin temel sebebi, deliyi yeniden bir kamusal insan haline dönüştürme çabası olarak değerlendirilmelidir. Bu nedenle bedeniyle toplumsal alanda var olamayan delilerin dönüşümü, ilk olarak bedenlerinden başlamaktadır. Çil'in de (2017: 55) ifade ettiği gibi bedene dair kısıtlamalar arttıkça ve bedenin irrasyonel olarak görülen davranışlarını toplum içinde sergilemesinin önüne geçildikçe, önceden toplumsal olan birçok mesele bireysel hale gelebilir. Yani dış görünüme yapılan aşırı vurgu, bedeni toplumsal olmaktan uzak tutmaya sebep olabilir.

Moda dolayımı üzerinden insan bedenine eğilen Simmel, Sennet'e benzer bir yaklaşımı benimsemiş, modanın insan yaşamı üzerindeki önemine değinmiştir. Simmel'e göre moda, verili halde bulunan düzenin taklididir. Topluma uyum sağlama yönünde bireylerin ihtiyacını karşılamakta ve bireyi herkesin bulunduğu yolda yürümeye sevk etmektedir. İnsan davranışlarının genel bir örüntüsünü oluşturarak insanlara hazır bir kılavuz sunmaktadır. Bireyler, toplumsal düzenin içinde yer edinebilmek amacıyla bu modaya uymak durumunda kalmaktadır (Simmel, 2003: 106; Çil, 2007: 457). Burada akıl hastaları için önemli olan husus ise onlar, bedensel özellikleri itibarıyla modanın kurmaya çalıştığı düzene aykırı bir tutum sergilerler. Dolayısıyla kamusal alanda dış görünüşleri sebebiyle

dışlanan akıl hastalarının birliğin dışına itilmesinin bir sebebi de moda uyum sağlayamamış olmalarıdır.

Bu konuya ilişkin olarak Giddens, modernliğin insan benliğini kuşatıcı bir özelliğinin olduğundan ve benliğin “*düşünümsel bir projeye*” dönüştüğünden bahsetmektedir. Yani benliğin yaratılmasından ve sürdürülmesinden yalnızca birey sorumlu değildir. Çünkü benlik, üzerinde bir takım değişikliklerin yapıldığı, biçimlenebilen bir şey haline gelmiştir. Dolayısıyla modern dünyada beden bile düşünümsel projenin bir parçası olmuştur. Fakat insanlar yalnızca benliklerinin değil, bedenlerinin yaratımından da sorumlu kılınmıştır. Bu durumda beden görünümünün toplumsal örgütlenmeye uygun olması, benliğin yaratılmasında ve sürdürülmesinde merkezi bir yer işgal etmektedir. Genel itibarıyla modern dünya, insan bedenini ve dolayısıyla da benliğini tasarlayan ve biçimlendiren bir yapı halini almıştır (Ritzer ve Stepnisky, 2014: 555). Ne var ki deliler, modern dünyanın tasarladığı beden algısına uygun değildir. Çünkü onlar herhangi bir modayı takip edemez ve bedenin tasarımına dair bir şey düşünemezler. Bu nedenle modern dünyada deliler; çıplaklığın, açıklığın, başıboşluğun ve denetimsizliğin simgesi haline gelmiştir. Konuyla irtibatı noktasında, Elias’ın üzerinde durduğu modernlik ve beden arasındaki ilişkiye değinmekte fayda vardır. Çünkü Elias’a göre modern dünyada uygarlık, bir takım bedensel kaidelere uygunlukla ölçülmektedir (Çil, 2017: 39). O halde delilik, uygarlığın dışında kalmaktır denilebilir.

2.2.3. Sembolik Etkileşimcilik ve Delilik

Sembolik etkileşimciler, makro düzeyde geliştirilen pozitivist paradigmayı, toplumları yeterince açıklayamama ve bireyi ihmal etme noktasında eleştirmişlerdir. Psikolojik gelenekten doğan bu ekolün başlıca temsilcileri olarak Herbert Blumer, Erving Goffman, George Herbert Mead ve Charles Horton Cooley görülebilir (Ritzer & Stepnisky,

2014). Bu isimler, benlik, sosyal benlik, bireysel benlik gibi daha çok bireyi önceleyen temalara eğilerek, insan davranışının öznel ve yorumlayıcı yönlerine dikkat çekmişlerdir. Sembolik etkileşimcilik tarihinde en önemli isimlerden biri olan George Herbert Mead'ın fikirleri de *zihin*, *benlik* ve *toplum* etrafında şekillenmiştir. Mead'e göre zihin, bireyin içinde değildir; ya da bilinç, insanın kafasının içinde bulunmaz. Toplumsal bir fenomen olan zihin, toplumsal süreçler içinde ortaya çıkmakta ve zamanla gelişmektedir. Zihin, insana anlamlı tepkiler verme ve düzenli bir davranışta bulunma yeteneği kazandırarak, birey ve toplum arasındaki bağlantının temellerini atmaya yardımcı olmaktadır (Ritzer ve Stepnisky, 2014: 345). İnsanlar, zihinleri sayesinde kendi toplumlarının adet ve alışkanlıklarıyla bütünleşmektedir. Kişi, belirli bir eylemi meydana getirmeden önce, ilgili eylemin hangi yönde ilerleyeceğini ve muhtemel sonuçların neler olabileceğini zihinsel pratikleri sayesinde tahmin edebilmektedir. Kişinin vermiş olduğu tepki, konunun amacına, niyetine ve bağlamına uygun bir şekilde seçilmelidir. Eylemin bağlamdan bağımsız olmaması için bireyin toplumdan bağımsız olmaması gerekir. Çünkü zihin, insanlarda hazır halde bulunan bir şey değildir. Kişinin toplumsal süreç içinde, yaşadığı çevreye bağlı olarak şekillenen eylemler kümesidir. Elbette ki Mead, davranışın biyolojik özellikler tarafından desteklendiğini belirtmiş olsa da çoğu zaman etkileşimler sırasında meydana geldiğini savunmaktadır (Layder, 2010: 80). Dolayısıyla Mead'e göre akıl sahibi olmak, toplumsal bağlamlara uygun bir şekilde hareket etmeyi gerektirmektedir. Ancak deli olarak nitelendirilen ve öyle muamele gören bireyler, toplumsal bağlamlara uygun davranışlar sergileyemezler. Bu durumda Mead'ın, normal bireylerde, toplumsal süreç içerisinde geliştiğini düşündüğü zihin ve benliğin, akıl hastalarında sağlıklı bir şekilde oluşmadığı görülmektedir. Mead, toplum ve birey arasındaki etkileşimi kurmak için zihinsel süreçleri temel izlek olarak kabul etmektedir. Ona göre akıl hastalarında bu zihinsel süreçlerin

bulunmamasının nedeni, yalnızca fizyolojik etkenler değildir. Aynı zamanda toplumun onları dışlaması ve toplumsal sürece dahil etmemesi de etkili olmaktadır.

Aynı şekilde Mead'ın *benlik* tanımı da *zihin* tanımı ile benzerlik göstermektedir. Mead'e göre benlik, hazır halde bulunan toplumsal bir sürece katılımı ile gerçekleşmektedir. Hayvanların ya da yeni doğan bir bebeğin benliği yoktur. Benlik, toplumsal ilişkiler aracılığıyla ortaya çıkmaktadır. Mead'e göre toplumsal deneyimlerden mahrum olan bireylerde benliğin oluşması mümkün değildir. Aslında benlik ve zihin diyalektik olarak birbiriyle ilişkilidir. Yani Mead, bedenin tek başına bir benlik oluşturmadığını, yalnızca zihin gelişince bir benliğin oluşabileceğini ileri sürmektedir. Bu durumda zihinsel bir süreç olan benliği birbirinden bağımsız ele almak mümkün değildir. İlâveten, benliğin oluşabilmesi için bireyin kendisi dışında olanları da kavraması gerekmektedir. Yani birey, insanlar arasında gelişen ilişkisel sürece hakim olduğunda ve davranışın nasıl bir seyir izleyeceğini önceden tahmin edebildiğinde, bir benliğe sahip olmuş olur. Bu durumu Mead, *genelleşmiş öteki* olarak tanımlamaktadır. Benlik oluşumu için genelleşmiş ötekinin rolünü almak esastır. Genelleşmiş ötekinin rolünü almak, bireyin ait olduğu grubun kurallarını içselleştirmesiyle mümkün olmaktadır. İnsanlar, toplumun beklentilerine uygun bir şekilde yaşamaya çalıştıkları için grubun beklentilerini karşılayamamaktan doğabilecek yetersizliklerden kaçınmak ister (Ritzer ve Stepnisky, 2014: 346; Wallace ve Wolf, 2013: 280). Mead'ın zihin ve benlik oluşumu aşamasındaki fikirlerini destekleyecek mahiyette görüşler belirten Goffman, kişinin benliğini ve kişiliğini sergilerken üç farklı tarafın var olduğunu öne sürmektedir. Birinci taraf, meşru bir şekilde muamele görmeyi talep eden kişi, ikincisi karşı tarafın talebini yerine getiren, dolayısıyla kurallara uygun bir biçimde hareket eden kişi ve son olarak da tüm bu beklentileri düzenleyen ve meşruiyetini kanıtlayan topluluk tarafıdır. Esasen Goffman'a göre (2017: 395-397) herhangi bir kimseye yakıştırılan

ve onun da bir başkasına yakıştırdığı davranış kalıpları, genel olarak toplumsal norm ve kurallara uygun bir tarzda düzenlenmektedir. Dolayısıyla betimlenen tasvirler, kişinin yaşadığı toplumun kurallarına uygun bir biçimde şekillenmektedir. Haliyle burada insanların kafasında canlandırdığı “normal benlik” ile toplumsal kurallar paralellik göstermelidir.

Mead, ferdi ben [I] ve sosyal ben [me] arasında bir ayrıma gitmiştir. Yani insanların kamusal alanda sergiledikleri imajlarla, iç benlikleri arasında bir takım farklılıkların olduğunu ileri sürmüştür. Her insanın bazı özel arzuları olabilir fakat insanlar, başkalarının kendileri hakkında ne düşüneceğini tasavvur edebildikleri için tamamen iç ben’in arzularına göre hareket etmezler. Mead’e göre bireyin kendini sınırlama gerekliliği, öz denetim sayesinde gerçekleşmektedir (Slattery, 2014: 335). Diğer bir ifade ile ferdi ben [I] kişinin öznel ve özgür olarak eyleyebilen yönüne atıfta bulunurken, sosyal ben [me] aynı kişinin toplumun genel istek ve beklentilerini göz önünde bulundurarak, gözlendiğini hatırlayarak ve belki de toplumdan edindiği sağduyu bilgisini dikkate alarak eyleme kapasitesini imler. Mead’in bu tutumu, Goffman’ın *dramaturji* kuramıyla benzerlik göstermektedir. Çünkü daha önce de belirtildiği gibi Goffman, bireylerin sahne önü ve sahne arkası rollerinin olduğunu, kişilerin sahne önünde kamusal roller sergilediklerini fakat sahne arkasında iç benliklerinin gereklerine göre davrandıklarını öne sürmüştür (Goffman, 2014a). Bu durumda akıl hastalarında kendilerini sınırlayacak bir öz denetim mekânizması oluşmamıştır. Dolayısıyla hem Goffman’ın hem de Mead’in kuramları bağlamında düşünüldüğünde akıl hastaları, toplum düzenini oluşturan değerlerle uyumlu davranış pratikleri geliştiremediklerinden, sağlıklı bir zihinsel pratiğe de sahip olamamışlardır.

Benzer olarak, Mısır’da Abu-Lughod, Evlad Ali Bedevileri hakkında yapmış olduğu alan araştırmasında, akıl ve onur arasında bir ilişkinin olduğunu ileri sürmüş ve akıl ile onur arasındaki bu ilişkiyi *haşam* kavramıyla ilişkilendirmiştir. *Haşam* kavramı,

onurluların toplumsal aklı ve öz denetimi temsil eden *akl* kavramıyla yakından ilişkilidir. Akıl sahibi olmak, kişinin kendini kontrol etme, toplumsal düzeni anlamaya çalışma ve bu düzen içindeki yerini fark etmesi anlamına gelmektedir. Dolayısıyla akıl sahibi olmak, toplumsal normlara uygun bir şekilde hareket etmek anlamında kullanılmaktadır. Bu anlamda düzene itaat etmek, yani *haşam* göstermek, hem aklı hem de onuru yüceltir. O halde, haşam olmadığı takdirde onur da bulunmamaktadır. Öte taraftan bu kavram, deli ile ilişkilendirildiğinde, delilerin akılları yeterince gelişmediğinden ve toplumsal bir akıl pratiğine sahip olmadıklarından dolayı toplumda değer gören bireyler arasına dahil edilmezler (Sonkan Gündüz, 2017: 103-104). Bu durumda, Mead'ın sağlıklı bireylerde oluşan *toplumsal zihin* kavramıyla, Abu-Lughod'un *toplumsal akıl* kavramlarının benzerlik gösterdiğini söylemekte fayda vardır. Her ikisi de toplumda, insanlar arasındaki etkileşimden doğan bir ortak bilincin var olduğuna ve kişinin yaşadığı çevreyle karşılıklı bir aidiyet bağı kurabilmesi için ortak bilincin gelişmesi gerektiğine değinmiştir.

Tıpkı Mead gibi Herbert Blumer de insan etkileşimlerinde bireyin önemini vurgulamış ve bireyleri toplumsal yapıya uyum sağlayabilen varlıklar olarak ele almıştır. Ancak Mead'ın görüşlerinden farklı olarak, büyük ölçekli yapıların insan davranışını kısıtlayıp, sınırlılıklar getirdiğini kabul etmiş olsa da, bu yapının insan davranışlarını tamamen belirlemediğini iddia etmektedir. Bu nedenle, çoğu zaman kültürel yapı ve toplumsal yapıdan *deli gömleği* diye bahsetmiştir. Blumer'e göre her toplumda ortak eylemler vardır fakat bu eylemler kabaca birey edimlerinin genel bir toplamı değildir. Bu açıdan ortak eylem, tamamen esnektir ve toplum, eyleyenlerin olmasını istedikleri herhangi bir şey olabilir. Buradan hareketle Blumer, insan davranışlarını anlamdan bağımsız, yalnızca yapı tarafından belirlenen bir durum olarak ele almamaktadır. Çünkü toplumsal davranış, anlamı göz ardı ederek analiz etmenin hatalı olduğuna inanmıştır (Ritzer ve Stepnisky, 2014:

357). Ancak her ne kadar Blumer eylemdeki anlamın önemine dikkat çekmiş olsa da sembolik etkileşimciler duygu, irrasyonelite ve bilinçdışı gibi konularla alakalı yeterince doyurucu olmayan, yetersiz açıklamalar sunma noktasında eleştirilmişlerdir (Layder, 2010: 96).

2.2.4. Fenomenolojik Yaklaşım ve Delilik

İnsan davranışlarındaki *anlamı* anlama ve yorumlama noktasında fenomenolojik düşünce akımının daha kapsamlı fikirler öne sürdüğü görülmektedir. Sembolik etkileşimcilerin bireyin bakış açısını anlama noktasında daha temkinli davranması, fenomenologlar ile arasındaki en temel farklılığa işaret etmektedir. Fenomenologlar, insanların deneyim ve davranışlarını analiz ederken, bireyin kendi dünyasını nasıl anlamlandırıldığını göz önünde bulundurmakta ve toplumsal yapının zorlayıcı biçimine radikal bir şekilde karşı çıkmaktadır. Nitekim Husserl'in fenomenolojisi, insanların içinde yaşadıkları dünyayı duyguları vasıtasıyla nasıl anlamlandırıdıklarını analiz etme eğilimi gütmektedir (Levinas, 2016: 51). Bu açıdan bakıldığında fenomenologların temel ilgi alanını oluşturan şey insanların algılarıdır. Yani aslında farklı bireylerin deneyimleriyle şekillenen deneyimler dünyasını, yine bireyi esas alarak anlamaya çalışmaktır. Elbette ki fenomenolojik düşüncede bireysel deneyimler öncelenmiş olsa bile bu tutum, bireyin toplumdan bağımsız bir şekilde ele alındığı anlamına gelmemektedir. Alfred Schutz'un sağduyu bilgisi [*bilgi stokları*] olarak adlandırdığı deneyimlerin temelinde, bireylerin başkalarıyla paylaştığı dünyanın prosüdürleri mevcuttur. Diğer insanlarla mütakabiliyet esasına dayanan deneyimler, toplumsal hayatta bireylerin talep ve isteklerini anlamada noktasında onlara yardımcı olurlar. Ancak kişinin tecrübeleri neticesinde edindiği bilgi stokları, diğer insanlarınkinden farklı olacaktır. Çünkü bütün insanlar gündelik hayatta farklı alanlarla meşgul olurlar. Yine de insanları bir arada tutan ve karşılıklı etkileşim kanallarını

açan, temel bir sağduyu bilgisi vardır. Schutz, insanların gündelik hayatta bir takım ihtiyaçlarını karşılamak için *pratik tutumlara* başvurduğunu belirtmektedir. Örneğin kişinin acıktığında, yemek tariflerine uygun bir şekilde yemek hazırlayıp yemesi ya da duş alma ihtiyacını karşılaması gibi durumlarda bilgi stoklarına başvurduğunu öne sürmüştür. Bu tutum, gündelik hayattaki problemler için pratik çözümler üretse de insanları, yaşadıkları ortama mekanik bir şekilde tepki veren nesneler olarak görmeyi kesinlikle reddetmektedir. Fenomenologlar, pozitivist düşüncenin aksine, bireyi toplumsal yapının edilgen bir neferi olarak görmekten ziyade, kendi varoluşsal gerçekliği içinde ele almanın haklılığını savunmuşlardır (Layder, 2010: 104-107; Slattey, 2014: 233). Yani fenomenologlar, bireylerin kendi hayatlarının öznesi olması gerektiğini belirtmişlerdir.

Kişilerin eylemlerindeki nedeni anlamak için eylemlerin ardındaki amaçları anlamak gerekmektedir. Bu durum normal olmadığında bile, kişi davranışının altındaki temel etkiyi bir şekilde yansıtabilir. Bu noktada fenomenologlar, akıl hastaları rasyonel olmayan bir takım tutumlar sergilediklerinde bile, davranışlarının kendilerine göre bir nedeninin olduğunu düşünmüşlerdir. Ronald Laing'ın akıl hastaları üzerine geliştirmiş olduğu *Bölünmüş Benlik*'teki görüşleri bu noktada önem taşımaktadır. Laing, akıl hastalarının belirli bir şekilde davranma noktasında bir takım nedenlere sahip olduklarını öne sürmektedir. Ona göre bir terapist, zihinsel rahatsızlığı olan bir hastaya yardımcı olabilmek için öncelikle zihinsel dünyasını hastanın gözüyle yeniden kurmalıdır. Terapist, akıl hastasının anormal davranış nedenlerini, birebir onların dünyayı algılama biçimleri ve deneyimlerine göre anlamak zorundadır. Bu ise akıl hastasını ruhen bozulmuş ve düzgün işlemesi için onarılması gereken bir nesne olarak gören pozitivist gelenekten köklü bir kopuşu kapsamaktadır. Bu durumda Laing, akıl hastalığını bundan muzdarip kişinin bakış açısında anlamının gerekli olduğunu belirtmiştir (Layder, 2010: 109). Laing'in fikirlerine

benzer olarak Goffman'da akıl hastalarını anlamak için onların penceresinden dünyaya bakmak gerektiğini vurgulamaktadır. Çünkü akıl hastalığını toplumsal ihlalleri merkeze alarak anlamaya çalışmanın yetersiz olduğunu iddia etmiştir (Goffman, 2017: 411). Bu noktada Goffman'ın fenomenologlarla benzerlik gösterdiği söylenebilir.

2.2.5. Etnometodolojik Yaklaşım ve Delilik

İnsanların etraflarındaki dünyayı anlamlandırmak için kullandıkları yöntem genel olarak etnometodoloji diye isimlendirilir. Gündelik hayatın ince detaylarıyla ilgilenen Garfinkel, 1967 yılında yayınladığı *Etnometodolojide Araştırmalar* adlı eserinde, *sağduyusal metodlar* üzerine yapmış olduğu araştırmalarıyla, toplumda ihmal edilmiş gündelik yaşam alanlarını incelemiştir. Garfinkel'in araştırmasını değerli kılan asıl mesele, toplumsal düzenin kırılmasını ortaya çıkarmak amacıyla doğal deneyler yapmış olmasıdır. Esasen Garfinkel bu çalışmasıyla, insanların bilgi stoklarını kullanma derecelerini ve eylemin bağlamına bağlılık düzeyini keşfetmeye çalışmıştır. Bu nedenle on öğrencisinden gündelik rutinleri bilerek ihlal etmesini istemiştir. Örneğin sessiz ve kalabalık bir ortamda bağlamına uygun olmayan bir şekilde şarkı söylemek ya da hamile bir kadını metroda oturduğu yerden kaldırmak gibi. Garfinkel'e göre gündelik hayat, insanlarda bulunan bilgi stokları sayesinde sorgulanmayan ortak kabullerden meydana gelmektedir. Esasen bu kabulleri ortaya çıkarmanın tek yolu, gündelik hayatın genel kabul görmüş normlarını ihlal etmekten geçmektedir. Yani normalin dışında kalmak veya toplumsal düzeni sekteye uğratabilecek davranışlarda bulunmak, insanlarda genel kabul görmüş bilgi stoklarının ortaya çıkmasına neden olmaktadır (Slattery, 2014: 224). Mesela cenaze töreninde kahkaha atmak, bağlamına uygun olmayan bir davranış olduğu için insanlar, bu hareketi kınayabilir. Çünkü kişilerin arka plandaki bilgi stoklarında, cenaze töreninde ağlanması gerektiğinin ya da en iyi ihtimalle kesinlikle gülünmemesi gerektiği kabulü mevcuttur. Bu açıdan

değerlendirildiğinde, akıl hastalarının gündelik hayat içerisinde sergiledikleri davranışların dikkat çekmesinin nedeni, diğer insanların bilgi stoklarında bulunan genel geçer kaidelerle uyuşmamasından kaynaklanmaktadır. Akıl hastaları, tıpkı Garfinkel'in deneylerinde olduğu gibi toplumsal kuralları bağlamına uygun bir şekilde icraa edemezler. Bireyin, toplumdaki sağduyu dünyasına yabancılaşması sonucu meydana gelen kırılmalar, akıl hastası ve toplum arasındaki yarılmaların artmasına da neden olmaktadır (Samson, 2017: 94). Etnometodologlara göre belirli davranışların akıl hastalığı olarak tanımlanmasındaki ve bu şekilde kabul görmesindeki en önemli etken toplumun eyleme verdiği tepki düzeyidir. Bu şekilde etnometodologlar, hangi durumlarda bireylerin akıl hastası olarak belirlendiğini ve teşhisin koyulduğunu ortaya çıkarmaktadır.

2.3. Postyapısalcı-Postmodern Teorinin Deliliğe Bakışı

Bilindiği gibi postmodernist toplum kuramı daha çok dilbilimi içerisinde zikredilen postyapısalcı kuramın abartılı şekli olarak yorumlanmaktadır (Ritzer & Stepnisky, 2014). Bu açıdan çok kez birbirinin yerine de kullanılır. Yapısalcı dilbilim teorisine göre dilde ve metin denilen şeyde sabit ve değişmez bir anlamlılık söz konusudur. Metin sayesinde, yazar ve okuyan arasında dolaysız olarak bir anlam aktarımı olabilir. Kısacası yazar bir metinde ne demek istemiş ise okuyucu onu, olduğu şekli ile anlar. Elbette ki bu, dilin diğer kullanım alanlarında da geçerlidir ve dil dolaysız bir aktarım aracıdır. Fakat postyapısalcı görüş bu perspektife yapılan bir itirazla doğar ve postyapısalcı teori dilin göreceli yönüne dikkat çeker. Yapısalcılığın tam tersi postyapısalcılığa göre yazar ve okuyan arasındaki geçiş hiçbir zaman arzu edilen nitelikte olmaz, yazar istediği biçimi ile okuyucuya istediği şeyi anlatamaz. Okuyucunun dünyası farklı olduğu için her okuyan metni farklı şekillerde algılar ve aynı okuyucu aynı metni birden fazla kez okuduğunda, birden fazla anlamı da çıkartabilir. Böylece postypısalcılık, yapısalcılığa yaptığı itirazla, göreliliğin

ve antimerkeziyetçiliğin yükselişe geçmesi için radikal bir dönüşümün öncüsü olmuştur (Lechte, 2006; Saygın, 2010). Daha sonra postyapısalcılığın görelilik teması postmodernizm adı altında ifade edilen toplum kuramını da ciddi bir şekilde etkilemiş, zaman zaman bu kavramlar birbirinin yerine kullanılır olmuşlardır.

Modern düşünürlerden farklı olarak postyapısalcı-postmodern kuramcılar, birey-toplum, makro-mikro, eylem-yapı analiz karmaşasının dışında kalmaktadır. Bilindiği gibi makro düzey kuramcılar yapıyı öncelerken; mikro düzey kuramcılar bireye ayrıcalık tanımaktadır. Fakat postmodern ve postyapısalcı düşünürler, sosyolojiyi düalizmler bağlamında ayırmanın hatalı bir yöntem olduğunu vurgulayarak, her iki unsurun da bir araya getirilmesi için çalışmışlardır. Postyapısalcı ve postmodern kuramcılar, katı belirlenimciliğe karşı mesafeli olmuş ve farklılıkları etkinleştirmek ve onlara karşı duyarlılığı arttırmak istemişlerdir. Hatta modern toplumun temel iletişimsel aracı olan aklın karşısına akıldışılığı koyma eğilimi gütmüşlerdir. Böylece postmodern kuramcılarının, farklılaşmanın arttığı bir toplum tasavvur ettikleri söylenebilir (Ritzer ve Stepnisky, 2014: 617).

Yukarda belirtildiği gibi sosyal analizde, birey yalnızca tamamen özgür değil aynı zamanda bilinçli ve kendini kontrol edebilen, iç bütünlüğe sahip varlıklar olarak kabul edilmektedir. Fakat postyapısalcı ve postmodern düşünürler, iç bütünlüklü özne yapısına karşı çıkmaktadır. Çünkü iç bütünlüklü ve kendini kontrol edebilen birey düşüncesi, insanların irrasyonel ve çelişkili durumlardan etkilenmediğini ima etmektedir. Postyapısalcı-postmodern kuramcılar, bireyi psişik bir içyapıya sahip varlıklar olarak kabul etmektedir. Freud'un da üzerinde durduğu gibi bilinç dışı güçler (cinsel dürtüler, saldırganlık, genel olarak anti-sosyal davranışlar) insan deneyimlerinde önemli bir rol oynamaktadır. Bu anlamda post yapısalcılara göre insanlar tamamen iç-bütünlüklü varlıklar olmaktan ziyade aklın tek biçimli mantığına göre hareket etmeyen, aksine bilinçsiz ve irrasyonel biçimlerde

hareket edebilen varlıklardır (Layder, 2010: 137). Bu noktada irrasyonel durumları en fazla ele alan postyapısalcı düşünür Foucault'dur. Dolayısıyla Foucault'nun fikirleri, irrasyonelliğin bir yansıması olan deliliğin çözümlemesinde de oldukça önemlidir.

2.3.1. Foucault'nun “Modern Güç Biçimlerinin” Deliler Üzerine Etkisi

Foucault, özel güç biçimlerinin oluşum sürecini ortaya koymak için tarihsel bir bakış açısı benimsemiştir. *Hapishanenin Doğuşu* (2013), *Deliliğin Tarihi* (2017), *Cinselliğin Tarihi* (2007) gibi eserlerinde suçun ve sapkınlığın tarihine ışık tutmuş ve özellikle de *Hapishanenin Doğuş* 'unda (2013), modern iktidarın güç biçimlerini “disipline edici bir güç” biçimi olarak ele almaktadır. Foucault'ya göre monarşinin ve mutlak gücün yerine modern güç biçimleri geçmiştir. Disipline edici güç, 17. ve 18. yüzyıllarda fiziksel cezaların yerini almış ve daha etkili bir güç biçimine dönüşmüştür. Bu güç biçimi öncelikle insanları bireyselleştirerek gözetim altında tutmayı, cezalandırmayı ve genel olarak onlar üzerinde egemenlik kurmayı en temel amaç olarak belirlemiştir. Nitekim modern iktidar “iyi terbiye etme” mekanizması olarak işlemektedir. Bu disiplinsel iktidar, insanlar üzerinde tam bir egemenlik kurmak için suçlu ve sapkınları birbirine eklemek yerine, onlardan yararlanmak maksadıyla kategorileştirmenin peşine düşmektedir. Kendisine tabi kılınan kişileri, kitlesel bir şekilde hizaya koymaktansa; onları farklılaştırmanın ve ayırıştırmanın yollarını aramıştır. Modern iktidarın, her bir azınlık grubu farklı kurumlara kapatmaya çalışmasının temel sebebi, bir kurumda bütün bireylerin aynı eğitim ve ıslah biçimlerine tabii tutulmasını istemelerinden kaynaklanmaktadır. Örneğin akıl hastanelerinde ya da hapishanelerde uygulanan rutin işleyiş birbirinden farklıdır. Haliyle onları kategorileştirmek modern iktidarın işini kolaylaştırmış olacaktır. Yani birey gözetim altındayken kurumda bir takım normallik standartları gelişmektedir. Kurumun amacı da bireyleri bu normallik sınırlarına dâhil etmek ve bu şekilde tedavi sürecinin tamamlanmasını sağlamaktır. Ayrıca birey bu

şekilde kendisini genel bir gözetim sistemi ağının parçası olarak hissedecek ve işleyişe ayak uydurarak bu durumu içselleştirecektir. Böylece sınıflandırma, etiketleme ve dosyalama işlerinin yürütüldüğü bu mekânlarda kapitalistler “güç teknolojilerine” de sahip olacaktır. Bu disipline edici gücün kontrol mekanizmaları ilk olarak hapishaneler, tımarhaneler, kışlalar ve manastırlarla sınırlıyken; zamanla okullar, hastaneler ve fabrikaları da kapsayacak şekilde genişlemiştir. Böylece modern iktidar, delileri tımarhanede, suçluları hapishanede, askerleri orduda, hastayı hastanede, işçiyi fabrikada ve çocukları ise okulda denetim altına alarak insanları bireyselleştirmiş ve onlar üzerinde egemenliğini ilan etmiştir (Foucault, 2013: 213; Layder, 2010: 141). Bu şekilde herkes bir yerlerde kayıt altına alınmış ve modern gücün tebaası haline getirilmiştir. Disiplinsel iktidarın bu başarısı, hiç kuşkusuz birtakım aletlerin kullanımına bağlıdır. Foucault’ya göre normalleştirici yaptırım ve hiyerarşik güç bu başarının temel kıstaslarıdır.

Disiplinin icra edilmesi, baskı altına alma araçlarının etkin bir biçimde çalışması ve bu baskı altına alınan kişilerin açıkça görülebilir olması için kurulan mekânların ortak özelliklere sahip oldukları görülmektedir. Hapishanelerin, tımarhanelerin, hastanelerin ve eğitim kurumlarının yapısı, genel olarak askeri kamplara benzemektedir. Esasen askeri kamplar ideal bir yapı modeli sunmaktadır. Bu yapıların hemen hepsinde ortak özellikler dikkat çekmektedir. Örneğin kaçmayı önleyecek yüksek ve kalın duvarların olması ya da demir parmaklı pencereler, kelepçeler, zincirler, kilitli kapılar gibi özellikler bu tarz kurumların ortak yönleridir. İlaveten, Foucault’ya göre disiplin mekanizmalarını elinde bulunduran kapitalistler ve burjuvaziler, suçluları, delileri ve hastaları sürekli denetim altında tutmak amacıyla bir takım teknik prosedürler geliştirirler. Bu nedenle modern iktidarın gücünü yansıtan mekânlarda, tam bir disiplinin sağlanması için tek bir bakışla her şeyin görüldüğü, bilinmesi gereken her şeyin yoğunlaştığı ve her yeri aydınlatan bir ışığın

olduğu merkezi bir kule inşa edilmiştir (Foucault, 2013: 215-218). Modern güç birimlerinin idealleştirilmesi adına, disipline edici mekânlara inşa edilen bu kulelere “*panopticon*” adını verilmektedir. Foucault, 19. yüzyılda iktidarın, disiplini ve iktidarı sağlamak adına *panopticon* kavramını kullandığını belirtmektedir. Foucault’ya göre *panopticon* aslında kapitalist toplumun ve iktidarın ütopyası olduğu gibi disiplinin de mahkûmlar tarafından içselleştirilmesi durumudur. Panopticon, bütün hücrelerin ortasında yükselen uzunca bir binadır. Gözetleme kulesi olarak da bilinen bu kulelerdeki memurlar, gözetlenenler tarafından görünmediklerinden dolayı, gözetlenenler denetimin her zaman var olabileceği gerçeğini içselleştirmektedir. Haliyle gözetlenenler sanki her zaman denetleniyorlarmış gibi davranmak zorunda kalmaktadır. Bu şekilde hapisanede suçlular, akıl hastanelerinde deliler davranışlarını sınırlandırmak ve buna göre hareket etmek durumunda bırakılmaktadır. Yani sürekli gözetlendiğini düşünen bireyler, kendilerini kontrol ederek davranışlarına çekidüzen vermektedir. Dolayısıyla iktidar, bu kurumlarda herhangi bir sapkınlığa neden olma potansiyeline sahip bireyler üzerinde denetimi sağlayarak onları disiplin altına almayı başarmaktadır. Bu şekilde hiyerarşik düzen ve denetim varlığını her zaman korumuş olmaktadır (Foucault, 2015: 18; Layder, 2010: 140). Foucault, *Büyük Kapatılma* (2015) adlı eserinde Panaptikon’dan şu şekilde bahsetmiştir:

“Halka biçimli bir binadır; ortasında bir avlu ve avlunun ortasında bir kule vardır... Merkezi kulede bir gözetmen vardır. Her hücre hem içeriye hem de dışarıya baktığından gözetmenin bakışı tüm hücreyi kat edebilir; hiçbir karanlık nokta yoktur ve sonuç olarak bireyin yaptığı her şey gözetmenin bakışına açıktır...” (2015: 224)

Aslında Foucault’ya göre kapitalizmin ihtiyaç duyduğu şey delilerin ya da suça eğilimli insanların kapatılması veya sürekli gözetlenmesi değildir. Burjuvazi için asıl önemli olan dışlama mekanizmaları, cinselliğin tıbbileştirilmesi, gözetleme aygıtlarının kurulması,

yani iktidarın mikro mekanizmasıdır. Aslında kapitalizmin 19. yüzyılda ortaya koyduğu iktidar mekanizması, geldiği son noktayı göstermektedir. Bu mekanizmalar uygun kurumsal mekânların inşa edilmesi için yeni deneyimlerin oluşmasını sağlamıştır (Foucault, 2015: 19). Ayrıca iktidar, mutlak bir denetim mekanizması geliştirebilmek için kendine özgü bir cezai yaptırım modeline de ihtiyaç duymaktadır. Bu kurumlarda, hakim otorite mekanizmasının devamlılığını sağlayabilmek amacıyla her türlü kuralsızlık ve kuraldan uzaklaşma durumları cezalandırılmaktadır (Foucault, 2013: 224-225). Çünkü kurumun kurallarına uygun olmayan her şey sapmadır ve kuralsızlığı icra eden kişi de sapkındır. Uygulanan disiplinsel ceza sapkınlıkların azalmasını sağlayabilir. Haliyle tam bir denetim kurmak için bu kurumların ıslah etmeye yönelik bir işleyişinin olması gerekmektedir.

Foucault'un üzerinde durduğu bir diğer güç biçimi ise biyo-iktidardır. Bu güç biçimi disipline edici güç biçiminden oldukça farklıdır. Çünkü disipline edici güç, belli azınlıkların (deliler, suçlular, hastalar gibi) ıslahı ve denetimi için çalışırken; biyo-iktidar, belirli birey topluluklarından ziyade bütün nüfusu hedeflemektedir. Foucault, *Cinselliğin Tarihi* (2007) adlı eserinde, iktidarın bütün insanların; sağlık durumu, ölüm-doğum oranları, hastalık sıklığı, hayat beklentileri ve alışkanlıklarını kontrol altına alma istencinden bahsetmektedir (Foucault, 2007). Esasen Foucault, modern iktidarın biyo-iktidar güç modeli ile toplumdaki insani faaliyetlerin tamamında bir denetim kurmaya çalıştığını iddia etmektedir. Biyo-iktidar, disipline edici güç biçiminden farklı olarak kapatmak, engellemek ya da reddetmekten ziyade itaat ettirme ve kontrol altına alma mekanizmaları geliştirmektedir. 18. ve 19. yüzyıllarda psikiyatri, sosyoloji, tıp, sosyal hizmet gibi oldukça profesyonel disiplinlerin ortaya çıkmasıyla birlikte biyo-iktidar varlığını gündelik hayatta hissettirmeye başlamıştır (Layder, 2010: 142). Çünkü bu disiplinler, bilgi ve söylemi kendi bünyesinde tuttuklarından dolayı güç ve kontrole de sahip olmuşlardır.

Bu noktada Foucault için “söylem” kavramının oldukça önemli olduğunu belirtmekte de fayda vardır. Çünkü Foucault’ya göre söylem, gücü yaratmaktadır. Söylemden kastedilen şey özel bir alanın (örneğin, psikoloji veya tıp gibi) bilgisine hakim olma durumudur. Bu anlamda özel bir alanın bilgisine sahip olmak, söylemi kullanabilme yeteneğini yansıtmaktadır. Ayrıca belli bir alanın söylemini elinde bulundurmak, bunlara sahip olmayanlar üzerinde kontrol sağlamaya yardımcı olabilmektedir. Örneğin, bir psikiyatr akıl hastalığının teşhisinde, tedavisinde ve önlenmesinde gerekli olan bilgileri bünyesinde barındırmaktadır. İnsanları “normal ve anormal” davranış örüntülerine göre sınıflandırarak tedavi etmeye çalışmaktadır. Psikiyatr, bu teşhisi ya da tedaviyi bilimsel kanıt ve verilere dayanarak tanımlayabilir. Bu durumda hasta ya da hasta yakınları, kendisine söylenenleri dinler ve hastalığın tedavisi için talimatlara uyar. Böylece psikiyatrin eğitiminden kaynaklanan söylem, doktor-hasta ya da hasta yakını-doktor arasında bir güç ilişkisinin oluşmasına neden olmaktadır. Netice itibariyle söylem sayesinde psikiyatr kontrolü elinde bulundurmuş olur. Bu durum yalnızca psikologlarda ya da psikiyatlarda değil, özel bilgi gerektirecek bütün alanlarda geçerlidir. Yani her söylem, kendi yetki alanına dair yeterli ölçüde geçerli ve doğru bilgiye sahip olduğunu iddia etmektedir. Bu sayede söylemin, bilgi ve güç-iktidar arasında önemli bir yere sahip olduğunu belirtmekte fayda vardır. Söylemlerin yarattığı güç ve iktidar gündelik yaşama da sirayet etmektedir. Bu şekilde toplumda Foucault’un üzerinde durduğu biyo-iktidar güç modeli kurulmuş olmaktadır. Biyo-iktidar, toplumda belirli pratikleri, rutinleri ve alışkanlıkları normalleştirirken, bu alışkanlıkları içselleştirmeyen insanları dışlayarak sapkınlıkları tanımlamaktadır (Layder, 2010: 138). En nihayetinde Foucault’un “disipline edici güç” ve “biyo-iktidar güç” modellerinin arasında bir bağın mevcut olduğu söylenebilir. Çünkü biyo-iktidar, toplumda normalleştirilmiş kimlikler yaratmaktadır. Gerek bedensel özellikler

açısından gerekse de davranış pratikleri açısından genel bir çerçeve oluşturmaktadır. Bunu ise bünyesinde barındırdığı bilgi ve söylem aracılığıyla sağlamaktadır. Haliyle toplumda genel kabul görmüş rutinlerin dışına çıkan bireyler, sapkın olarak damgalanarak belli azınlıkların rehabilite edildiği kurumlara (örneğin; akıl hastaneleri, cezaevleri gibi) gönderilmektedir. En sonunda bu tür kurumlara gönderilen bireyler “disipline edici güce” mahkum edilmektedir. Yani biyo-iktidar otoritsini sarsan bireyleri bir başka güç modeli ile ıslah etmeye çalışmaktadır.

2.3.2. Foucault’ya Göre Deliliğin Toplumsal Gerçekliği

Foucault çalışmalarında, tarihsel süreç içerisinde gerçekleşen büyük olaylara veya bireylere odaklanmaktan ziyade, geleneksel tarih boyunca dışlanan ve göz ardı edilen azınlık gruplar üzerine odaklanmayı tercih etmiştir. Bu yüzden Foucault, kurumların çoğu zaman başarısız başlangıçlar yaptığını göstermek amacıyla deliler ya da suçlular gibi ‘gayri meşru’ grupların tarihsel gelişimine dikkat çekmektedir. Zira Foucault için önemli olan, bir toplumda doğrulanan, normal kabul edilen ve değer verilen şeyin ne olduğunu anlamaya çalışmak değildir. Esasen onun için önemli olan asıl mesele dışlanan ve anormal kabul edilen grupları anlama istencidir (Foucault, 2015: 77; Layder, 2010: 149). Bu nedendir ki Foucault’nun çalışmaları, genelde sapkın kişiliklerin incelenmesini kapsamaktadır. Örneğin, *Deliliğin Tarihi*’nde deliliğin bir arkeolojisini yapmaktadır. Çünkü ona göre deli, her zaman dışlanmıştır ve onun dışlanmasına sebep olan farklı gerekçeler bulunmaktadır. Temelde ise deliler, normal kabul edilen insanların başlıca edimlerini yerine getiremediklerinden ötürü dışlanırlar. Foucault’ya göre bu edimler şu şekilde kategorileştirilebilir:

1. Çalışma ve ekonomik üretim
2. Cinsellik, aile, yani toplumun yeniden üretimi
3. Dil, söz
4. Oyunlar ve bayramlar gibi oyunsal faaliyetler

2.3.2.1. Delilik ve Ekonomik Üretim

Foucault, bütün toplumlarda bu dört alanda ortak kabul edilen kurallara uymayan bireyleri, marjinal bireyler olarak adlandırmaktadır. İlk olarak, çalışma ve ekonomik üretim noktasında bu durum değerlendirilecek olunursa: Çağlar boyunca, bir bireyin akıl sağlığının yerinde olup olmadığını anlamak için çalışma hayatına katılımı sorgulanmıştır. Günümüzde bile deliliği belirlemedeki en önemli ölçüt, kişinin çalışmaya uygunluğu ile anlaşılmaktadır. Foucault'nun deyişiyle; Freud'a göre deliler, çalışma ve sevmeye noktasında diğer insanlardan oldukça farklıdır. Freud ve Foucault'nun iddia ettiği bu fikirlerin temelinde ciddi bir tarihsel gerçeklik bulunmaktadır (Foucault, 2015: 79). Daha önce de belirtildiği gibi Orta Çağ'da, Avrupa'da delilerin varlığına ve toplum içerisinde dolaşmasına izin verilmekteydi. Delilerin kimi zaman öfkelenip sapkın davranışlarda bulunmasına ve tembellik etmesine müsaade edilmekteydi. Bu noktada delinin, Orta Çağ'ın insani doğası içerisinde alışılmış bir birey olarak kabul edilmesinin temel sebebi, onun farklı bir dünyadan geldiğine yönelik inançlarından kaynaklamaktaydı (Foucault, 2017; 111). Bilindiği üzere, Orta Çağ'da delilerin içine kötü ruhların kaçtığına ve tanrının o kişileri bu dünyada yaptıklarından dolayı cezalandırdığına dair yaygın bir inanç bulunmaktaydı. Bu dönemde deliliğe bir kutsiyet atfedildiğinden dolayı toplumda hüsnü kabul görmekteydi.

Delilik, Orta Çağ'da her şeyden önce ortak dil ve mekânın bir parçasını oluşturan, özgürce dolaşımına izin verilen ve insanların üzerinde hâkimiyet kurmaktan ziyade kutsal kabul ederek yüceltmeye çalıştıkları bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır. Hatta 17. yüzyılın başlarında deliler, varlıklı ve kültürlü kesimin eğlencesi haline gelmiştir. Bu dönemde deliliğin sanat ve edebiyattaki yansımaları da dikkat çekmektedir. Ancak 17. yüzyılın ortalarına gelindiğinde radikal bir değişim yaşanmış ve delilerin dünyası, dışlanan ve kapatılanların dünyasına dönüşmüştür. Bu dönemde, Avrupa'nın pek çok yerinde,

birbirinden oldukça farklı olan grupların kapatıldığı, büyük ıslah evleri kurulmuştur. Bu kurumlarda fakirler, yoksul yaşlılar, dilenciler, işsizler, zührevi hastalığı olanlar, müsrif aile babaları, sefahat düşkünleri, deliler, kısacası toplumda var olan sağduyu bilgisine yabancılaşan ve anormallik emareleri veren herkes kapatılmaya başlanmıştır. Kapatılan insanların ortak bir özelliği ise dikkatlerden kaçmamaktadır: Çalışmıyor olmaları. Çünkü sanayi devriminden sonra çalışma hayatı bütün toplumda önem kazanmış ve insanlar bu düzene ayak uydurarak yaşamlarını idame ettirmeye çalışmışlardır. Esasen bu dönemde, toplumda var olabilmenin en temel ölçütü, çalışmak ve ekonomik üretime dâhil olabilmektir. Ancak Foucault'nun da belirttiği gibi bazı azınlık grupları en önemli insani edimi, yani ekonomik üretimi, yerine getirmediklerinden dolayı dışlanmaya mahkûm olmuşlardır. Dolayısıyla bu ıslah evlerinde, artık toplumun bir parçası olamayacağı düşünülen ve sanayi devrimiyle oluşan toplumsal düzenin dışında kalan herkes kapatılmaya başlanmıştır. Bu dönemde oluşan burjuva sınıfı için işsizlik, en büyük kötülük olarak görülmekteydi. Bu insanların üretime dâhil olmaması ve zenginliklerin artmasına katkıda bulunmaması, kapasitelerinin yetersizliğiyle açıklanmaktaydı. Nihai olarak hapsedme olgusu, modern dünyada sosyal yaşamın yapılandırılması ve oluşabilecek düzensizliklerin engellenmesiyle açıklanabilecek niteliktedir. Netice itibarıyla sanayi toplumunun gerekliliklerine karşılık veremeyen, özellikle çalışamayacak durumda olan insanlar, ekonomik düzenin istikrarını ve toplumsal düzenin asayişini bozabilecek potansiyele sahip bireyler olarak görüldüğünden dolayı kapatılmışlardır (Foucault, 2014: 86-87). Bununla birlikte, 19. yüzyıla gelindiğinde hızlı sanayileşmeyle beraber işgücüne olan ihtiyaç artmıştır. Bu dönemde deliler ile birlikte kapatılan, işsizler, yaşlılar, fahişeler gibi azınlık gruplar *yedek işgücü ordusu* olarak serbest bırakılmıştır. Ancak deliler kapatılmaya devam etmişlerdir. Çünkü onlar tarihsel süreç içerisinde yedek işgücü olarak bile algılanmamıştır. Bu durumda Foucault'ya göre deliliği

belirleyen en önemli kıstasın “işsizlik” olduğu söylenebilir. Günümüzde de modern psikiyatrinin, akıl hastalarına verdiği “iş görmez” raporu, deliliğin belirlenmesinde temel ölçüt olarak karşımıza çıkmaktadır.

Foucault’ya göre her ne kadar kapatma olgusu ile ekonomik çıkarlar arasında önemli bir bağ olsa da bu durum azınlık gruplar ve diğer insanlar arasındaki çatışmayı tam olarak açıklayamamaktadır. Çünkü bu çatışma ahlaki yargılama tarafından da harekete geçirilmekte ve desteklenmektedir. Foucault bu durumu *Deliliğin Tarihi*’nde, *Board of Trade*’in kapatılanlara yönelik yayınladığı raporunu örnek göstererek desteklemiştir. Nitekim bu rapor, fakirlerin ve kapatılan diğer azınlık grupların, kamuya yeniden kazandırılması için önerileri içermesinin yanı sıra; fakirliğin ve sapkınlığın, tamamen işsizlikten ya da ekonomik sebeplerden kaynaklanmadığını; aynı zamanda sapkınlığın, disiplinin zayıflaması ve adetlerdeki gevşemelerden de kaynaklandığını belirtmekteydi. Böylece devletin, sapkın insanları cezalandırmadığı takdirde, Tanrının lanetini üzerine çekeceği düşüncesi hâkim olduğundan, azınlık grupların kapatılması meşrulaştırılmaktaydı. Esasen sapkınlıklarını adet haline getiren insanların dinden ve kutsallıktan kopmaları, onların kapatılmasındaki bir diğer önemli sebeptir. Zaten Foucault (2017: 127) bu dönemde kurulan Genel Hastaneyi yaşlılık, hastalık, sakatlık ya da deliliklerinden dolayı çalışamayan ve aynı zamanda yargılanmayı hak etmeyen; sadece kapatılarak terbiye edileceğine inanılan insanların sığınağı olarak tanımlamıştır. Yani bu kurumlar, yalnızca zorunlu çalışma pratiklerinin yerine getirildiği mekânlar değil; aynı zamanda ahlaki boşluğu doldurmak ve insanların sapkınlıklarının önüne geçmek için gereken bütün idari, asayiş, ıslah, yargı ve ceza yetkisine sahip kurumlardır.

2.3.2.2. Delilik ve Aile

Foucault'nun üzerinde durduğu insani faaliyetlerden bir diğeri ise cinsellik ve aile sisteminin devam ettirilmesi ilkesidir. Foucault'ya göre 19. yüzyılın başına kadar eşcinsellik ve nemfomani gibi bazı cinsel rahatsızlıklar akıl hastalığının bir yansıması olarak algılanmıyordu. Ancak 19. yüzyılın ikinci yarısından sonra bu anormal cinsel pratikler delilik ile özdeşleştirilmiştir. Yani sağlıklı bir cinsel yaşama sahip olmayan bireyler, deli olarak tanımlanmıştır (Foucault, 2015: 80). Bu tür düşüncelerin giderek daha fazla yaygınlık kazanmasıyla birlikte, sağlıklı bir cinsel yaşama sahip olmayan bireylerin üreme eğilimleri kısıtlanmaya başlanmıştır. Hatta Amerika'da akıl sağlığı yerinde olmayan bireylerin evlenmesini yasaklayan birtakım yasalar çıkartılmış ve yeni kusurlu bireylerin doğmasını engellemek amacıyla isteğe bağlı olmayan kısırlaştırma yoluna gidilmiştir (Scull, 2019: 240). Bu tür yaptırımların temel amacı, deli olarak nitelendirilen bireylerin soy devamlılığının önüne geçmektir.

Günümüz modern toplumlarında da bu duruma benzer bir uygulama bulunmaktadır. Medeni Kanun'un 125. Maddesi gereğince "Ayırt etme yetisine sahip olamayanlar evlenemezler". Öte yandan akıl hastalığı, Kanun'un 133. maddesine göre "Akıl hastaları, evlenmelerinde tıbbi sakınca bulunmadığını sağlık kurulu raporuyla ispatlamadıkları müddetçe evlenemezler" (Sonkan Gündüz, 2017: 132). Dolayısıyla Foucault'nun da belirttiği gibi artık kutsal olan aşk değil, nikâh memuru ve şahitler huzurunda gerçekleşen nikâh akdidir. Yani aşk, yalnızca evlilik sözleşmesi ile meşru bir dayanak kazanabilir. Bu durumda ailenin kurulması için de akıl kıstası dikkate alınmaktadır. Haliyle modern evlilik uygulamaları için delilik, aile kurumunu tehdit eden bir olgu olarak görülmektedir. Esasen bu dönemde, kutsala yönelik yapılan bütün saldırıların önüne geçilmeye çalışılmıştır. Aile de toplumun kutsal saydığı kurumlardan biri olması hasebiyle,

ona saldırıda bulunan her kim olursa olsun delilik ile suçlanmaktaydı (Foucault, 2017: 152). Görüldüğü üzere, geçmişte olduğu gibi günümüzde de Foucault'nun insani faaliyet alanlarından biri olan aile kurmak ve cinsellik ilkeleri, deliliğin belirlenmesinde temel bir ölçüt olarak kabul edilmektedir.

2.3.2.3. Delilik ve Dil

Foucault'nun üzerinde durduğu insani edimlerin üçüncüsü olan dil, deliliğin belirlenmesinde oldukça önemli bir yere sahiptir. Foucault, *Büyük Yabancı* (2016) adlı eserinde, delilik ile dil arasındaki akrabalığın, basit bir soy bağı olmadığından ve aynı zamanda dil ile deliliğin iç içe geçmişliğinden, ayırıştırmanın ise mümkün olmadığından bahsetmektedir. Yani aslında, konuşma edimi ile delirme durumunu eşzamanlı gelişen olgular olarak ele almıştır. Foucault'nun dil ve delilik arasında bu denli belirgin bir ortaklığın olduğunu düşünmesinin temel sebebi, delilerin insanlar arasında aşına olunan konuşma tarzına ve dilsel kodlara sahip olmamasından kaynaklanmaktadır. Yani bu insanlar, söylemde kuraldışı olan bireylerdir. Haliyle delilerin kullandığı tuhaf söz dizimi, onların deli olduğuna dair önemli ipuçları verebilir. Çünkü sarf ettikleri hezeyana bağlı belirsiz kelimeler, deliliğin dilini çok açık bir şekilde ifade etmektedir. Foucault bu durumu *Socius* gerçekliğinin yitimi olarak adlandırmaktadır. Çünkü sosyal gerçekliğini kaybeden bireyler, bu dünyada yabancı rolüne bürünürler. Aslında bu bireyler, ötekinin sembolik gerçekliğini yitirmiştir. Yani dile ve ifade biçimlerine yabancılaşmış demektir. Bu insanlarda ifade edilen şeylerin donup kaldığı, şeylerin her türlü anlam karşısında önemsizleştiği ve insan ilişkilerinden gitgide uzaklaştığı bir durum meydana gelmektedir. Çünkü insanlar arasında kurulan diyalogun karşılıklı anlaşılabilir düzeye ulaşabilmesi için toplumsal bir evrime tabi olması gerekmektedir. Ancak diyalog kuramayan ya da dağınık bir şekilde iletişim kuran hastalar, toplumsal evrim sürecinde gerisin geriye gitmektedir. Bu durum ise onların

toplumdan uzaklaşmasına yol açmaktadır. Foucault, özellikle diyalogun ikircikli yönüne dikkat çekmektedir. Yani sembolik dünyanın kontrolünü yitiren bireyler, sözcük, işaret, ritüel kısacası insanlar arasındaki iletişimi sağlayacak her türlü referanstan kopmuş olurlar (Foucault, 2014: 36). Bu durumda Foucault deliliğin bir söylem biçimi olduğunu iddia etmektedir. Özellikle deliliği, yalnızca ruhsal ve fiziksel değişimlerin meydana gelmesi durumu olarak değil; aynı zamanda “çılgın bir dil” olarak değerlendirmektedir (Ritzer ve Stepnisky, 2014: 624).

Esasen Foucault, delilerin ‘belirsiz dil’ kullanma edimlerini, mutlak özgürlükle de bağdaştırmaktadır. Öyle ki Foucault’ya göre deliler ile iletişim kuramıyor olmamızın temel sebebi, onlar konuşamadıkları için değil aşırı yüklü ve gereğinden fazla konuştukları içindir. Aslında deliler, dilin bolluğundan en fazla yararlanan kişilerdir. Bu kişilerin kullandıkları kelimelerin farklı anlamları olabilir. Ancak cümleler arasında bir anlam bütünlüğü oluşturmamışlarından dolayı diğer insanlarla iletişim kurma noktasında zorluk çekmektedirler. Bu noktada Foucault, günümüzde tutarsız ve mantıksız kelimelere ilginin arttığını iddia etmiştir. Çünkü siyasal özgürlüğün giderek yok olduğu bir dünyada deliliğin dili, insanlara mutlak özgürlük kazandırmaktadır (Foucault, 2016: 44-45; Foucault, 2015: 78). Ayrıca Foucault *Deliliğin Tarihi*’nde (2017: 40) Orta Çağ’ın karanlık yüzünün giderek köreldiği ve Rönesans’ın yükselişe geçtiği dönemlerde deliliğin, üzerinde en fazla konuşulan konu olduğunu belirtmiştir. Bu dönemde delilere, özellikle edebiyat ve tiyatrodaki gerçekliğin ifade edilmesinde etkili olan kişiler olarak bakılıyordu. Çünkü deli, mantığa dayanmayan kaçık diliyle, sözün sınırlarını zorlayarak herkesin dile getiremediği birçok şeyi söyleme cesaretinde bulunmaktaydı. Edebiyat ve tiyatrodaki deliler, âşıklara aşkı, gençlere hayatın gerçeklerini, yalancılara ve küstahlara işin hakikatini söylemekteydi. Elbette ki bunu kaçık

dilleri vasıtasıyla sağlıyorlardı. Bu nedenle Foucault, genelde sanatın, özelde ise edebiyat ve tiyatronun dil aracılığıyla bağdaştığını ileri sürmüştür.

Mehmet Narlı, *Edebiyat ve Delilik* adlı eserinde bu durumu, “Gerçekliğin İfade Edilişinde Deli Cesareti” başlığı altında incelemiştir. Toplumda, akıl sağlığı yerinde olmayan bireylere herhangi bir sorumluluk yüklenmemekte ve söylediklerinden dolayı çoğu zaman mazur görülmektedir. Delilerin aklına gelen her şeyi söyleme hürriyeti, onları söylediklerinden sorumlu kılmamaktadır (Narlı, 2019: 246). Bu nedenle edebiyatta ve tiyatrodaki inşa edilen deli karakteri, genelde toplumsal gerçeklik içerisinde yanlış giden durumların eleştirisini yapmak için yaratılmaktadır.

2.3.3. Psikiyatri Çağına Eleştirel Bir Yaklaşım

On dokuzuncu yüzyıl dünya tarihi açısından önemli başlangıçların yaşandığı bir döneme işaret etmektedir. Özellikle bu dönemde, monarşinin ortadan kalkmasıyla birlikte, iktidarın; siyasi, ekonomik ve sosyal alanlarda ciddi atılımlar yapmış olması, bu yüzyılı hassaten önemli kılmaktadır. Mutlakiyetçiliğin son bulması, iktidar ve bilgi arasında bir bağ kurmuş ve yöneticiler, bilgi olmadan yönetimin mümkün olmayacağını anlamıştır. Bilgiye ve uzmanlaşmaya dayalı bu yönetim modeli her alanda hâkim olmaya başlamış ve dolayısıyla delilik de bu durumdan nasibini almıştır (Foucault, 2015: 129). On dokuzuncu yüzyıla gelindiğinde delilik artık Orta Çağ toplumlarındaki görünümünden bir hayli farklı bir biçim kazanmıştır. Çünkü delilik artık psikiyatrinin bir ilgi alanı olmuş ve “akıl hastalığı” olarak tanımlanmaya başlamıştır. Bu noktada Foucault, akıl hastalığının ayrı bir disiplinin himayesine geçmiş olmasını şu şekilde yorumlamıştır: Orta Çağ’da ve Rönesans’ta, delilerin toplumun içinde yaşamalarına izin verilmişti. Köyün delisi, mahallenin delisi olarak tanımlanan kişiler, başkaları tarafından besleniyor, evlenmiyor ve sürekli dolaşıyordu. Ama çok fazla saldırgan ve tehlikeli boyutlara ulaştığında şehrin dışına inşa edilen evlere

kapatılıyordu. Ancak on yedinci yüzyılda sanayi toplumunun oluşmasıyla beraber, Avrupa toplumu asayiş bozan bütün gruplarda olduğu gibi delileri de kapatmıştır. Kapitalist toplum hiçbir sapkın gruba hoşgörü ile yaklaşmamış ve bu kişileri kapatıldıkları mekânlarda zorunlu olarak çalışmaya mahkûm etmiştir. Daha önce de ifade edildiği gibi çalışma ve ekonomik üretime katılım, deliliğin teşhisinde temel kıstas olarak belirlenmiştir. Bu durumda çalışmamak, deliliğin belirlenmesinde en önemli ölçüt ise kapatılan bireylere çalışmayı öğretmek, tedavinin ilk aşamasıdır denilebilir. Ancak bu durum on dokuzuncu yüzyılda Pinel'in bazı azınlık grupları (sakat, yaşlı, fahişe, fakir, müsrif gibi) serbest bırakıp, delileri ise kurumlarda bırakmasıyla beraber değişmiştir. Foucault'ya göre bu durumda, kurumlarda ikinci bir seçme işlemi gerçekleşmiştir. Çünkü kapitalist sistemde yedek işgücü olarak kullanılabilecek gruplar, yani çalışabilecek durumda olan kişiler bırakılırken; çalışamayacak durumda olan gruplar (deliler gibi) kurumlara kapatılmaya devam etmiştir. Haliyle, önceden genel bir kapatma kurumu olarak işlev gören bu mekânlar, özel bir anlam ifade etmeye başlamıştır. Yani bu kurumlar, psikolojik açıdan hasta olan bireylerin tedavi edildiği mekânlara dönüşmüştür. Dolayısıyla akıl hastalığı genelde tıbbın, özelde ise psikiyatrinin ilgi alanı haline gelmiştir. Bu noktada Foucault, deliliğin tıbbileştirilmesine eleştirel bir yaklaşım sunmaktadır. Çünkü ona göre deliliğin tıbbi bir boyut kazanması, tedavi amaçlı değil tamamen sosyal ve ekonomik amaçlıdır. Netice itibarıyla Foucault'ya göre süreç içerisinde delilerin ve diğer azınlık grupların kapatıldığı mekânlar, yalnızca psikiyatrinin uzmanlık alanı haline gelmiş ve delilik yerine “akıl hastası” tabiri kullanılmaya başlanmıştır. Bu şekliyle delilik, kapitalist toplumların çıkarlarına göre yeniden anlam kazanmıştır (Foucault, 2015: 83-85).

Foucault, *Deliliğin Tarihi*'nde deliliğin yukarıda belirtilen dönüşümünü incelemektedir. Esasen Foucault, delilik ve akıl arasında mesafenin olmadığı Rönesans

döneminden başlayarak, deliliğin psikiyatri çağına kadar ki arkeolojisini yapmaktadır. Ona göre delilik ve akıl arasındaki yarılmalar, 1650 ile 1800’lü yıllarını kapsayan klasik dönemde belirgin hale gelmiş ve yarım yüzyıl sonra da kapatılmalar başlamıştır. Yani delilik bu dönemde akla, ahlaka ve toplumun genel geçer kurallarına aykırı görülmüştür. Burada Weber’in “demir kafes” metaforuna değinmekte fayda vardır. Çünkü akıl ve delilik arasındaki bu ayrım, rasyonel olan ile rasyonel olmayan (irrasyonel) arasındaki ayrımla benzerlik göstermektedir. Akıl rasyonel olanın, delilik ise irrasyonelliğin bir yansıması olmuştur. Dolayısıyla aklın öncelediği bilimsel psikolojinin ortaya çıkışı da bu dönemle paralellik göstermektedir. İlk olarak delilerin fiziksel ve ahlaki tedavisinden tıp sorumluydu fakat zamanla bu görev, psikolojik tıbbın himayesine geçmiştir. Yani psikolojik tıp, ancak delilik tamamen toplumdan dışlandığı zaman mümkün hale gelmiştir. Foucault’ya göre psikiyatri denilen şey, pozitivizmin ve aklın mitleri doğrultusunda, tımarhane sistemine meşruiyet kazandırma biçimidir. Bu nedenle psikiyatri, delileri tedavi etmek ve topluma yeniden kazandırmak için başlatılan bir girişim değil, onları aklın ve rasyonelliğin hâkim olduğu toplumdan uzaklaştırma taktiğidir. Yani psikiyatri delileri, hukuki ve yasal formüllerle kapatmaya mahkûm eden bir girişim olarak görmektedir. Buna ek olarak Foucault, ortaya çıkan disiplinlerin (psikoloji, psikiyatri gibi) deli üzerinde ahlaki bir baskı uyguladığını göstermeye çalışmaktadır. Çünkü delileri baskılayarak ıslah rejimine ve ahlaki denetime mecbur bırakan failler, yani doktorlar ya da psikiyatristler, psikolojik tıbbın söylemine sahip olduklarından dolayı disipline edici gücü, deliler üzerinde kullanma hakkına da yasal olarak sahip olmaktadır (Ritzer ve Stepnisky, 2014: 623-624; Foucault, 2017: 186). Sonuç olarak Foucault, akıl hastalığını bilimsel değil, toplumsal ve kültürel bir olgu olarak sunmakta ve psikiyatrinin, iktidarın söylemlerini yansıtmak amacıyla kurulmuş bir “normalleştirme” mekanizması olduğunu iddia etmektedir.

Foucault'ya göre 19. yüzyıl psikopatolojisinin temel kıstasları, normal bir insana göre belirlenmektedir. Aslında bu normal insan algısı, insanların bütünü tarafından yaratılmış, *socius*'la ve hukuk kurallarıyla özdeş olan bir sistemin içine yerleştirilmiştir. Bunun sonucu olarak delilik, bir hastalığın neticesinde meydana gelen ve normalin sınırlarını aşan bir olgu olmaktan ziyade, kültürel bir inşa sürecini kapsayan ve hukuki bilginin çerçevesinde “deli” olarak tanımlanan bir olguya dönüşmüştür. Bu durumda Foucault, deliliğin iki yolla belirlendiğini ifade etmektedir. İlki hukuki bilginin kullanımı, ikincisi ise toplumsal gerçeğin genel geçer kurallarıdır. Elbette tıbbi bilincin de etkili olduğu söylenebilir fakat tıbbi bilgi bağımsız değildir. Çünkü esas amacın tıbbi müdahale olmadığı bellidir. Bundan ötürü tıp, delilik çözümlemesinin uzağında kalmaktadır (Foucault, 2017: 210-211). Foucault hem deliliğin belirme biçimlerini göstermekte hem de deliliğin ortaya çıkmasına zemin hazırlayan sosyolojik nedenler üzerinde durmaktadır. Bu noktada Foucault psikolojiyi, deliliğin hangi şartlarda ortaya çıktığını açıklayamama noktasında eleştirmiş ve sosyoloji ile akıl hastalığının, ortak bir olgu etrafında birleştiğini ifade etmiştir. Foucault'ya göre bir toplumda hastalığın, hastalık olarak belirlenmesini sağlayan temel ölçü kültürdür (Foucault, 2014: 78). Esasen Foucault'un asıl çabası, deliliğin kültürel temellerini açıklamaya çalışan hermeneutik bir vurgu yapmaktır. Burada Foucault'nun bu görüşü ile daha önce değinilen Durkheim ve Benedict'in görüşlerinin paralellik gösterdiğini söylemek mümkündür. Çünkü onlar da tıpkı Foucault gibi deliliğin kültürel bir inşa sürecine tabi olduğunu iddia etmektedir.

Deliliğin kültürel bir inşa olduğu noktasına Foucault'cu bir perspektife sahip olan ve psikiyatri çağına eleştirel yaklaşan bir diğer isim de Thomas Szasz'dır. Szasz, *Deliliğin İmalatı*'nda ilk olarak, Orta Çağ'daki Engizisyon mahkemesinin ve toplumun deliliğe bakışını ele almakta ve daha sonra psikiyatrinin, akıl sağlığı hareketi üzerinden

tarihsel ve karşılaştırmalı araştırma yapmaktadır. Szasz’a göre psikiyatri şu iki ilkesinden hiçbir zaman ödün vermemiştir. İlki deliliğin tıbbi bir hastalık olduğu, ikincisi ise bu hastalığın tedavisinin baskılamak olduğudur. Ancak Szasz, psikiyatrinin deliliği hastalık olarak görmesini eleştirmekte ve bunun bir yalan olduğunu belirtmektedir. İkincisi ise delilerin sesini kısmaktan ve özgürlüklerini kısıtlamaktan başka bir işe yaramamaktadır. Szasz, ısrarla akıl hastalığı diye bir şeyin olmadığını, hedef alınan insanların özgürlüğünü kısıtlamak ve yetki alanını sınırlandırmak için akıl hastalığının mazeret olarak kullanılan bir metafor olduğunu iddia etmektedir. Yani bu disiplinin, hiçbir tıbbi amaca hizmet etmediğini, haksız ve vicdansız bir yaptırımının olduğunu ve politik bir ihmalkarlıktan başka bir şey olmadığını belirtmektedir. Kısacası Szasz, psikiyatrik tedaviyi kabul etmemekte ve bu tedavinin gönüllü bir hastaya uygulanmasıyla, gönülsüz bir hastaya uygulanması arasında çok önemli bir farkın olduğunu iddia etmektedir. İlaveten, Szasz’a göre akıl hastalığı, kişilerin bünyesinde bulunmayan ve dışardan gelen bir etki sonucu oluşan bir hastalık değildir. Psikiyatrinin “akıl hastalığı” olarak imlediği şey bir davranış bozukluğudur, beyin hastalığı değil. Haliyle kişilerin davranışlarını baskı altına almak ve kontrol etmek de bir tedavi yöntemi değildir. Bu nedenle Szasz, psikiyatriyi tıbbın bir dalı olarak kabul etmemektedir. Çünkü tıbbın hastalığa karşı verdiği mücadeleyi, psikiyatrinin özgürlüğe karşı verdiğini düşünmemektedir (Szasz, 2007: 10). Gilles Deleuze’da *Kapitalizm ve Şizofreni* çalışmasında, kapitalizm ve delilik arasındaki ilişkiyi çözümlerken psikiyatriye ve psikanalizme bir takım eleştiriler yöneltmiştir. Deleuze’e göre psikanaliz, kapitalizmin bir parçasıdır. Kapitalist sistem, tüketim malı ürettiği gibi şizofreni üretmekte ve insanların zihinlerini tahakküm altına alma gayreti içerisine girmektedir (Kaplan, 2018). Böylece toplumsal alan, siyasi bir yapıya bürünmüş ve kapitalizm ideoloji vasıtasıyla toplumu denetleme amacı güderek psişik alanın kontrolünü psikanalize bırakmıştır.

Psikiyatri çağına karşı eleştirel yaklaşımın artması, zamanla anti-psikiyatrinin gelişmesine sebep olmuştur. Toplumlardaki sosyal, siyasal ve ekonomik değişiklikler; psikiyatride hastalara karşı sergilenen tutumların insancıl olmaması ve akıl hastanelerindeki olumsuz örneklerin artması; 1960’lı yıllarda anti-psikiyatri akımının doğmasına zemin hazırlamıştır. Bu dönemde daha fazla özgürlük arayışı ile toplumsal dönüşümü sağlamaya çalışan gruplar, psikiyatri kliniklerindeki hastalara yapılan muameleye dikkat çekmektedir. Genellikle toplu yerleşim alanlarının dışına itilen akıl hastalarını, “normal” insanları varlıklarıyla rahatsız etmesinler diye kalın ve yüksek duvarların ardına ‘hapsetiklerinden’ bahsetmektedir. Bu gibi hareketler, psikiyatri hastanelerini gündeme getirmenin gerekliliğini artırmıştır. Bu akımın esin kaynakları, Michel Foucault ve Thomas Szasz’dır. Yani anti-psikiyatrinin temel tezi, tıpkı Foucault gibi psikiyatrik hastalığın tıbbi olmadığı tam tersine sosyal ve siyasal bir olgu olduğu gerçeğine dayanmaktadır. Anti-psikiyatri tanımlamasını ilk kez Davit Cooper yapmıştır. İngiltere’deki temsilcisi Robert Davit Laing ve İtalya’daki temsilcisi ise Franco Bassaglia olmuştur. 1967 yılında ilk tanımlamayı yapan Davit Cooper, kapitalizme karşı mücadele alanını ortaya koymuş ve “delilik, politik muhalifliktir” sözünü sarf ederek akıl hastalığını, kapitalizmin bir ürünü olarak tanımlamıştır. Cooper, *psikoz* yerine *sosioz* kavramını kullanmış ve normal-norm kavramlarını sorgulamaya başlamıştır. Yani tıbbın bir alt dalı olan psikiyatrinin, insanları toplumsal düzen ve normların kalıbına sokmaya çalışan ideolojik bir aygıt olarak görme eğilimi göstermiştir (Özçiftçi, 2012). Hatta Cooper bu dönemde meslekdaşı Laing ile birlikte delilik ve akıl hastalığı arasındaki hiyerarşik ilişkiyi ortadan kaldırmaya çalışmıştır. Cooper ve Laing, akıl hastalığı kavramına sert eleştiriler getirerek deliliği yüceltmeye çalışmışlardır. Cooper, “psikotik deneyimin doğru bir rehberlikle daha ileri bir insani duruma yol açabileceğini, fakat çoğu kez

psikiyatrik müdahale ile insanların hapsediliğini ve aptallaştırıldığını” iddia etmektedir (Samson, 2017: 96).

Davit Cooper’da olduğu gibi Robert Laing’de antpsikiyatri hareketiyle özdeşleştirilmektedir. Laing akıl hastalığını, “tehlikeli insanların sahne dışına atılması” olarak tanımlamaktadır. Akıl hastalığının organik temelli olmadığını hatta hastalık bile olmadığını ve kendine yabancılaşan bireyin iyileşme sürecindeki katettiği bir basamak olduğunu ifade etmektedir (Özçiftçi, 2012). Laing’e göre öznel durumları araştırmak için doğa bilimlerinden yararlanan pozitivism insan deneyimlerini nesnelleştirmektedir. Bu uygulama, psikolojik bir durum olan akıl hastalığını anlama noktasında uygun değildir. Çünkü bu tutum, hasta ve doktor arasında bir uçurum oluşturmuş ve tedavi adı altında hastalara uygulanan onur kırıcı davranışları meşrulaştırmaya hizmet etmiştir. Anti-psikiyatrinin İtalya’daki temsilci olan Franco Basaglia’da meslektaşlarının görüşleriyle paralel olan fikirler öne sürmüş ve akıl hatanelerinin ahlaki düzenin bir parçası olduğunu belirtmiştir. Tıpkı Goffman gibi Basalia’da akıl hastanelerinin insan onurunu kıran, aşağılayıcı bir uygulama olduğunu vurgulamaktadır (Samson, 2017: 86).

2.3.4. Modernliğin Dışında Kalmak

Postmodern düşünürleri ortak bir zeminde buluşturan ve belli bir kategorinin içine dahil edilmesini sağlayan en temel durum, moderniteye eleştirel yaklaşımları olmuştur. Bu bağlamda modernliğe eleştirel yaklaşan ve onun doğurduğu sonuçlar üzerine mesai tüketen isimlerden biri Zygmunt Bauman’dır. Bauman’a göre modern dünyaya ilişkin temel görüş, onun düzenli bir bütünlüğe sahip olduğu şeklindedir. Öyle ki düzensiz olarak nitelendirilebilecek herhangi bir olayın varlığı, bu konuya ilişkin belli açıklamaların yapılmasını olanaklı hale getirmektedir. Bu açıklama bir denetim mekanizmasının oluşmasını sağlamaktadır. Denetim, toplumun planlanmasını ya da bazı olayları olası hale

getirirken; bazı olayları da daha az olası duruma getirme etkinliğini kapsamaktadır (Bauman, 2003: 10). Esasen modern dünyanın olasılıklı hale getirmeye çalıştığı ve gereksinim duyduğu belki de en önemli şey rasyonel örgütlenmedir. Bu açıdan rasyonel örgütlenmeyi ve ideal toplum modelinin oluşmasını sağlayan tek kriter akıldır. Zira modernitenin kendisine ilke edindiği amaçlardan biri akıl dışı ve antisosyal davranışların yaşamdan tecrit edilmesini sağlamaktır. Bu açıdan modern toplumda, rasyonellik kaygısı güdürek oluşturulan toplum düzenini bozan her türlü antisosyal davranış, akıl dışılık ve irrasyonellikle özdeşleştirilmekte ve mutlak surette denetim mekanizmalarına tabi kılınmaktadır (Bauman, 2003: 202). Haliyle zamanla etkisini daha fazla hissettiren ve yaşamın her alanına sirayet eden modernlik, saptanan düzenin dışında kalan sapkın gruplar üzerinde oldukça etkili sonuçlar doğurmuştur. Toplumsal düzeni tehdit eden bireylere uygulanan en etkili yöntem ise onları toplumsal ilişkiler ağının dışına itmek olmuştur (Bauman, 1999: 129). Modern toplum yapısının dışına itilen kişileri Bauman “tehlikeli sınıflar” olarak adlandırmaktadır. Hapisaneler, hastaneler, akıl hastaneleri, düşkünler evi gibi kurumlara kapatılan tehlikeli gruplar, denetim altına alınarak zararsız hale getirilmeye çalışılmaktadır (Bauman, 2003: 58). Dolayısıyla uygarlık bağlamında ele alındığında, deliliğin bir sapkınlık türü olduğu söylenebilir. Bu nedenle uygar ve model toplum modeline ters düşen deliler, tecrit edilmeye mahkum olmaktadır. Çünkü modern toplum, sapkınlığı baskılayıp, irrasyonel durumları denetim altına almadığı takdirde uygarlaşmış sayılmamaktadır.

Tıpkı Bauman gibi Giddens da modern toplumun insanlar üzerindeki etkisine eleştirel yaklaşan simalardan biridir. Giddens, modern dünyayı “denetimden çıkan makine” olarak betimlemiş ve bu terimin, modernliğin geldiği son noktayı işaret ettiğini belirtmiştir. Giddens’a göre modern dünya, tecridi beraberinde getirmektedir. Yani gündelik yaşamın

sıradan rutinleri dışında kalanlar (delilik, hastalık, suçluluk, cinsellik gibi) gizlenmiştir. İnsanlar için temel ahlaki ikilemler ortaya çıkarıyor olsa bile azınlık gruplar, toplumun dışında bırakılmıştır. Çünkü tecrit, güven duygusu arayan modern insan için daha fazla güvenlik anlamına gelmektedir. Bu nedenle aktörler güven duygusu arayışlarıyla, yaşadıkları dünyayı rasyonelleştirmiştir. Giddens, modernliğin aşırı baskılayıcı yönetiminden “modernliğin parçalayıcı etkisi” diye bahsetmiş ve rasyonel toplum modelini, aktörlerin eylemlerini yönlendiren ve kısıtlayan bir durum olarak görmüştür (Ritzer ve Stepnisky, 2014: 519). Bundan dolayı da bu yapıya oldukça eleştirel yaklaşmıştır.

Modern toplum yapısının doğurduğu sonuçlarla ilgilenen ve postyapısalcı olarak tanımlanan bir diğer isim de Pierre Bourdieu’dur. Bourdieu’nun fikirleri içinde yaşanan dünyayı anlamlandırma noktasında önemli açıklamalar sunmaktadır. Özellikle *habitus* kavramı, faillerin toplumsal dünya ile arasındaki ilişkiyi kurma noktasında insanlara kılavuzluk etmektedir. Bourdieu’ya göre *habitus*, bireyin içinde yaşadığı toplumu anlamlandırma aracı olarak kullandığı zihinsel ve bilişsel yapıları kapsamaktadır. İnsanlar toplumsal dünyayı algılamak için bir dizi şema ile donatılmıştır. Bu şemalar aracılığıyla kendi pratiklerini oluştururlar. Yani *habitus*, kişilerin ne düşünmeleri gerektiğini ve ne yapmaları gerektiğini belirtmektedir. Bourdieu’ya göre insanlar akla dayalı biçimde iletişime geçmektedir. Esasen kişinin yaptığı eylemin bir mantığı olmalıdır. İşte bu mantık *habitus* tarafından sağlanan pratik bilgiler aracılığıyla var olmaktadır (Ritzer ve Stepnisky, 2014: 528). Giddens ve Bourdieu’nun kuramlarının ortak bir odağı olan ‘pratik kuram’ aktörlerin rutinleşmiş eylemlerini ifade etmektedir. Özellikle pratik kuram, kişinin bedensel ve söylemsel pratiklerinin anlamlı olmasını sağlamaktadır. Bedenin pratik kuram için doğrudan ve merkezi bir önemi bulunmaktadır. Çünkü beden, kişinin toplumsallığını en net biçimde gösterme aracıdır. Elbette ki pratik yalnızca bedensel edimlerle sağlanmaz. Aynı

zamanda zihinsel ve söylemsel-dil etkinliklerini de içermesi gerekmektedir. Yani toplumda rutinleşen edimleri içselleştirmek ve insanlar arasındaki etkileşimi sağlayan iletişim araçlarına da hakim olmak gerekir (Ritzer ve Stepnisky, 2014: 534). Bu noktada Giddens ve Bourdieu'nun pratik kuramı ile delilik arasında önemli bir ilişkinin olduğu görülmektedir. Çünkü deliler, toplumsal hayattaki rutinleşmiş pratiklere uygun davranamazlar. Yani onlar, modern toplum yapısının şekillendirdiği ve belirli bir düzen oluşturmak için aktörlerden beklediği davranışları sergileyememektedirler. Bu nedenle toplumsal düzeninin istikrarını bozdukları gerekçesi ile toplumun dışına itilmekte ve modernitenin dışında kalmış olmaktadır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: ARAŞTIRMANIN METODOLOJİSİ

Çalışmanın bu bölümünde genel olarak araştırmanın yöntemi, amacı, kapsam ve sınırlılıkları hakkında bilgiler verilmektedir. Araştırma ile ilgili doküman incelemesi ve literatür taraması yapılmıştır. Böylece daha önceki çalışmalar dikkate alınarak araştırmanın hangi açıdan özgün olduğu belirtilmiştir. İlaveten incelemeye tabi tutulan eserler hakkında bilgiler verilmiş ve eserlerin neden seçildiğine dair gerekçeler sunulmuştur.

3.1. Araştırmanın Konusu

Normlar, toplumun düzenli işleyişi için gerekli görülen kurallar bütünü olarak nitelendirilmektedir. Çoğu toplum, kendi sosyal gerçekliğinden yola çıkarak birtakım kurallar bütünü oluşturmuştur. Doğal olarak normların sosyal çevreye göre farklılık göstermesi pekâlâ mümkündür. Toplumsal yapının, belirli normlar doğrultusunda süreklilik kazanması, zamanla normal ve anormal ayrımının meydana gelmesine yol açmıştır. Çağlardır davranışları, düşünceleri ya da fiziksel özellikleri itibariyle toplumun genelinden farklı olan insanlar, her toplumda var olmuştur. Bu bireyler, diğer insanların içselleştirdiği sosyal normları, gerektiği gibi hayatlarına yansıtamadıkları için anormal olarak damgalanmaktadırlar. Anormal olarak bilinen olgulardan biri de deliliktir.

Delilik mefhumu uzun yıllardan beri farklı disiplinler doğrultusunda incelenmektedir. Psikoloji, psikiyatri, tıp gibi disiplinler tarafından araştırıldığı gibi uzun zamandır sosyoloji, edebiyat, tiyatro gibi alanların da ilgi odağı haline gelmiştir. Çünkü delilik yalnızca biyolojik bir kavram değil, aynı zamanda kültürel bir gerçekliği de içinde barındırmaktadır. Delilik kavramının kültürel bir gerçekliğe sahip olması, onun dönemsel olarak farklı şekillerde algılanmasına da neden olmuştur. Mesela Orta Çağ'da deli olarak damgalanan insanlara hasta, lanetli, şeytani bir varlık olarak bakılırken, Rönesans döneminde delilere karşı birtakım ayrıcalıklar sunulmuştur. Modern psikiyatri çağına

gelindiğinde ise delilik tedavi edilmesi gereken bir akıl hastalığı olarak algılanmaya başlanmıştır. Her ne kadar delilik kavramının ihtiva ettiği anlam çeşitli çağlarda ve toplumlarda değişkenlik gösterse de delilik olgusuna dair tüm toplumlarda ve çağlarda ortak kabul edilen anormallik algısı bulunmaktadır.

Delilik yüz yılı aşkın bir süredir kişilerde biyolojik, psikolojik ya da genetik birtakım problemler neticesinde meydana gelen bir hastalık olarak kabul edilmiştir. Ancak bu genel kabul, sosyoloji, edebiyat ya da sinema gibi alanlar için kapsayıcı bir tanımı içermemektedir. Delilik biyolojik olduğu kadar sosyal bir probleme de karşılık gelmektedir. Dolayısıyla, delilik hakkında yapılan çalışmaların, onu ele alan disiplinlere göre farklılık göstermesi oldukça doğaldır. Edebi eserlerde öne çıkan delilik algısının da diğer disiplinlere nazaran daha farklı olduğu söylenebilir. Türk edebiyatındaki delilik olgusu, daha çok dönemin sosyal ve siyasal yapısını eleştirmek amacıyla yazar, eser ve toplum arasında bir köprü niteliği taşımaktadır. Ayrıca edebi eserlerde deli olarak damgalanan ya da psikolojik birtakım problemler yaşayan bireylere karşı, toplumun tutum ve davranışları da sosyolojik bir gerçekliği içermektedir.

Türkiye'nin sosyal, siyasal ve kültürel özellikleri dikkate alınarak, Türk edebiyatındaki delilik imgesinin mahiyetini incelemek, araştırmanın temel konusunu ihtiva etmektedir. Ayrıca seçilen eserler dikkate alınarak, deli olarak damgalanan bireylerin temel özelliklerinin neler olduğu anlaşılmaya çalışılacaktır. Bu çalışmada, deliliğin Türk edebiyatındaki önemi, edebiyat sosyolojisi doğrultusunda incelenecektir. Delilik olgusunun sosyolojik bağlamı, seçilen yedi eser dâhilinde anlaşılmaya çalışılacaktır. Seçilen eserlerin içinde; Hüseyin Rahmi Gürpınar'ın *Ben Deli miyim?* Peyami Safa'nın *Matmazel Noraliya'nın Koltuğu*, Ahmet Hamdi Tanpınar'ın *Saatleri Ayarlama Enstitüsü*, Reşat Nuri

Güntekin'in *Yeşil Gece*, Halide Edip Adıvar'ın *Kalp Ağrısı*, Abdülhak Şinasi Hisar'ın *Çamlıca'daki Eniştemiz* ve bir de Refik Halit Karay'ın *Deli* adlı eserleri bulunmaktadır.

3.2. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Araştırmanın temel amacı, seçilen eserlerde delilik olgusunun nasıl işlendiğini ve Türkiye'nin toplumsal, kültürel ve siyasal uzantılarıyla nasıl ilişkilendirildiğini anlamaya çalışmaktır. İncelenen eserlerde deli olarak nitelendirilen veya temel davranış biçimlerinde anormallik bulunan insanların en belirgin özelliklerinin neler olduğunu açıklamak araştırmanın bir diğer amacı olarak ifade edilebilir. İlaveten, kültürel bir olgu olan delilik kavramının toplum tarafından nasıl algılandığını anlamaya çalışmak da araştırmanın amaçları arasında gösterilebilir.

Araştırmanın önemi, delilik olgusunun Türk Edebiyatına nasıl yansıdığını araştırmak, sosyolojinin bir alt dalı olan edebiyat sosyolojisine sağlayacağı düşünülen katkıdan kaynaklanmaktadır. Edebiyat sosyolojisi çalışmaları, Türkiye'de ancak 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren bir disiplin adı altında toplanmıştır (Aydın E. , 2012). Elbette bu dönemden önce de edebiyat toplum ilişkisini merkeze alan çalışmalar bulunmaktaydı. Fakat bu çalışmalar belli bir yöntem ve analiz biçimine bağlı kalınmadan yapıldığından dolayı edebiyat sosyolojisinin, Türkiye'de bir disiplin olarak gelişimi hayli geç başlamıştır (Alver, 2012: 8; Swingwood, 2012). Dolayısıyla edebiyat sosyolojisinin gelişmekte olan bir disiplin olması, bazı konuların henüz çalışılmamasına yol açmıştır. Delilik olgusu da bu konulardan biridir. Delilik pek çok alanda çalışılmış olsa da edebiyat sosyolojisinin imkânları doğrultusunda henüz çalışılmamıştır. Bu durum, araştırmanın özgünlüğü noktasında önemini arttırmaktadır.

3.3. Araştırmanın Temel ve Alt Problemleri

Toplum içinde delilik kavramının ihtiva ettiği anlam, aşırılığa ve coşkunluğa gönderme yapmaktadır. Aklın sınırlarını zorlayan delilik olgusu, iktidarın ve her türlü denetim mekanizmasının belirlediği sınırları ihlal ederek kendisine muhalefet alanı oluşturmaktadır. Dolayısıyla kavram, uzun zamandır pek çok sanat dalının ve sosyal bilimlerin ilgi odağı haline gelmiştir. Özellikle edebi metinlerdeki delilik olgusu, farklı bir düzleme yerleştirilmeye başlanmıştır. Mesela, Türk edebiyatında Cumhuriyetin ilanından sonraki dönemlerde deliliğin dili roman, öykü ve tiyatro eserlerinde hâkim olmaya başlamıştır. Çünkü modernleşme sürecinin etkisi ile meydana gelen bireysel ve toplumsal dönüşümler, edebi metinlerdeki delilik söyleminin önemli ölçüde artmasına yol açmıştır. Yani edebiyatta kullanılan delilik söyleminin, çoğunlukla toplumun sosyal ve siyasal aksaklıklarını öne çıkarmak amacıyla, yazar tarafından bir araç olarak kullanıldığı görülmektedir.

Seçilen eserlerdeki delilik olgusunun, Türkiye'nin sosyo-kültürel ve siyasi yapısıyla bağlantılı olarak Türk Edebiyatına nasıl yansıdığını anlamak, araştırmanın temel problemini oluşturmaktadır. Delilik teması, seçilen eserlerde yoğun bir biçimde işlenmiştir. Bu eserlerin yayın hayatına kazandırıldığı tarihler dikkate alınarak, delilik teması ile Türkiye'nin kültürel ve siyasal yapısı arasında ne tür bir ilişkinin olduğu açıklanmaya çalışılacaktır. Eserlerin yayın tarihi, Cumhuriyet'in ilanından başlayarak 1960'lı yıllara kadar olan zaman dilimini kapsamaktadır. Bilindiği üzere belirtilen yıllarda Türkiye'nin toplumsal yapısında önemli değişimler olmuştur. Gerek siyasi gerekse de kültürel dönüşümlerin yoğun bir biçimde hissedildiği bu dönemlerde, sanatsal faaliyetler de toplumsal olaylardan önemli ölçüde etkilenmiştir. Yazarların edebi eserler vasıtasıyla, sosyal ve siyasal hayatta meydana gelen aksaklıkları dile getirdikleri görülmektedir. Bu

eleştiriler ise çoğu zaman eserlerde deli olarak tanımlanan ya da psikolojik problemleri olan karakterler vasıtasıyla iletilmektedir.

Araştırmanın temel probleminin yanı sıra alt problemleri de bulunmaktadır. Seçilen eserlerdeki deli karakterlerin “anormal” ya da “deli” olarak etiketlenmelerinin temel sebepleri nelerdir? Eserlerdeki deli karakterlerin öne çıkan özellikleri nelerdir? Bu karakterlerin çevresindeki insanlarla kurdukları diyalog ne düzeydedir? Toplumdaki insanların delilere karşı olan tutum ve davranışları nelerdir? Eserlerde deli olarak tanımlanan kişilerin öne çıkan psikolojik problemleri nelerdir? Delilik olgusunun kültürel boyutları var mıdır? gibi sorular araştırmanın alt problemlerini oluşturmaktadır

3.4. Araştırmanın Kapsam ve Sınırlılıkları

Araştırma, temelde altı roman ve bir de tiyatro eseri ile sınırlandırılmıştır. Seçilen eserlerde, araştırmanın konusunu ihtiva eden delilik olgusu, karakterler vasıtasıyla doğrudan işlenmektedir. Aynı zamanda bu eserlerin seçilmesindeki bir diğer etken ise Türkiye’nin o dönemki toplumsal yapısını açık bir şekilde yansıtır olmalarıdır. Değerlendirmeye tabi tutulan eserler ve bu eserlerin neden seçildiği ise şu şekilde ifade edilebilir:

1. *Ben Deli miyim?* adlı eser, Hüseyin Rahmi Gürpınar’ın, 1924 senesinde yayımlanan bir romanıdır. Eser Cumhuriyet’in ilanından hemen sonra yayımlanmıştır. Dolayısıyla yazar kitabı yazarken, dönemin sosyal ve siyasal olaylarına kayıtsız kalmamıştır. Romanın konusu, doğrudan delilik teması üzerine kurgulanmıştır. Eser, Şadan ve Kalender Nuri adındaki İstanbullu iki gencin, deliliklerini kullanarak yapmış oldukları çılgınlıkları konu edinmektedir. Bu gençler toplumsal normları, yozlaşmış sosyal ilişkileri ve ahlak

kurallarını delicesine sorgulamaktadırlar. Bu eser yayımlandıktan sonra Hüseyin Rahmi “adaba muhalif” olduğu gerekçesi ile mahkemeye çıkarılmıştır.

2. *Matmazel Noraliya'nın Koltuğu* adlı eser, Peyami Safa'nın ilk 1949 yılında yayımlanmış olduğu romanıdır. İkinci Dünya Savaşı'ndan hemen sonra yayımlanan bu roman, savaşın sosyal ve siyasal etkilerinden izler taşımaktadır. Özellikle psikolojik ve sosyal çözümlemeleriyle roman, delilik bağlamında ele alınabilecek eserler arasında gösterilebilir.

3. *Saatleri Ayarlama Enstitüsü* adlı roman, 1961 yılında Ahmet Hamdi Tanpınar tarafından kaleme alınmıştır. Yapıt, çocukluğu ikinci Abdülhamit döneminde geçen, Meşrutiyet ve Cumhuriyet yıllarında da yaşayan Hayri İrdal'ın anılarını konu edinmektedir. Romanın birinci bölümü yani ‘Büyük Ümitler’ Tanzimat’tan önceki zaman dilimini kapsıyorken, ‘Küçük Hakikatler’ ve ‘Sabaha Doğru’ bölümleri Tanzimat dönemini kapsamaktadır. Romanın son bölümü olan ‘Her Mevsimim Bir Sonu Vardır’ kısmı ise Cumhuriyet döneminden kesitler sunmaktadır. Tanpınar, romanlarında sıklıkla sosyal sorunlara değinmiştir. Özellikle bu eserinde, iki medeniyet arasında kalmış Türkiye toplumunun tavrı ve davranışlarını çoğunlukla alaya alarak eleştirmiştir. Türkiye’nin modernleşme aşamasında geçirdiği bunalımları konu alan roman, Doğu ve Batı arasında kalan kadın ve erkekleri, insanların paraya ve statüye verdikleri önemi ve aynı zamanda o dönemde liyakat esasına uygun olmayan belediye işlerini konu edinmektedir. Eserde delilik bağlamında değerlendirilebilecek pek çok karakter bulunmaktadır. Bir dönem akıl hastanesinde tedavi gören Hayri İrdal ve Deli Lütfullah olarak tanınan Seyit Lütfullah ve Hayri İrdal’ın eşi Pakize delilik bağlamında ele alınacak en önemli karakterlerdir.

4. *Kalp Ağrısı*, Halide Edip Adıvar’ın ilk olarak 1924 yılında yayımladığı Cumhuriyet devri romanlarından. Bu eserin delilik bağlamında değerlendirilmesinin

temel sebebi, erken Cumhuriyet dönemindeki kadınların geçirdikleri psikolojik bunalımları konu ediniyor olmasıdır. Özellikle de Zeyno ve Azize adlı iki kahraman vasıtasıyla hızlı bir modernleşme serüvenine şahitlik eden Cumhuriyet kadınlarının, ruhsal olarak nasıl bir haletiruhiyeye sahip olduklarını konu edinmektedir. Dolayısıyla romanın sunmuş olduğu psikolojik çözümlemeler, delilik söyleminden çokta uzak olmadığı için eser, incelenen romanlar arasına alınmıştır. Aynı zamanda roman, yirminci yüzyıl başlarında genellikle kadınlara teşhisi konulan sinir hastalıklarından birini, nevrasteniyi konu edindiğinden dolayı delilik bağlamında değerlendirilmiştir.

5. *Deli*, Refik Halit Karay'ın 1930'lu yıllarda kaleme aldığı bir tiyatro piyesidir. Aynı zamanda yazarın güncel olaylara getirdiği mizahi yaklaşımın bir örneğidir. Eser, Cumhuriyet sonrası modernleşme sürecinde değişen toplumsal yapıyı ve gündelik hayata dâhil olan yenilikleri eskiyle kıyaslayarak okuyucuya sunmaktadır. Yirmi yıllık bir akıl hastasının, şuuru yerine gelince değişen Türkiye karşısındaki şaşkınlıklarını konu edinmektedir. Yazar bu eserde deliliğin dilini kullanarak dönemin sosyal ve siyasal durumunu eleştirmektedir.

6. *Yeşil Gece*, Reşat Nuri Güntekin'in 1928 yılında kaleme aldığı bir romanıdır. Kurtuluş Savaşı yıllarını ve erken Cumhuriyet dönemini anlatan bu eserin toplumsal yönü oldukça ağır basmaktadır. Roman, medresede eğitimi görmüş ancak daha sonra öğretmen okulunu bitirerek Ege'nin bir köyünde öğretmenlik yapmaya giden Şahin öğretmenin hikâyesini anlatmaktadır. Bu eserde delilik bağlamında değerlendirilecek karakter, Deli Necip'tir. Çünkü Necip, softa ve cahil kesime karşı hiçbir zaman sözünü esirgemeyen, taşkın bir gençtir. Aslında yazar, Necip karakteri vasıtasıyla deliliğin dilini kullanarak dönemin sosyal yapısını eleştirmektedir.

7. *Çamlıca'daki Eniştemiz*, Abdülhak Şinasi Hisar'ın 1944 yılında yayımlanan romanıdır. Eser, “deli enişte” olarak bilinen Hacı Vamık Beyefendi'nin hayatı üzerine kurgulanmıştır. Kitabın ana kahramanı olan Vamık Bey gerek fiziksel özellikleri itibarıyla gerekse de fikirleriyle modern toplum yapısıyla uyuşmayan bir karakterdir. Aslında yazarın böyle bir karakteri deli olarak telakki etmesinin temel sebebi, Vamık Bey'in yeni toplum modeline uygun bir şekilde hareket etmemesinden kaynaklanmaktadır. Aynı zamanda Vamık Bey'in delilik ile uyuşan daha pek çok özelliği olduğundan, bu roman incelenen eserler arasına alınmıştır.

3.5. Araştırma ile İlgili Literatür

Sosyoloji, psikoloji, edebiyat, tarih, sanat gibi pek çok alanda delilik hakkında çalışmalar yapılmaktadır. Yapılan çalışmalardan birisi Mehmet Narlı'nın *Edebiyat ve Delilik Türk Roman ve Öyküsünde Deliler ve Delilik* (2019) adlı kitabıdır. Narlı'nın 2019 yılında yayın hayatına kazandırdığı bu eser, Türk Edebiyatındaki delilik olgusunun işlendiği ilk kitap olma özelliğini taşımaktadır. Yazarın bu eserde amaçladığı asıl mesele, Türk Edebiyatında deliliğin nasıl ve niçin kurgulandığını anlamaya çalışmaktır. Aynı zamanda Türk roman ve öyküsünde, öteki olarak imlenen delilerin ve aykırı bir söylem biçimini ihtiva eden deliliğin türlerini belirlemektedir. Delilik ile alakalı olduğu düşünülen yetmiş iki eserde (roman ve öykü türünde) deliliğin içerdiği mesajlar tespit edilmeye çalışılmıştır. Değerlendirilen metinler belli kategorilere ayrılarak deliliğin biçimleri üzerinde durulmuştur.

Benzer bir çalışma Hilal Aydın tarafından kaleme alınmıştır. Aydın'ın 2014 yılında *Toplumsal Cinsiyet ve Estetik Özerklik Bağlamında Türk Edebiyatında Delilik ve Kadın* (2014) başlıklı doktora tezi de delilik alanında yapılan önemli çalışmalardan birisidir. Bu çalışma, toplumsal cinsiyet bağlamında deliliğin izini sürmektedir. Aynı zamanda

Türkiye'nin siyasal, kültürel ve estetik yönleriyle bütün bir modernleşme serüvenini edebiyat-kadın ve delilik ilişkisi bağlamında ele almıştır. Türk Edebiyatında delilik çalışmalarına örnek teşkil edecek bir diğer çalışma ise Banu Öztürk, Didem Ardalı Büyükarman ve Seval Şahin'in yayına hazırladığı Delilik ve Edebiyat başlıklı eserdir. Esasen bu çalışma delilik üzerine düzenlenen bir sempozyumda sunulan yazılardan oluşmaktadır. Çalışmada delilik olgusunun farklı eserlerdeki yansımaları üzerinde durulmuştur. Özellikle delilik kavramı sosyoloji, tarih, sanat ya da edebiyat gibi farklı alanların yaklaşımlarıyla harmanlanarak daha geniş çaplı bir çalışma meydana getirilmiştir.

Türkiye'de delilik konusunun sıkça işlendiği alanların başında Gazetecilik ya da Sahne ve Görüntü Sanatları gelmektedir. Bu alanda yapılan çalışmaların başında Erhan Hancıoğlu'nun *Türkiye'nin Toplumsal ve Kültürel Yapısında Delilik Olgusunun Türk Sinemasına Yansıması* (2007) isimli yüksek lisans tezi dikkat çekmektedir. Hancıoğlu bu çalışmada, Türkiye sinemasından seçmiş olduğu dokuz filmde yer alan deli karakterlerinin analizini yapmıştır. Öncelikle Türkiye'nin toplumsal ve kültürel yapısı değerlendirilmiş ve ardından seçilmiş filmlerde delilik olgusunun Türkiye'nin toplumsal yapısıyla, toplumsal değişimleriyle ve sosyal problemleriyle arasındaki bağlantı incelenmiştir. Aynı zamanda benzer bir çalışma Dilan İlhan tarafından da kaleme alınmıştır. *Foucaultcu Perspektifle 2000 Sonrası Türkiye Sinemasında Delilik* (2020) adlı yüksek lisans tezi Radyo Televizyon ve Sinema alanında yapılmıştır. İlhan 2000-2018 yılları arasında gösterime giren filmlerin deliliği işleyiş biçimleri üzerinde durmuştur. İlhan'a göre seçilen filmlerdeki delilik olgusu, çoğunlukla toplumsal ve siyasal eleştiriyi ileten bir işleve sahiptir.

Türkiye'de delilik alanında yapılan önemli çalışmalardan bir diğeri de Nilgün Sonkan Gündüz'ün *Bir Yerdeki 'Mahallenin Delisi' Kavramı ve Esnafın Söylemsel Pratikleri Üzerine Bir Araştırma* (2017) adlı yüksek lisans tezidir. Sonkan bu tez

çalışmasında, esnaf ve deli arasındaki ilişkiyi konu almaktadır. Yazar, alan çalışması sırasında esnafın deli/delilik söylemi çerçevesindeki tutumunu gözlemlemiştir. Ayrıca her bir esnafın kendi mahallesinde deli olarak bilinen kişilerle geliştirdiği ilişkiler bağlamında, deliliğe yüklenen anlamları çözümlemeye çalışmıştır. Sonkan'ın bu çalışması sosyal antropoloji alanında delilik ile ilgili kaynak eksikliğini giderecek mahiyettedir.

Deliliğin sıkça işlendiği alanlardan biri de tarihtir. Bu noktada Fatih Artvinli'nin *Toptaşı Bimarhanesi (1873-1927): Delilik, Siyaset ve Toplum* (2011) adlı çalışması örnek olarak gösterilebilir. 2011 yılında doktora tezi olarak yayınlanan bu çalışma, Osmanlı Devleti'nin 19. yüzyıl son çeyreği ile 20. yüzyıl ilk çeyreğinde faaliyet gösteren Toptaş Bimarhasinin kurumsal tarihini konu edinmektedir. Tezin asıl amacı ise incelenen dönem içerisindeki tarihsel aşamaları, bir akıl hastanesinin modernleşme serüveni eşliğinde siyasal ve toplumsal gelişimle paralel ilerlediğini göstermeye çalışmaktır. Yine tarih alanında doktora tezi olarak yayınlanan çalışmalardan biri de Haydar Akın'ın *Antik Çağ'dan Yeni Çağ'a Delilik, Melankoli ve Cinlenme: Avrupa'da aykırı Olma Halleri Üzerine Tarihsel Bir İnceleme* adlı eseridir. Bu çalışmada ise Antik Çağ'dan başlayarak Yeni Çağ'a kadar hastalık, delilik, tıp gibi kavramların gelişimi üzerinde durulmuştur. Bu alanda yazılan eserlerden bir diğeri de Rüya Kılıç'a aittir. Kılıç'ın *Deliler ve Doktorları (Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Delilik)* adlı eserinde Osmanlı'da ve Cumhuriyet döneminde deliliğin nasıl algılandığı konusu ele alınmaktadır

Genellikle psikiyatri ve psikoloji bilimleri doğrultusunda ele alınan delilik olgusunun edebiyat, tarih, sosyoloji gibi pek çok alanla yakından ilişkisi bulunmaktadır. Türkiye'de delilik hakkında yapılan çalışmalara örnek teşkil edebilecek bir diğer eser de Ayşe Gelgeç Bakacak'a aittir. *Normal/Patolojik Ayrımı Çerçevesinde Akıl Hastalığına Bakışa İlişkin Niteliksel Bir Araştırma* adlı doktora tezi, toplumun akıl hastalığını nasıl

tanımladığının üzerinde durmuştur. Aynı zamanda akıl hastalığına yönelik tanımlamaların kişiden kişiye, kültürden kültüre değişebildiğini ortaya koymaya çalışmaktadır. Ankara, İstanbul ve İzmir illerinde yaşayan 45 kişiyle derinlemesine görüşmeler yapılmış ve insanların zihnindeki delilik algısı normal/patolojik ayrımı çerçevesinde belirlenmeye çalışılmıştır.

Türkiye’de delilik meselesi Batı Dilleri ve Edebiyatı alanında sıklıkla işlenmektedir. Burada deliliğin işleniş biçimi, Türk Dili ve Edebiyatı alanındaki delilik olgusu ile benzerlik göstermektedir. Batı Dilleri ve Edebiyatı bölümünde yabancı ülkelerin edebi kaynaklarından yararlanılarak, delilik olgusu işlenmektedir. Bu duruma örnek teşkil edebilecek çalışmalardan biri Sabah Pınar Kayacan’ın *An Analysis of the laingian concept of medness in Doris Lessing’s The Four Gated City and Margaret Atwood’s Surfaicing* (*Doris Lessing’in The Four Gated City adlı romanı ile Margaret Atwood’un Surfaicing romanında delilik kavramının çözümlenmesi* adlı çalışmasıdır. Bu tezde Laing’in, delilik kavramı doğrultusunda değerlendirilen roman karakterlerinin şizofren eğilimleri açıklanmış ve karakterlerde gözlemlenen ruhsal bölünmenin hem çevredeki olumsuz etkilerin bir yansıması hem de etkilere karşı geliştirilmiş bir tepki olduğu tartışılmıştır.

Delilik konusu, pek çok farklı alanda değişik bağlamlarda ele alınmıştır. Ancak delilik olgusu, Edebiyat Sosyolojisinin sunduğu imkânlar doğrultusunda henüz çalışılmadığından bu araştırmanın literatüre katkısı olması noktasında önemli olduğu düşünülmektedir.

3.6. Araştırmanın Yöntemi

Bu çalışmada, konuyla ilişkili olduğu düşünülen “nitel araştırma” yöntemi kullanılmıştır. Nitel araştırma, yirminci yüzyılın başlarında insan ilişkilerinin iç içe geçmiş

karmaşık yapısını anlamak amacıyla sosyoloji, psikoloji ve antropoloji gibi alanlarda kullanılmaya başlanan araştırma türüdür (Aydın, 2018). Nitel araştırma, araştırmacının probleme yönelik öznel görüşlerini de içinde barındırdığından dolayı “yorumlayıcı araştırma” olarak da adlandırılmaktadır (Baltacı, 2019: 369). Öyle ki nitel araştırmanın felsefi temelinde pozitivistin aksini ifade eden hermeneutik (yorumlamacı) anlayış bulunmaktadır (Yeşil, 2010: 55). Nitel araştırma, “gözlem, görüşme ve doküman analizi gibi nitel veri toplama yöntemlerinin kullanıldığı, algıların ve olayların doğal ortamda gerçekçi ve bütüncül biçimde ortaya konulmasına yönelik nitel bir sürecin izlendiği araştırma tasarımı” olarak belirlenmiştir. Aynı zamanda nitel araştırma, verileri sayılarla açıklamaktan ziyade, insanların içinde yaşadığı dünyayı tüm yönüyle anlama ve tanımlama çabasına girişen bir araştırma türü olarak bilinmektedir (Yeşil, 2010: 52).

Nitel araştırmalar, toplumsal yaşamdaki insanlar, eylemler ve olayları tarif ya da temsil eden metin, yazılı kelimeler, cümlecikler veya semboller üzerinden uygulanabilmektedir (Neuman, 2017: 659). Ele alınan bu kaynaklarda, herhangi bir durumu ilişki bağlantıları ekseninde anlamaya çalışmakta ve olayı etkileyen değişkenleri ortaya çıkarmaya çalışmaktadır (Şahin, 2010: 184). Nitel araştırma modelinde, doküman ya da metinlerin analizini yapmak mümkündür. Araştırmada incelenen olgu veya olaylarla ilintili bilgiler içeren yazılı belgelerin ayrıntılı olarak taranması ve bu bilgilerden yeni bir bütünlük oluşturulması, doküman/metin analizi olarak adlandırılmaktadır (Baltacı, 2019: 376). Nitel araştırma yöntemi, toplumsal yapının doğasından etkilenen edebi metinlerin çözülmesi için de uygun bir yöntem türü olarak bilinmektedir. Çünkü edebi metinleri belirli bir toplumsal, ekonomik ve tarihsel yapı içerisine oturtmadıkça, gerçek anlamlarını ve iletmek istedikleri mesajı anlamak mümkün olmayabilir. Dolayısıyla belirli bir edebiyat eserini çözümlemek, ancak bu yapının biçim ve içeriği, üslup ve simgeleri, yaratıcı ve aracı

sanatkarın özellikleri ya da yazarın üyesi olduğu toplumun yapısı dikkate alınarak mümkün olabilir (Tolan, 2005: 187).

Çalışmada nitel araştırma modelinin imkanlarından yararlanılarak, Türkiye’de Cumhuriyetin ilanından, 1960’lı yıllara kadar olan süre zarfında yazılan yedi eserin, delilik bağlamında çözümlenmesi amaçlanmıştır.

3.7. Araştırmanın Veri Toplama Tekniği

Çalışma, nitel araştırma modeline uygun bir şekilde tasarlandığından dolayı veri toplama tekniği olarak “içerik analizi” tercih edilmiştir. İçerik analizi, metin içeriği toplama ve analiz etme tekniğidir. İçerik iletebilen sözcükler, anlamlar, resimler, semboller, düşünceler, temalar veya herhangi bir iletiye gönderme yapmaktadır. Metin, bir iletişim ortamı görevi gören her türden yazılı görsel ya da sözlü ögedir. Kitapları, gazete veya dergi makalelerini, reklamları, söylevleri, resmî belgeleri, filmleri veya video kayıtlarını, şarkı sözlerini, fotoğrafları veya sanat eserlerini kapsamaktadır (Neuman, 2017: 466). Çünkü araştırmacılar için her türlü doküman önemli araştırma malzemeleri olarak görülmektedir. Sosyal bilimciler de bu dokümanları özenli, dikkatli ve titiz bir şekilde incelenmesine özen göstermişlerdir. Bu açıdan konuyla ilişkili olduğu düşünülen yazılı belgelerin iyi okunması ve tahlil edilmesi gerekmektedir (Doğan, 2011: 44). Sosyal bilimlerde içerik analizini sıklıkla kullanan alanlar edebiyat, tarih, gazetecilik, sosyoloji, psikoloji, eğitim, siyaset bilimi gibi disiplinlerdir.

İçerik analizi tümevarımcı bir analiz türü olması hasebi ile araştırılan olgu veya olayın kökenlerine odaklanmaktadır. Kodlama yoluyla verilerin altında yatan kavramlar ve bu kavramlar arasındaki ilişkiler ortaya çıkarılmaktadır. (Baltacı, 2019: 377). İçerik analizinde görüşme, gözlem veya dökümanlar aracılığıyla elde edilen nitel araştırma verileri

dört aşamada analiz edilmektedir: İlk olarak verilerin kodlanması, ikincisi temaların bulunması, üçüncüsü kodların ve temaların düzenlenmesi ve son olarak da bulguların tanımlanması ve yorumlanması şeklinde gelişmektedir (Şahin, 2010: 190).

Araştırmada Türk Edebiyatından seçilen yedi eserin içerik analizleri yapılmış ve bu eserlerdeki delilik temasının altında yatan temel motivasyonun ne olduğu analiz edilmeye çalışılmıştır.

3.8. Verilerin Toplanması ve Analizi

Araştırmada temel veri kaynağı olarak Türk edebiyatından seçilen altı roman ve bir de tiyatro eseri esas alınmıştır. İncelemeye alınan eserlerdeki delilik olgusu, içerik analizi tekniği ile anlaşılmaya çalışılmıştır. İçerik analizi yapmak için ise MAXQDA programının sunduğu olanaklardan yararlanılmıştır. MAXQDA, odak grup, gömülü teori, içerik analizi, vaka çalışmaları, etnografi, fenomenoloji gibi daha pek çok nitel veri analizinin kolaylıkla yapılmasını sağlayan kapsamlı bir yazılımdır. Nitel ve karma yöntemlerin analizlerinde sıklıkla kullanılan bu program, araştırmacılara verileri kodlama, analiz etme ve bulguları görselleştirme olanakları sunmaktadır (www.maxqda.com). Özellikle çok fazla doküman üzerinden veri toplamak zorunda kalan sosyal bilimcilerin işini oldukça kolaylaştırmaktadır. Nitekim bu araştırmada da yaklaşık 1650 sayfa üzerinden içerik analizi yapılmıştır. Dolayısıyla MAXQDA, verilerin toplanması aşamasında zamandan tasarruf etmemizi sağlamıştır.

Toplumun delilere atfettiği anlamı, delilerin sapkın davranışlarındaki temel motivasyonların neler olduğunu ve eserlerde delilik temasının yoğun bir şekilde işlenmesinde, Türkiye'nin sosyal ve siyasal yapısının etkili olup olmadığını ölçen kodlar belirlenmiştir. Oluşturulan kodlar üç temel kategoriye ayrılmıştır. İlk kategorideki kodlar,

deli olarak nitelendirilen, taşkın davranışları olan ya da psikolojik birtakım problemler yaşayan insanlara karşı, toplumun geliştirdiği tutum ve davranışları anlamak amacıyla oluşturulmuştur. Örneğin; delilere kutsiyet atfetme, delileri zararlı ve lanetli kimseler olarak görme, delileri dışlama/damgalama, delileri koruyup kollama, delilik olgusunu velilik ile bağdaştırma, delileri idare etme ve delilere zararsızlık atfetme gibi kodlar, toplumun deliye olan bakışını anlamak amacıyla oluşturulmuştur. İkinci kategorideki kodlar, delilerin temel özelliklerinin neler olduğunu anlamak amacıyla belirlenmiştir. Delilik ve yabancılaşma, delilik ve anormallik/sapkınlık, delilik ve beden, delilik ve mekân gibi kodlar ile delilerin temel özelliklerini, yaşam tarzını, gündelik hayatını, ilişki kurma biçimini anlamak için oluşturulmuştur.

Son olarak üçüncü kategoride, Türkiye'nin kültürel ve siyasal yapısı ile delilik olgusu arasındaki ilişki incelenmektedir. Seçilen eserlerde deli olarak tanımlanan ya da psikolojik problemler yaşayan kişiler, genelde toplumun ağır aksak ilerleyen taraflarını eleştirmektedir. Bu iddiayı desteklemek adına birtakım kodlar belirlenmiştir. Mesela, delilik ve siyaset, delilik ve sosyal düzen eleştirisi, delilik ve iktidar, gerçeklerin ifade edilişinde delilerin önemi, doğu/batı kıskacında deli ve modern psikiyatri eleştiri ve delilik gibi kodlar, Türk edebiyatında sıklıkla işlenen delilik temasının temel motivasyonlarını anlamamız için gerekli görülmüştür.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM:

EDEBİYAT SOSYOLOJİSİ BAĞLAMINDA DELİLİK OLGUSUNUN

TÜRK EDEBİYATINA YANSIMALARI: BİR İÇERİK ANALİZİ UYGULAMASI

Edebi metinlerin, edebiyat sosyolojisi bağlamında ele alınabilmesi için bir arka plan okumasının yapılması gerekmektedir. Özellikle de edebi eserlerin ortaya çıktığı konjonktür, yazar ve eser üzerinde önemli bir etkiye sahip olmaktadır. Dolayısıyla eserde örtük olarak bulunan söylemler, edebiyat sosyolojisinin sunmuş olduğu imkânlarla daha anlaşılır hale getirilebilir. Bazı eserlerde iletilmek istenen mesaj örtük halde bulunurken bazı durumlarda yazar okuyucuya aktarmak istediği mesajı direkt olarak vermektedir. Cumhuriyetin ilanından sonra ortaya çıkan eserlerde yazarların okuyucusuna iletmek istediği mesajı direkt olarak verdiği görülmektedir. Çil'e göre bu durum en önemli nedeni Türk siyasetindeki iktidar mücadelesine genelde edebiyatın özelde ise romanların doğrudan katılmış olmasıdır (Çil, 2013: 72). Edebi eserler bu katılımı sağlamak adına bir köprü işlevi görmektedir. Netice olarak edebi metinlerin analizinde toplumsal olanın kullanılması söz konusu olmaktadır. Araştırmanın asıl konusunu ihtiva eden deli tipinin Türk Edebiyatına yansımalarını konu edinen eserler incelendiğinde, gerek yazarların siyasi ideolojileri gerekse de dönemin toplumsal yapısı hakkında bir takım açıklamalar yapmak mümkündür. Özellikle de delilik olgusunun siyasi kaygılarla kullanılmış olması edebiyat sosyolojisi açısından önemli bir malzeme olarak kabul edilebilir.

Geçmişten beri gerek Batı Edebiyatında gerekse de Türk Edebiyatında delilik temasının farklı bağlamlarda kullanıldığı görülmektedir. Mesela edebi eserlerdeki delilik olgusu, yazarlar tarafından yapılmak istenen sosyal ve siyasal yergileri kamufle etmek amacıyla sıklıkla kullanılan bir durum haline gelmiştir. Dünya edebiyatında buna örnek

teşkil edebilecek en önemli yapıtlardan biri, Erasmus'un *Deliliğe Övgü* adlı eseridir. Erasmus bu eserinde toplumsal yapıdaki aksaklıkları deliliğin dilini kullanarak eleştirmektedir. Türk Edebiyatında da bu amaca hizmet eden eserlerin varlığından söz etmek mümkündür. Bu eserlerin en önemli ortak özelliği, kaleme alındıkları dönemin sosyal ve siyasal atmosferinden çokça etkilemiş olmalarıdır. Özellikle Cumhuriyet'in ilanından sonra sosyal, siyasal ve gündelik hayatta meydana gelen dönüşümler, edebi eserlere yansımıştır. Ancak o dönemde devlet politikalarının eleştirilmesi noktasında pek de özgür bir ortam söz konusu değildi. Yazarlar bazı eserlerde deli ya da psikolojik problemler yaşayan bireyleri ön plana çıkartarak, deliliğin kişilere sağladığı özgürlükten yararlanıp sistemdeki eksiklikleri dile getirmişlerdir. Aynı zamanda bu eserlerdeki alıntılardan, toplumsal dönüşümlerin halk tabanında nasıl bir yankı uyandırdığını anlamak da mümkündür.

4.1. Seçilen Eserlerde Delilik Söyleminin Sosyal ve Siyasal Düzlemde İncelenmesi

4.1.1. Delilik ve İktidar

İktidar, genel olarak toplumsal yapının belirli bir düzen içerisinde sürekliliğini devam ettirebilmesi için gerekli kuralları belirleyen bir güç olarak tanımlanmaktadır. Yaygın bir kanıya göre iktidar genelde devletin elinde bulundurduğu yaptırım hakkı olarak görülmektedir. Ancak Foucault'ya göre iktidar yalnızca devlet tarafından değil toplumsal yapı tarafından da insanların davranışlarını sınırlandıran, makro ve mikro ölçeklerde ele alınabilecek bir olgudur. Başka bir ifade ile iktidar olgusu, taraflardan birinin diğeri üzerindeki yaptırım gücüne dayanmaktadır (Kılınç Özüölmez, 2019: 633). Foucault'ya göre gücü elinde bulundurmanın temel gereklerinden biri, kişinin söylemi de kendi bünyesinde barındırmasıdır. Söylem ise belirli bir alanın bilgisine sahip olmayı gerektirmektedir. Modern dönemin söylemleri akıllı ve deli normal ve anormal karşıtlıklarına dayanmaktadır.

Bu karşıtlıklar içinde aklın ölçütleri uygulamaya sokulmaktadır. Yani insan ve toplum yaşamına bu karşıtlar içinde biçim ve içerik verilmektedir. Akıl ve doğru akıllıdan ya da normalden yanayken; buna karşılık, deli ve anormal aklın ve doğrunun dışında ya da karşısında yer almaktadır (Şaylan, 2016: 323). İnsanlar üzerinde belirli bir yaptırım gücüne sahip olan iktidar mekanizmaları, meşruiyetini söylemden almaktadır. Mesela modern dönemde psikiyatri, sosyoloji, tıp gibi disiplinlerin ortaya çıkmasıyla birlikte, sınırları aklın ölçütlerine göre belirlenmiş bir toplum yapısı meydana gelmiştir. Yani modern disiplinler insanları sınırları bariz bir şekilde belli olan bir toplumda, aklın esaslarına göre hareket etmeye mecbur bırakmaktadır.

Hüseyin Rahmi Gürpınar'ın *Ben Deli miyim?* adlı eserinde, insanların düşünce dünyasını ve yaşam kabiliyetini sınırlayan bütün engellere karşı eleştirel bir tutumla yaklaşmaktadır (Sağlam, 2004: 110). Gürpınar, insanların toplum tarafından belirlenen kaideler ile sınırlandırıldığını ve bu sınırları ihlal etmesi durumunda onların bir takım yaptırımlara maruz kalacağından bahsetmektedir. Bu haliyle Gürpınar ve Foucault'un iktidar mekanizmasını benzer bir biçimde eleştirdikleri görülmektedir.

“Miskin insan, volkanlı kafalardan fıskıran düşüncelerin ateşine dayanamaz: Bütün beyinleri adi, yavaş, sönük, ahmakça fikirlerle oyalamak ister. Kaynar beyinleri ölçüden yukarı düşündürtmek için din, ahlak, edebiyat, sosyoloji sınırları çevrilmiştir. Bu engelleri bir sıçrayışta atlamak isteyenlerin yakalarına carp, polisler yapışır. Götürüleceğiniz yer ilkin ya bir mahkeme salonu veya doktor muayenehanesi, sonra ya hapis veya tımarhanedir. Suçlu, deli siz misiniz, yoksa bütün insanlık mı? Bunu, bu işi iyi bilenlerden sorunuz, şöyle hafif bir gülümsemeden başka cevap alamazsınız...” (Gürpınar, 1981: 5)

Romanda taşkın ve anormal davranışlarıyla ön plana çıkan Şadan'ın kendi kendine ya da annesiyle yaptığı konuşmalarında genellikle eleştirdiği asıl mesele, geleneksel

toplum yapılarında bulunan baskılayıcı denetim mekanizmaları olmuştur. Şadan her seferinde toplumsal hayat içerisinde var olan kalıplaşmış yargıları sorgulamaktadır. Ona göre bu denetleyici mekanizma insanı özgür düşünme ortamından uzaklaştırarak sorgulama yetisini törpülemektedir. Haliyle insanları belirli bir nizam içerisinde tutabilmek için farklılıkları ortadan kaldırmaya çalışan iktidar güçlerini sert bir dille eleştirmektedir. Aynı zamanda toplumda ortak kabul edilen değerlere uygun davranışlar sergilemeyen bireylerin, tımarhane ya da hapishane gibi kurumlarda denetim altına alındığından ve böylece anormal davranışların bastırıldığından bahsetmektedir. Burada Foucault'nun modern güç biçimlerine değinmekte fayda vardır. Çünkü romanda geçen bu eleştiri Foucault'nun *Hapishanenin Doğuşu* (2013), *Deliliğin Tarihi* (2017) ve *Cinselliğin Tarihi* (2007) gibi eserlerinde modern güç biçimlerine yaptığı eleştirilerle büyük oranda benzerlik göstermektedir.

Foucault modern iktidarın güç biçimlerini, disipline edici bir güç biçimi olarak ele almaktadır. Bu güç, insanlar arasındaki farklılıkları yok ederek onların tek tipleştirilmesini sağlamaktadır. Dolayısıyla modern güç biçimleri insanları terbiye etme mekanizmaları olarak işlemektedir. Foucault insanlar üzerinde yaptırım gücüne sahip olan bu gücü “biyo-iktidar” güç modeli olarak tanımlamaktadır. Biyo-iktidar, toplumda belirli pratiklerin normalleşmesini sağlamaktadır. Aynı zamanda normalleşen pratikleri yerine getirmeyen bireyleri “sapkın” olarak damgalayıp, onları modern disiplinler aracılığıyla denetim altına almaktadır. Modern toplum yapısında sapkın olarak nitelendirilen bireylerin başında deliler gelmektedir. Çünkü genel kabul görmüş rutinlerin dışına çıkmaya cesaret eden kişiler delilerden başkası değildir.

“Hürriyet! Vah zavallı, bunu sana kim vaat etti? Bu oyuncak kelime ile akıllılar acaba daha kaç yıl oyalanacaklar? Hürsün, öyle mi? Canın ne yapmak istiyor? Bana söyle. İlkın, arzunu yerine getirecek paran yok. İkinci olarak, kanun, din, ahlak kitaplarını

aç. Her davranışının onlarla kayıt altına alındığını görürsün. Ondaki formüllere uydurmadıkça parmağını kımıldatamazsın. Hele bunu yapayım de, rezil olursun. Hele inanç bakımından, ahlakça, huyca belirli sınırları bir- iki adım öteye geç, o hayvan-ı natık (konuşan canlı) denilen kurt sürüsü seni parçalamak için sivri dişlerini hemen gösterir. Bu dünyadaki en büyük cinayet onlardan başka türlü düşünmektir. Herkesin tersine düşünenler yalnız delilerdir. Onun için salt hürriyetin gerçek temsilcilerini ve koruyucularını başka insanların arasında aramak yanlışır” (Gürpınar, 1981: 6)

“Sana yasalar içinde hürsün, diyorlar. Hele genel ahmaklık uyumunu bozacak bir makamdan anır, hele zamanın siyasetine uymayacak bir- iki çifte savur, göreceğin ceza eşeğin yiyeceği sopaların acısından çok ağır olur.” (Gürpınar, 1981: 192)

Yukarıdaki alıntılarda Şadan, insanların özgür varlıklar olduklarına dair oluşan genel kanıyı eleştirmekte ve hiç kimsenin tam manasıyla özgür olamayacağından bahsetmektedir. Bu nedenle Şadan’a göre salt hürriyetin gerçek temsilcilerini normallerin dünyasında aramak mümkün değildir. Ancak deliler, aklın temel esaslarına göre değil, kendi istek ve arzularına göre hareket ettikleri için onlar, gerçek özgürlüğe sahip olan bireyler olarak kabul edilebilirler. Çünkü ancak bir deli bütün adet ve geleneklerin dışına çıkabilir ve toplum tarafından gelecek baskılara karşı direnebilir. Şadan bu şekilde düşündüğü için birtakım delilikler yapmaktadır.

“Delilik dünyanın en büyük, en haşmetli hükümdarlıklarından yüksek, gösterişli bir şeydir. Hükümünün sınırı sonsuzdur. Her şeyi hiçe sayar. Asar, biçer, sorumluluk bilmez. Çünkü kanun bu sorumlu olmayan kişi önünde boyun eğer. Başlarında taç olanları siyaset meydanına sürükleyen adalet, delilere saygı göstererek onları cezanın dışında tutar...” (Gürpınar, 1981:21)

“Deli her zaman beyni çalışmakta olan bir yüceliktir. Şuurluluk yaradılışın zıddıdır, delilik tabiatın kendisidir. Denkleştirmeye çalışılan bir kafa, çarkına zincir vurulan bir makineye benzer. Makinedeki kazana ateş veriyoruz. Bırakmalı

organizma serbest işlesin. Fakat korkuyorsunuz, belki kırar, belki döker, belki yakar, belki keser. Ama siz şuurlular dünyayı düzeltmek için yakıp yıkmıyor musunuz? Kesip boğmuyor musunuz? Söyleyiniz, Halik hangi şeyi sonsuz olarak saklamak için yaratmıştır?” (Gürpınar, 1981: 155)

Alıntılardan da anlaşılacağı üzere Şadan, insanlar üzerinde egemenlik kurmaya çalışan her türlü iktidarı eleştirerek deliliğin gerçek özgürlük olduğunu savunmaktadır. Deli olarak bilinen insanların davranışları ve söylemleri hem genel ahlak kurallarınca değerlendirilmemekte hem de hukuksal anlamda bir cezaya çarptırılmamaktadır. Dolayısıyla bu durum delilerin, insanları denetleyen her türlü iktidar mekanizmasına karşı bir tutum sergilediğini göstermektedir. Ancak her ne kadar hukuki açıdan delilere karşı herhangi bir yaptırım söz konusu olmasa da onlar, toplumdaki düzen ve dengeyi bozduklarında tımarhanelere alınarak orada denetim altında tutulurlar. Modern güç biçimleri bu şekilde toplumda meydana gelen sapkınlıkları kontrol altına almaya çalışmaktadır.

4.1.2. Delilik ve Siyaset

İlk olarak 1949 yılında, II. Dünya Savaşı sonrasında yayımlanan *Matmazel Noraliya'nın Koltuğu*, savaşın gerek toplumsal gerekse de siyasal etkilerinden önemli izler taşımaktadır. Dünya genelinde pek çok ülke ekonomisinin olumsuz yönde etkilendiği bu dönemde, Türkiye’de hem çok partili hayata geçiş denemeleri yapılmakta hem de savaşın neden olduğu yoksulluk ve ekonomik krizlerin üstesinden gelinmeye çalışılmaktaydı. Hal böyle olunca ortaya çıkan bu olumsuz tablo karşısında edebiyatçılar da kayıtsız kalmamışlardır. Dolayısıyla bu dönemde kaleme alınan eserlerde toplumsal, siyasal ve ekonomik olumsuzluklara sıklıkla yer vermişlerdir (Şenderin, 2010: 209). Peyami Safa’nın *Matmazel Noraliya'nın Koltuğu* adlı eseri de ilk olarak bu dönemde yayımlandığı için romanda sosyolojik tahlillere sıklıkla yer verilmiştir. Aynı zamanda obsesif bozuklukları

olan bir gencin hikayesini anlattığı için de psikolojik roman olma özelliğini de taşımaktadır. Roman, hayatında art arda yaşadığı olumsuzluklardan dolayı psikolojik buhranlar yaşayan Ferit'in hikâyesini anlatmaktadır. Ferit, sık sık halüsinasyonlar gören, titizlik hastalığı ve çeşitli takıntıları olan bir gençtir. İlk başlarda tıp fakültesi öğrencisi olsa da daha sonraları okulu bırakarak felsefe eğitimi almaya başlamıştır. Ancak felsefe eğitimine de devam etmemiştir. Ferit, eski bir pansiyonda kendisi gibi psikolojik buhranlar yaşayan insanların arasında yaşamaktadır. Romandaki karakterlerin psikolojik olarak problemlili olması oldukça dikkat çekicidir. Çünkü bu dönemde yaşanan ekonomik ve siyasal problemlerin, insanlar üzerindeki etkilerini anlamak adına oldukça önemlidir. Bu noktada Ferit'in dönemin siyasi ve toplumsal yapısını şu şekilde eleştirmektedir.

“Tereddüdün ve tercih zaruretinin esaretinden kurtulmuş hürriyet var mıdır? İdeoloji kavgaları bana kelime kavgaları gibi geliyor. Hürriyet, mülkiyet, istihlal veya teknik gibi küllî mefhumlardan değil, içinde yaşadığımız sıkıntının tecrübesinden hareket etmek bana doğru görünüyor. Babuş'un sıkıntısı hürriyet yoksulluğu değil, ekmek yoksulluğudur. Hürriyetin en bol olduğu memleketlerde bizdekinden çok Babuş var. Sefalet var. Ve artıyor. Bu bir hürriyet problemi olmadığı gibi mülkiyet problemi de değil. Komünizmi burada anlamıyorum. Ferdden ferde değişen malik oluşu proseslerini “Ferdî mülkiyet” mefhumunda topladığımız zaman sayısız hususilikleri ihmal edişimiz bizi yine realiteden uzaklaştırıp medreseye düşürüyor. Hürriyet probleminde olduğu gibi hayatı bırakıp umumi fikirlerle oynamaya başlıyoruz. Fakat Babuş'un omuzundan kendisiyle beraber dört kişinin yükünü alan bir yenedünya şarttır. Bana bu yenedünyayı ne şekilde tasarlatırsınız? Çıldırmanı istemiyorsanız söyleyiniz. Beni peşime düşen siyah köpek değil, Tahir Beyin yükte yatması çıldırır...” (Safa, 2004: 134)

Burada yazar, Ferit aracılığıyla dönemin siyasal yapısına gönderme yapmaktadır. Çünkü bu dönemde çok partili hayata geçiş denemeleri yapılmaktadır. Ancak

Ferit, “ideoloji kavgası” olarak adlandırdığı bu süreçten daha önemli toplumsal meselelerin olduğunu, evvela bu sıkıntılara bir çözüm bulunması gerektiğini söylemektedir. Bu dönemde yaşanan ideolojik ayrılıklara da romanda şu şekilde yer verilmiştir.

“O, dönmelik tesanütünün, buna kızan bir diğer ırk milliyetçiliğinden daha başka veya daha kötü bir şey olmadığını söylemekle cevabına başladı. “Bunlar aynı manastır hayaletleridir.” Henüz içinde birkaç teknik buluştan başka hiçbir zekâ marifeti olmayan bir dünyada, nenin nesi olduğunu bilmeyen insanın, üç asırda bir değiştirdiği doğmaların hiçbirini ispat edecek durumda olmadan giriştiği bütün akide savaşlarının birbiri kadar çirkin olduğunu anlattı: “Bunlar aynı manastır kavgalarıdır.” Hangi akidenin misyoneri olursa olsun, İncil veya Kur’an diliyle konuşan eski, yeni, sağ, sol bütün ideolojilerden herhangi birinin içine kapanmış adamın bir Budist rahipten bir santim daha yüksek bir düşünce şerefine sahip olmadığını söyledi: “Bunlar aynı manastır papazlarıdır.” Ve ayağa kalktı: “Anlaşıldı mı dostum?” Ben Türk değilim, insan değilim, hayvan değilim, tıbbiyeli değilim, felsefeci değilim, âşık değilim, zengin değilim, fertçi değilim, cemiyetçi değilim, milliyetçi değilim. Vafî Beyin ecinnileri arasında oturan, iradesi çarpılmış, bir hafta sonra ne yapacağını bilmeyen, tembel, hiç bir şeye yaramaz ve ömrünün yarısı Avrupa’da hariciye memurluklarında geçmiş, ayyaş, zampara, Hedonist, ciddiyetin yalnız hayvanlara yakıştığına inandığı için dünyanın bütün dramlarına kahkahayı basan ve bunun için “Gülener” soyadını alan bir baba ile yarı sanatkâr, yarı deli, erkek düşkün, veremli ve veremden iki yetişkin kızını kaybetmiş, ayyaş, kokainman, Paris’te okuduğu için kültürlü, genç yaşında ölmüş bir ananın désenchante, démesuêr, desorienté, dêraciné, dégenere bir oğluyum...” (Safa, 2004: 40)

Yukarıdaki alıntıda Ferit’in her türlü ideolojiyi sığ bir düşünme biçimi olarak gördüğü anlaşılmaktadır. Ferit’in kendisini herhangi bir ideolojik tanımın içerisine yerleştirmemesi onun ayrıştırıcı ifadelerle eleştiriler bir tutum sergilediğini göstermektedir. Burada yazarın dönemin siyasal yapısını psikolojik problemleri olan, hatta deli olarak

nitelendirilebilecek bir genç vasıtasıyla yapmış olması, edebiyattaki delilik olgusunun önemini açıkça göstermektedir. Dolayısıyla deliliğin edebi eserlerde eleştirinin dili olarak kullanıldığı söylenebilir. Aynı zamanda gerek Peyami Safa'nın gerekse de benzer dönemlerde yaşayan yazarların, eserlerinde psikolojik problemlili bireylere sıklıkla yer vermiş olmalarının temel nedeni, insan psikolojisinin dönemin olumsuz şartlarından etkilendiğini göstermek istemelerinden kaynaklanmaktadır.

Matmazel Noraliya'nın Koltuğu adlı eserde olduğu gibi dönemin siyasal yapısını deli olarak tanımlanan bir karakter vasıtasıyla eleştiren bir diğer eser de *Ben Deli miyim?* adlı romandır. 1924 yılında *Son Telgraf* gazetesinde tefrika edilen Hüseyin Rahmi Gürpınar'ın *Ben Deli miyim?* adlı eseri, dönemin kültürel ve siyasal yapısı hakkında önemli açılımlar sunmaktadır. Gürpınar bu eserinde toplumsal ve siyasal yapıdaki bozulmaları eleştirmektedir. Türkiye'deki siyasal değişimleri Şadan ve Kalender Nuri adında iki genç aracılığıyla yer yer açık, yer yer de üstü kapalı bir şekilde eleştiren Hüseyin Rahmi, *Ben Deli miyim?* adlı eseri yayımlandıktan sonra, toplumsal ahlaki bozduğu ve insanları taşkınlığa, edepsizliğe teşvik ettiği gerekçesiyle hakim karşısına çıkarılmıştır. Ancak söylendiği gibi yazar "ahlaka aykırı neşriyat" yaptığı için değil dönemin siyasal değişimlerini açık bir şekilde yediği için hukuksal bir yaptırımla karşı karşıya kalmıştır. Bu haliyle roman, yazarını iki defa hakim karşısına çıkaran ilk ve tek eser olma özelliği taşımaktadır (Sağlam, 2004: 110). Cumhuriyet'in ilanından hemen sonra yayımlanması hasebiyle roman, toplumsal olayları çokça işlemektedir. Özellikle de Şadan karakteri vasıtasıyla yazar, Cumhuriyet rejimine yönelik tutumunu açıkça belli etmektedir. Şadan'a göre yeni siyasal sistem geleneksel devlet modelininin makyajlı halidir. Romanda Şadan geleneği temsil eden annesini şu sözler ile eleştirmesi, aslında onun yeni düzene karşı olan tutumunu açıkça belli etmektedir.

“Çehrene bu sürmeler, bu allıklar ne kadar yakışmış, adeta yirmi beş yaşında bir kadın gibi gençleşmişsin diyeydim, dünyada benden akıllı, benden nazık, benden kibar kimse olmayacaktı. Bu yalanımla çok teveccühünü celp edecektim. Lakin asıl işte seni o zaman tahkir ediyor olacaktım...” (Gürpınar, 1981: 13)

Bu sözlerle Şadan hem içinde bulunduğu toplumun ahlak anlayışını eleştirmekte hem de yeni siyasi rejimin geleneksel devlet çehresine yapılan kötü bir makyaj olduğunu üstü kapalı bir biçimde vurgulamaktadır. Burada Şadan’ın annesi geleneksel toplum modelinin tipik bir örneği olarak sunulmaktadır. Romanda Şadan ve Kalender Nuri adındaki iki genç, toplumu içinde bulunduğu ahlaki yozlaşmadan ötürü süreli eleştirmektedir. Ancak Şadan ve Kalender Nuri’nin sapkın ve ahlaka uygun olmayan davranışlar sergiliyor olması, romanın paradoksal bir içeriğe sahip olduğunu göstermektedir. Yazarın deli olarak damgalanan iki genç aracılığıyla toplumsal ve siyasal yapıyı eleştirmesi, sosyal ve siyasal buhranların kişilerde psikolojik bunalımlara neden olabileceğinin mesajını vermeye çalıştığını göstermektedir. Aynı zamanda yazar deliliğin dilini kullanarak eleştirilerini kamufle etmeye çalışmaktadır. Yazarın Cumhuriyet rejimine karşı bu olumsuz tavrının sebebi, hükümetin daha kurulur kurulmaz bir yolsuzluk olayına karışmasından kaynaklanmaktadır (Sağlam, 2004: 111).

“Bizde işlerin kapıları iki anahtarla açılır: Yaltaklanma, rüşvet. Buradaki Rum; Ermeni, Yahudi dalavrecileri hep bu iki anahtarı kullanmaktaki ustalıklarıyla milyoner olmuşlardır. Bu iki maymuncuğu sonunda cumhuriyet idaresine de uydurdular... Sanki hükümet birtakım hain zararlı kişilerin memleketten uzaklaştırılması muamelesine buradaki para yeme borsasında bir rüşvet spekülasyonu açmak için girişmiş. Bu delikten dışarı atılan değirmenciler bir nefeste öbür delikten içeri girdiler. Ruhsat tezkeresi, pasaport gibi sorgu sualler cüzdanları şişkin olmayanlara uygulanan yararsız işlemlerdir. Birkaç yüz bin liran var mı? Seni İstanbul’dan kimse süremez. Kazara Kafdağı’nın arkasına fırlatılmış olsan bile üç gün

*sonra şehrin en civcivli yerine hacıyatmaz gibi iki ayak üzerine düşersin. Aşığın daima
cuk oturur. Etrafın yaltaklanan adamlarla dolar. Ellerin sıcak avuçlar içinde dostça
sıkılır. Seni savunmak için hazırlanan ağızlar, kalemler karşında bir işaretime
bakarlar. Rüşvet ağının alı ipliği görünüp de bir rezalet teyeli ta üst başa doğru
sökülünce rüşvet yiyenler yuttukları haram lokmaları tatlı tatlı sindirmişlerdir bile.
Sonra söz ayağa düşer, gazetelerde çekişmeler alevlenir. Bütün sokak kavgalarında
olduğu gibi belki birkaç kişi de yaralanır. En açık rüşvetlerde, hıyanetlerde taraf
tutanlar, karşı olanlar vardır. Bu koyu ağdayı en çok kıvamlandıran gazeteler
sürümlerini artırır. Bazı kinciler fırsattan yararlanır, birikmiş öçlerini çıkarırlar.
Kurunun arasında bazı yaş da yanar. Çeşitli genel aflarda ceza zamanları yüzde
yirmiyeye indirilen bu merhametli devirde haram yiyiciler üç buçuk aylık bir hapisane
havası ya teneffüs ederler ya etmezler. Bu olup bitenler dedikodu piyasasından
çöplenen birçoklarının karınlarını doyurur. Nafile yere üzülüp didinen, zarar gören
yiyeceğinden kesip gazetelere para yetiştiren yalnız zavallı suçsuz halktır. Her olup
biten şey onun zararına son bulur, her çırpınma onu zayıf düşürür, her kabak onun
başına patlar. Görünüşte her türlü önlemler alındığı halde her gün onun hakkı
kaybolur. Her hırsız, her rüşvetçi onun sırtından geçinir. Halkı bu bitlerden
kurtarmak için başına ekilecek süruru ben bilirim ama...” (Gürpınar, 1981: 14)*

Yukarıda da belirtildiği gibi Hüseyin Rahmi’nin Cumhuriyet rejimini oldukça sert bir üslupla eleştirmesinin temel sebebi, hükümetin ilk yıllarında yolsuzluk olaylarıyla gündeme gelmesinden kaynaklanmaktadır. Romandan alınan alıntı ise bu yolsuzluğun eleştirildiği kısımdır. Milli Mücadele’nin ilk başladığı yıllarda yabancı pasaport ile yurt dışına çıkan bazı zengin Ermeniler, savaşın sona ermesiyle beraber tekrardan Türkiye’ye dönmek istemişlerdir. Fakat bu istekleri “yabancı pasaport edinerek kendi istekleriyle Türk vatandaşlığından çıktıkları” gerekçesiyle geri çevrilmiştir. Öyle ki bu madde Lozan Antlaşmasında bir madde olarak kaydedilmiş ve kendi istekleriyle Türk vatandaşlığından çıkan Ermeni ve Rumların tekrardan ülkeye alınmasına izin verilmemiştir. Ancak

Cumhuriyet'in ilanından sonra bir çok Ermeni ve Rum asıllı insan tekrardan ülkeye girmiş ve burada mal varlıklarını yeniden kazanmaya başlamışlardır. 1 Nisan 1924 yılında *Müstakil Gazetesi*'nde Ermenilerin ülkeye rüşvet dağıtarak girdiğine yönelik haberler yayınlamıştır. Zamanla halk arasında yayılmaya başlayan bu olay, insanların tepkisini çekmiştir (Sağlam, 2004: 112). Bu durum Hüseyin Rahmi'nin *Ben Deli miyim?* adlı eserine ise Şadan karakteri aracılığıyla yansımıştır. Yazar siyasal hayatta meydana gelen olayları daha özgür bir dille eleştirmek için deli olarak nitelendirilen Şadan karakterini aracı kılmaktadır. Eserde siyasal anlamda yapılan bir diğer eleştiri de şu şekildedir:

“Böylelikle vatandaşlarını aldatanlar mı, yoksa bu pek tehlikeli vaatlere aldananlar mı daha delidir? Her iki taraf için aynı hükmü vermekten sakınmayınız. Bu oyundan en suçsuz kalanlar, tımarhaneden sahneyi seyredenler veya bu oyunun etkisiyle oraya kapatılmış olanlardır.” (Gürpınar, 1981: 7)

Ben Deli miyim? adlı eserde olduğu gibi Ahmet Hamdi Tanpınar'ın *Saatleri Ayarlama Enstitüsü* romanında da siyasal düzene eleştirel bir tutum sergilenmiştir. Roman toplamda dört bölümden oluşmaktadır. İlk bölümü Tanzimat öncesi, ikinci ve üçüncü bölümleri Tanzimat dönemlerini ve son olarak dördüncü bölümü ise Cumhuriyet döneminden izler taşımaktadır. Dolayısıyla bu dönemlere ilişkin birtakım çıkarımlarda bulunmak pekâlâ mümkündür. Esasen roman, iki uygarlık arasında bocalayan Türk toplumunun çıkmazlarını eleştirel bir yolla okuyucuya aktarmaktadır. Bu eserde deli yahut psikolojik problemleri olan pek çok karakter bulunmaktadır. Ancak psikiyatri tedavisi gören Hayri İrdal ve Deli Seyit Lütfullah daha fazla ön plana çıkartılmıştır. Eser, ilk etapta Hayri İrdal'ın çocukluğuyla başlamaktadır. Çocukluğundan beri saatlere karşı büyük bir hassasiyeti olan Hayri İrdal, hayatındaki bütün olayları saatlere göre yorumlamaya başlamıştır. Daha sonraları Hayri İrdal'ın bir arkadaşına Şerbetçibaşı Elmasından

bahsetmesi üzerine onun akıl hastası olduğuna kanaat getirilmiş ve bir süre akıl hastanesinde kalmıştır. Hastanede kaldığı süre zarfında ise Doktor Ramiz ile tanışmıştır. Hayri İrdal'ın Halit Ayarı ile tanışmasını sağlayan kişi de Doktor Ramiz olmuştur. Hayri İrdal, Halit Ayarcı ile tanıştıktan sonra bütün hayatı değişmiştir. Hayri İrdal'ın saatlere olan düşkünlüğü hasebiyle, Halit Ayarcı onunla saatleri ayarlama enstitüsü kurmak istemiştir. Olaylar da bu enstitü etrafında gelişmektedir.

Romanın geçtiği dönemlerde Türkiye modernleşme sürecini deneyimlemekteydi. Modernleşme olgusu, Osmanlı'nın son dönemlerinde başlayıp, Cumhuriyet'in ilanından sonraki aşamalarında da oluşumunu devam ettiren bir durumdur. Bu süreçte yaşanan yanlış Batılılaşma ve Türk insanının içinde bulunduğu ikilemler romanın temel konusunu ihtiva etmektedir. Romanın anlatıcısı ve başkarakteri olan Hayri İrdal, ülkenin içinde bulunduğu bu durumu ironi, mizah ve alegori anlatım unsurlarını kullanarak eleştirmektedir. Romanda eleştirilen meselelerden biri “hürriyet” kavramı olmuştur.

“Benim çocukluğumun belli başlı imtiyazı hürriyetti. Bu kelimeyi bugün sadece siyasi manasında kullanıyoruz. Ne yazık! Onu politikaya mahsus bir şey addedenler korkarım ki, hiçbir zaman manasını anlamayacaklardır. Politikadaki hürriyet, bir yığın hürriyetsizliğin anahtarı veya ardına kadar açık duran kapısıdır. Meğerki dünyanın en kıt nimeti olsun ve bir tek insan onunla şöyle iyice karnını doyurmak istedi mi etrafındakiler mutlak surette aç kalsınlar. Ben bu kadar kendi zıddı ile beraber gelen ve zıtlarının altında kaybolan nesne görmedim. Kısa ömrüm de yedi sekiz defa memleketimize geldiğini işittim. Evet, bir kere bile kimse bana gittiğini söylemediği hâlde, yedi sekiz defa geldi ve o geldi diye biz sevincimizden, davul zurna, sokaklara fırladık.” (Tanpınar, 2008: 23)

Hayri İrdal 'da tıpkı Ferit ve Şadan karakterlerinde olduğu gibi Türkiye'deki “hürriyet” telakkisinin yanlış anlaşıldığını ve hürriyet kavramının yalnızca siyasal manada

değil, hayatın tüm alanlarında kullanılması gereken bir olgu olması gerektiğinin mesajını vermektedir. Hayri İrdal’a göre politikadaki hürriyet bir yığın hürriyetsizliğin anahtarıdır. Aynı zamanda hürriyet olgusu kendisiyle çelişen bir kavram olup, insanlar arasında eşitsizliğe de neden olmaktadır. Hayri İrdal’ın dönemin siyasal yapısını bu denli eleştirmesindeki temel gerekçe, hürriyet denilen mefhumun ülkede tam anlamıyla yer edinememiş olmasından kaynaklanmaktadır. Ona göre Türkiye’deki hürriyet olgusu ‘snobizm’ den başka bir anlama karşılık gelmemektedir. Snobizm ise seçkin görünmek için bazı çevrelerdeki düşünceleri benimseyen, hayranlık duyan ve onlar gibi davranmaya özenen anlamındadır (TDK).

“Nihayet şu kanaate vardım ki, ona hiç kimsenin ihtiyacı yoktur. Hürriyet aşkı, -haydi Halit Ayarcı’nın sevdiği kelime ile söyleyeyim, nasıl olsa beni artık ayıplayamaz, kendine ait bir lügati kullandığım için benimle alay edemez bir nevi snobizmden başka bir şey değildir. Hakikaten muhtaç olsaydık, hakikaten sevseydik, o sık sık gelişlerinden birinde adamakıllı yakalar, bir daha gözümüzün önünden, dizim izin dibinden ayırmazdık. Ne gezer? Daha geldiğinin ertesi günü ortada yoktur. Ve işin garibi biz de yokluğuna pek çabuk alışıyoruz. Kıraat kitaplarında birkaç manzume, resmî nutuklarda adının anılması kâfi geliyor.” (Tanpınar, 2008: 24)

Romanda eleştirilen bir diğer mesele de o dönemde yaşanan akraba kayırmacılığı olmuştur. Halit Ayarcı, enstitüde çalışmak üzere alınan memurların tamamını akrabalarından ya da seçkin tanıdıkları olan kişilerden seçmektedir. Bu durum romanda Hayri İrdal tarafından yer yer eleştirilmektedir.

“Müessesemize tam referansı olmayan, iyi tanımadığınız kimse giremez. Bunun için de prensibimiz gayet sağlam. Memurlarımızın yarısı, kendi akraba ve yakınlarımız olacak. Yarısı da dışardan güvendiğimiz yüksek insanların tavsiyeleri.” (Tanpınar, 2008: 236)

“Zehra enstitüde pek az kaldı. O ayar istasyonlarında çalışmayı tercih etmişti. Ve o sayede evlendi. Ve tabii evlenir evlenmez kocasını yelkovan şubesi şefi ve mütehassısı yaptık. Damadımı da dışarda bırakacak değildim ya! Küçük baldızım Zehra’dan boş kalan yere tayin edilmişti. Onu da enstitümüzde iş arayan tavsiyesiz bir genç, müesseseye girmek için başka çare kalmadığını anlayınca, hemen o gün istedi. Bilhassa bu sonuncu izdivaç bana enstitüde ayrıca bir nikâh memurluğu tesisi fikrini verdi. Fakat Halit Ayarcı işin ciddiyetini bozar korkusuyla bu çok yerinde teklifi reddetti.” (Tanpınar, 2008: 254)

Ahmet Hamdi, dönemin sosyal ve siyasal düzenini farklı bir tarzda eleştirmektedir. Öyle ki yazar, o dönemde yaşanan adaletsizlikleri ve adam kayırmacılığı ironi sanatını kullanarak hicvetmektedir. Aynı zamanda bu ironiyi de akıl sağlığı yerinde olmayan bir karakter vasıtasıyla yapmış olması, Tanpınar’ın dönemin siyasal yapısını deliliğin dilini kullanarak eleştirdiğini göstermektedir.

Cumhuriyet’in ilanından sonra kaleme alınan ve dönemin sosyal/siyasal yapısından izler taşıyan bir diğer eser de Refik Halit Karay’ın *Deli* adlı piyesidir. Bu eserdeki hadiseler, 1930 yılında İstanbul’da geçmektedir. Eser, Sultan Abdülhamid döneminde bir hastalığa yakalanan ve 1930 senesinde iyileşen Maruf Bey’in hikâyesini anlatmaktadır. Maruf Bey, 21 sene boyunca yaşanan hiçbir olayı hatırlamamaktadır. Bu yıllar arasında yaşanan değişikliklerden habersiz olan Maruf Bey için doktor, ailesini ikaz etmiştir. Maruf Bey’e bu süre zarfında yaşanan olayları aniden anlatmamalarını, alıştırarak söylemeleri gerektiğini tembih etmiştir. Bunun üzerine aile, Maruf Bey’i dışarı çıkarmayarak şaşkınlık dönemini atlatmasını bekleyeceklerdir.

Refik Halit, *Deli* piyesini yazmadan önce siyasi yazıları ve görüşleri hasebiyle yurt dışına sürgüne gönderilmiştir. Sürgün esnasında yazmış olduğu bu piyes kendisinin

affına sebep olmuştur. Refik Halit'in nasıl affedildiği ise Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun *Gençlik ve Edebiyat Hatıraları* adlı eserinde şu şekilde anlatılmaktadır.

“Bir akşam Atatürk, sofraya oturduğumuz sırada ‘Çocuklar’ demişti, ‘size bu akşam doyum olmaz bir ziyafet-i edebiye çekeceğim’ ve elinde tuttuğu cep dergisi kütasında bir kitabı göstererek: ‘Bu Refik Halit’in yirmi yıllık akıl hastasının, şuuru yerine gelip kendini baştan aşağı değişmiş bir Türkiye içinde bulunca, tekrar delirişini gösteren bir tiyatro piyesidir’ ve gözlüğünü takarak bizzat kendisi okumaya başlamıştı... Atatürk sayfalarca süren bu konuşmaları bize okurken, gözlerinden yaş gelesiye gülüyordu. Atatürk, Karagöz perdesi karşısında bir çocuk gibi kahkahalarla güldükten sonra: ‘Yazık oldu şuna!’ diye söylendi ve İçişleri Bakanı Şükrü Kaya’ya dönerek ‘Ne yapacaksak yapalım, onun bir an evvel memlekete dönmesinin çaresine bakalım’ dedi” (Karaosmanoğlu, 2018: 72)

Bunun üzerine yurda dönen Refik Halit'in *Deli* adlı eseri hemen bastırılmıştır. Kitabın ilk sayfasında ise şu sözler yazılmıştır. *“Bu eser hakkında: ‘İnkılabımızı hicvetmiyor, tebarüz ettiriyor’ diyen lütfunun minnettarı olduğum Atatürk’tür.* Bu piyeste dönemin siyasal değişimlerine yönelik bazı kısımlar ise şu şekildedir.

ŞEBNUR- İsmi bir şey mi? Kendisini bir görseniz... Bari herife şapka yakışsa...

MARUF BEY- (Gözlerini açarak) Şapka mı? Demek Yakup Hoca tanassur da etti...

Vay kâfir vay!

ŞEBNUR- Ne ettiğini bilmem, benim bildiğim zamaneye uydu. Hem uymasın da ne yapsın, fesle, sarıkla gezecek değil ya!

MARUF BEY- Neden gezmesin? Fesle, sarıkla gezmek ayıp mı?

ŞEBNUR- Ayıp değil, yasak! Adamı yakaladıkları gibi karakola tıkarlar, en aşağı üç ay hapis.

MARUF BEY- (Hayret içinde) Şebnur, sen de aklını kaçırdın galiba... Deli deli neler söylüyorsun?

ŞEBNUR -A, neye deli olayım, Büyük Beyefendi, şapka kanunundan haberiniz yok.

MARUF BEY- *Şapka kanunu mu? (Hiddetle) çık dışarı, divane! Çık diyorum sana (gözleri döner) karı beni çıldırtacak!*" (Karay, 1939: 14)

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasının ardından uygar Batı ülkelerinde geçerli olan normlar, Türkiye'de de yürürlüğe konmaya başlamıştır. Bu kanunlardan biri de 25 Kasım 1925 yılında kabul edilen şapka inkılabıdır. Bu kanun gereğince TBMM üyelerine ve devlet memurlarına şapka giyme zorunluluğu getirilmiştir. Halk da bu karara aykırı davranmaktan men edilmiştir. Ancak Anadolu'nun çeşitli illerinde sarık ve fes takma noktasında direnç gösteren halk tarafından protesto hareketleri başlamıştır. Dolayısıyla bu direnç hareketlerinin önüne geçebilmek için de şapka kanununa uymayan kişiler cezalandırılmışlardır. Yukarıdaki alıntıda Refik Halit, bu duruma yer vermektedir. Bunun yanı sıra eserde tekke ve türbelerin kapatılmasına dair de benzer bir pasaj verilmektedir.

"ŞEBNUR- Ne emrediyorsunuz Büyük Beyefendi!

MARUF BEY- *(Kulağına eğilir) Şebnur, ne dersin yavrum Merkez Efendi tekkesine gitsek, bana bir nefes ettirsek, kurban da kessek, amma kimse duymadan.*

ŞEBNUR- *Ah Efendiciğim, tekkeler üç senedir kapalı.*

MARUF BEY- *Neye, ayol? (Bu müddet zarfında diğerleri sahneden çıkmışlardır)*

ŞEBNUR- *Bilir miyim ki...*

MARUF BEY- *Acaypı! Ben sebebini Vacide sorarım; Padişah içtimalar olmasın diye belki kapatmıştır. Öyle ise Sultan Mahmut türbesine gider, babamın kabrini ziyaret ederiz!*

ŞEBNUR- *Türbeler de kapalı.*

MARUF BEY- *(Hiddetle) Ulan her yeri kapattın be! Medreseler, camiler de kapalı desene!*

ŞEBNUR- *Medreseler kapalı, lakin camilerin hepsi kapanmadı, büyükleri açık.*

MARUF BEY- *Haydi git, git! Bana akli başında, sözü sohbeti yerinde, laf anlar birisini bul. Bir adam gönder; her şeyi anlamak isterim* (Karay, 1939: 19)

Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk on yılında medeni ve laik bir devlet modeli inşa edilmeye çalışılmıştır. Bu siyasi yenileşme hareketi adına evvela birtakım yeniliklerin yapılması elzemdi. Dolayısıyla daha modern bir toplum yapısının oluşturulması için din ve devlet işlerinin birbirinden ayrılması gerekiyordu. Bu alanda atılan ilk adım, 3 Mart 1924 yılında uzun tartışmalar neticesinde 631 sayılı kanun ile halifeliğin kaldırılması olmuştur. Kısa bir süre içinde de Şer'îye Mahkemeleri kaldırılmıştır. Böylece sultan, halife ya da din adamlarının Türkiye'deki siyasi hayata karışmalarının önüne geçilmiştir. TBMM seri kararlar alarak yüzyıllardan beri Türk toplumunda yer edinen kurumları kapatmış, yerine toplumu medeniyete ulaştıracak modern kurumlar inşa etmeye başlamıştır. Öyle ki bu dönem inkılaplar devri olarak anılmaya başlanmıştır (Karpat, 2019:146). Bu dönemde laik ve modern devlet inşası adına yürürlüğe konulan kanunlardan biri de tekke, türbe ve medreselerin kapatılmasıydı. Yukarıda verilen alıntı, Maruf Bey'in bu duruma olan tepkisini göstermektedir. Eserde Maruf Bey'i şaşkınlığa düşüren bir diğer mesele de harf inkılabı olmuştur. Bu durum kitapta şu şekilde yer almıştır.

“MARUF BEY- Fesuphanallah alkışlanacak başka rezalet kalmamış mı?

Demek kendi eliyle götürüyor? *Bırak bu bahsi oğlum, 'yüreğime inecek,*

(Gazeteye göz gezdirir) yanlış vermişsin, al bunu... Ben Fransızca bilmem.

ÖZDEMİR- *Hangi Fransızca? Elinizdeki gazete Türkçedir.*

MARUF BEY- *(Tekrar dikkatle bakar, evirir çevirir) Bu bizim torunlar da galiba*

hep alaycı... Yahu, bunun içinde bir tek kelime Türkçe yok!

ÖZDEMİR- *Ha sahi, siz bilmiyorsunuz, eski harflerin pabucu çoktan dama atıldı,*

artık Arapça hurufat kullanmak yasak! Latince! Latince!

MARUF BEY- *(Kapıdan haykırarak) Şebnur! Şebnur! Vacit Bey, Vacit Bey! (Kendi*

kendisine) Hep yalan söylüyor, beni çıldırtmağa karar vermiş! Hepsi aleyhime

ittifak etmişler! Şebnur! Vacit! (Büyük bir heyecan azameti gösterir) Neredesiniz?

Nereye cehennem oldunuz?” (Karay, 1939: 17)

Millî Mücadele'nin başarıyla sonuçlanmasıyla birlikte, sınırları belli toprak esası üzerine kurulmuş milli devletin gelişimi tamamlanmıştır. Tanzimat'tan önce başlayan gelişmelerin ve Avrupa ile olan siyasi-askeri münasebetlerin kaçınılmaz hale getirdiği milli devlet anlayışı, siyasi, sosyal ve ekonomik alanlarda yeniden teşkilatlanmayı gerektirmekteydi. Cumhuriyet'in ilanı her şeyden önce kurulan bu yeni devletin bir milli Türk devleti olduğunu ve devlet kültürünün Türk benliği ve gelenekleri üzerine kurulması gerektiği belirtilmiştir (Karpas, 2019: 139). Bunun üzerine 1 Kasım 1928'de yazı dilinde, Arap alfabesinin yerine Türk harflerinin alınması için Harf Devrimi yapılmıştır. Bu inkılapla Türkçe'nin Arapça ve Farsça kökenli sözcüklerden arındırılıp, Türkiye Cumhuriyeti'nin ortak ve ulusal dili haline getirilmesi amaçlanmıştır. Romanda bu durum şu şekilde ele alınmaktadır.

“YAKUP BEY- Evet. Bendeki değişikliğe mi bakıyorsunuz?”

MARUF BEY- Estağfurullah.

YAKUP BEY- Değişen sade ben miyim? Her şey değişti. Hükûmet, millet, memleket, adet, sanat...

MARUF BEY- (Devam eder) Kıyafet, zarafet, sohbet...

YAKUP BEY- Terbiye, lisan...

MARUF BEY- İnsan, hayvan...

YAKUP BEY- Evet hepsi; husus ile lisan... Lisan da ne demek? Dil! Dil! Yakında dilimizden bütün Arapça, Acemce kelimeleri atacağız, öz Türkçe yazacağız ve konuşacağız. Artık sabahı şerifler hayır olsun! demeyeceğiz.

MARUF BEY- Selamı sabahı keseceğiz mi?

YAKUP BEY- Hayır, Tünaydın! Günaydın diyeceğiz.

MARUF BEY- Türkistan'da böyle mi derlermiş?

YAKUP BEY- (Duralar) Zannetmem, hiçbir yerde demezler. Biz yeni icat ediyoruz.

İcat edeceğiz!” (Karay, 1939: 20)

Eski rejimi canlandıracak müesseselerin ortadan kaldırılmasının ardından, Türkiye Cumhuriyeti'nin uygar devlet olma yolunda daha emin adımlarla ilerleyebilmesi için yeni hamlelerin yapılması gerekmektedir. Nitekim bu dönemde siyasi alanda atılan her adım, Türk milletini modern devlet anlayışına biraz daha yaklaştırmaktaydı. Ancak devlet eliyle gerçekleştirilen inkılapların halk tabanında da benimsenmesi için insanlar üzerinde yüksek gerilim uygulanmaktaydı. Dolayısıyla bu durum, Cumhuriyet rejiminin bazı kesimler tarafından eleştirilmesine neden olmuştur. Yukarıdaki alıntı ise oluşturulan yeni toplumsal düzen karşısında insanların, sosyal hayata uyum sağlama noktasında birtakım problemler yaşadığını göstermektedir.

“MARUF BEY- (Müteheyyiç) hayır; imkânı yok, muhakkak fena bir rüya görüyorum.

Bir uyansam! Yoksa çıldırdım da tımarhanede miyim? Yakup Hoca da belki delirdi,

olur a, Alınan hastanesinde beraberiz; herif gidip galiba doktorun elbiselerini çalıp

giymiş, Şimdi gardiyanlar yakalayacaklar...” (Karay, 1939: 24)

Refik Halit'in dönemin siyasal gelişmelerini eleştirmek için “deli” karakterinden yararlanmış olması, delilik olgusunun Türk edebiyatına yansımalarını açıkça göstermektedir. Bu noktada Refik Halit'in Hüseyin Rahmi ve Peyami Safa ile benzerlik gösterdiği söylenebilir. Delilik fenomenini edebi kaynaklarda eleştirinin dili olarak kullanan bu yazarların ortak noktası, kendi dönemlerinde yaşanan sosyal ve siyasal değişiklikleri ya da bozulmaları, deli bir karakter aracılığıyla iletmiş olmalarıdır.

Deliliğin dilini kullanarak dönemin sosyal yapısını eleştiren bir diğer yazar da Reşat Nuri Güntekin olmuştur. Güntekin'in 1928 yılında kaleme aldığı ve Cumhuriyet'in ilk yıllarını konu alan *Yeşil Gece* adlı romanı, taşrada öğretmenlik yapmaya giden Şahin'in Cumhuriyet rejimine karşı olan köylüler ile girmiş olduğu mücadeleyi konu edinmektedir. Eserde deli olarak tanımlanan kişi Deli Necip'tir. Deli Necip romanda başkarakter değildir.

Fakat köye öğretmenlik yapmaya giden Şahin Bey'in yol arkadaşıdır. Asıl mesleği ise belediye mühendisidir. Deli Necip'in köydeki insanlar tarafından deli olarak yaftalanmasının sebebi taşkın davranışlarından kaynaklanmaktadır. Deli Necip aklına geleni söyleyen, sözünü esirgemeyen biri olduğu için bu ismi almıştır. Deli Necip, o dönemde Cumhuriyet karşıtı olan köylülere karşı Şahin Bey'le birlikte mücadele etmektedir. Bu romanın diğer eserlerden farkı, yeni siyasal rejimin eksik taraflarını eleştirmekten ziyade daha çok yeni rejime karşı olan insanları eleştirmektedir.

“Geçenlerde bir gece sırtımda bir sandıkla medresenin önünden geçiyordum. Çok karanlıktı. Bastığım yeri göremiyordum. Birdenbire ayağım bir taşa çarptı. Yüzüstü yuvarlanıyordum. Sırtımdaki sandığın altında yamyassı olacaktım. Birdenbire beyaz sakallı bir adam, beni kolları arasına aldı. Yalanım varsa güneşe kör bakayım. Neferlerle hamal uzaklaştıktan sonra Deli Necip gülmeye başladı. Kalabalığı göstererek:

- Ne koyun gibi ahali, Yarabbi! Bugünkü mesele hakikatte Hafız Eyüp Efendi ile senin aranda geçmiş bir çarpışmadır. Onlar, pir aşkına size yordakçılık ettiler. Toplandılar, bağırıldılar. Hatta icap etse yine pir aşkına birbirlerini boğazlayabilirlerdi. Feci şu ki, daima böyle oldu. Öldük; fakat neye öldüğümüzü bir türlü anlayamadık.” (Güntekin, 2001: 76)

“Mühendis Necip, etraftan işitilmek tehlikesine rağmen yüksek sesle deli deli gülüp söylüyordu:

- Vallahi billahi Avrupa'ya gitsek komedyanın bundan eğlenceliğini seyredemezdik. Heriflerdeki kurnazlığa bak. Ortada zorbalık, serkeşlik, kavga, dövüş yok... Evvela hükümete suzişli bir niyaz... İplemiyor musun? Pekâlâ, gel yık... Elini kolunu tutan yok ya. İçeriden topla, mitralyözle de müdafaa etmiyoruz... Ancak içeride bir dede var ki bir elinde yeşil bayrağı, öbür elinde sopası, duvarın arkasında bekliyor. Medreseye kazma kaldırdın mı? Sopa "Tak" diye kafana iniyor... Bu komedyadan

sonra milyon versen memlekette bu iş için tek amele bulabilir misin? (Güntekin, 2001: 74)

Cumhuriyet'in ilanıyla birlikte yönünü Batı'ya dönen Türkiye yönetiminin elindeki en önemli ve etkin propaganda aracı, edebiyattır. "İnkılâp kanonu" olarak tanımlanan bu olgu; Cumhuriyet rejiminin, bilhassa, 1920-1946 yılları arasında geliştirdiği ve sistemli olarak sürdürdüğü bir eğilimdir. Bu "kanonu" oluşturup besleyebilmek için Cumhuriyet devri edebiyatının ilk evresinde yetişen bazı roman yazarlarının büyük işlevi olmuştur. Devlet rejiminin değerleriyle barışık olan bu edebiyatçılar, devletin imkânlarından faydalanırken, devletin istediği ideolojik yaklaşımı eserlerine yansıtmaya çalışmışlardır. Devlet, yeni Cumhuriyet rejiminin söylemlerini halka yayması ve halkın bu söylemleri içselleştirmesi için Reşat Nuri gibi toplum tarafından sevilerek okunan yazarlarla çalışmıştır. Çünkü edebiyat, yeni rejimin "en etkili silahı" haline gelmiştir (Özgün, 2017: 559). Reşat Nuri'nin *Yeşil Gece* romanı da bu açıdan önemli bir üründür.

4.1.3. Delilik ve Sosyal Düzen Eleştirisi

Delilik olgusunun işlendiği romanlarda genellikle toplumsal hayatta yer edinmiş kültürel, siyasal ve sosyal değerler deliliğin dili kullanılarak eleştirilmektedir. Çünkü ancak deliler yaşadıkları toplumun adet, gelenek ve normlarını ihlal edebilmektedir. Deliler, sergiledikleri davranışlardan ya da söyledikleri sözlerden sorumlu tutulmadıkları için bu durum onlara toplumsal hayat içerisinde bir özgürlük alanı sunmaktadır. Ancak normal olarak addedilen insanların yapıp ettikleri hem hukuki bir yaptırımla hem de kültürel bir baskı ile karşı karşıya kalabilmektedir. Dolayısıyla yazarlar, deliliğin sağladığı bu meşruiyet imkânını eserlerinde sıklıkla kullanmışlardır. Edebi eserlerde deli olarak nitelendirilen karakterler, genelde taşkın, sapkın ve kontrolsüz davranışlar sergilemekte ya da psikolojik problemlerinden dolayı anti-sosyal bireyler olmaktadır. Yazarlar eserlerinde bu tarz

karakterlere yer vererek sosyal düzene karşı birtakım eleştiriler yapmaktadır. İncelenen eserlerde deli olarak bilinen kişilerin toplumsal düzene ve ahlak kurallarına karşı yapmış oldukları eleştiriler bu durumu destekler mahiyettedir. Özellikle Hüseyin Rahmi'nin *Ben Deli miyim?* adlı eserindeki Şadan karakterinin, yerleşik sosyal düzen hakkında söylediklerinde bu durum açıkça görülmektedir.

“İradem sakat, tutunacak hiçbir fikir bulamıyorum. Her şey bana asılsız, hiçbir şeye yaramaz ve gülünç geliyor. Öfkeleniyorum, çırpınıyorum. Elime ne geçerse atıp kırmak, rast geldiğim bütün insanların suratına “Ahmaklar, alçaklar, yalancılar, dolandırıcılar, hainler, zalimler, Allah dünyayı böyle yaratmış. Onu düzeltmek bahanesiyle çevrenizi niçin aldatıyorsunuz? Yaradanın eserini hiç yaratılan düzeltebilir mi? Adam olmak için yüzlerce yıldan beri tutunduğunuz boş, kof düşüncelerin çürüklüğünü neden görmek istemiyorsunuz? Tırnaklarınızın altında kanayan gerçeğin cerahatlerini niçin meydana saçmıyorsunuz? Doğruyu söyleyenlere deli diyorsunuz, cehalet ve ikiyüzlülüğe saygı göstererek susanları akıllı ve tedbirli sayıyorsunuz. Her iş, yapanın çıkarına bağlı bir dolap, her şey bir komedi. Bütün insanlık yalanların, dolanların içinde yuvarlanıp gidiyor.” (8)

Yukarıdaki alıntıda Şadan, içinde yaşadığı toplumun ahlaki açıdan yozlaştığını ve insanlar arasında benimsenen değerlerin boş, kof düşüncelerden ibaret olduğunu söylemektedir. Bu durum onun toplumdaki genel ahlak kurallarını reddettiğinin işaretidir. Şadan'ın bu denli ağır ithamlar ile etrafındaki insanları eleştirmesi, Hüseyin Rahmi'nin sosyal düzene karşı yıkıcı eleştirilerini yapmak için deliliğin tüm imkânlarından yararlandığını göstermektedir. Şadan, toplumda verili halde bulunan bütün değerlere karşıdır. Şadan'ın bu konu hakkında annesine söyledikleri bu durumu desteklemektedir.

“- Koskoca adam oldun, hala anaya edilecek muameleyi bilmiyorsun. Bunca yıllardır çalıştım çabaladım, bir türlü terbiye almadın.

-Verdiğiniz ilkel terbiyeyi aldım, ama hazmedemedim. Şimdi hepsini birer birer kusuyorum.” (9)

“Akıllarını sadık bir kılavuz sanarak onun çizdiği harita üzerinde yürümeye uğraşan avanak insanlar, siz tıpkı anaların, babaların sınır çizip de “Bundan öteye giderseniz sizi umacılar yer” diye gözlerini korkuttukları çocuklara benziyorsunuz. Budalalığın karantinasında çürüyen Âdemoğulları, bir zamanlar, tandır kadar kavuklarının içinde fındık kadar beyinleri olmayan bilginler size: “Tabiatın sırlarını karıştırmak küfürdür. Çünkü Yaradan'a karşı ortaklık koşmaktır diye sizi korkuta korkuta haylice kırarlardı. Neden meydana geldiğini anlamak için havayı analize uğraşmak bile büyük bir günah sayılırdı...” (191)

“Garip... Gariplikler, güzel kelimeler. Ama biz bunları, alışkın olmadığımız şeyler gördüğümüz zaman söyleriz. Hayatta bazı şeylerle körü körüne tersine ve gülünç olmaktan korkarak tersine davranmaktan çekinme ve kışaktan kuşağa miras kılan bu tuhaf âdete bağlılık insanları ahmaklaştırmıştır. Mesela kulplu bir maşrapayı başınıza giyip de sokağa çıkmış olsanız sizi görenler gülmekten kırılırlar. Niçin? Çünkü o bakır kap su içmek için icat olunmuştur, başa giymek için değil. Böyle adet dışı atılganlıklarda inat edenlerin yolları tımarhaneye çıkacaktır.” (189)

Hüseyin Rahmi'nin deliliğin dilini kullanarak eleştirdiği asıl mesele kuşaktan kuşağa aktarılan kültürel değerlerdir. Ona göre bu değerler insanların sorgulama yetisini törpülemektedir. Farklılıkları ortandan kaldırarak, genel bir ahlak kılavuzu sunmaktadır. Fakat Şadan, toplumda keskin bir şekilde belirlenen toplumsal normların genel geçer kaidelerle açıklanamayacağını savunmaktadır. Aynı zamanda Şadan, ahlak kurallarının da kişiden kişiye, toplumdan topluma farklılık gösterebileceğini söylemektedir.

“Mesela birine soralım: “Bulutsuz zamanda gökyüzü ne renktedir?” “Mavidir” cevabını alırız. Bin kişiye, yüz bin kişiye sorsak alacağımız cevap birbirinin eşidir. Çünkü gök, hasta olmayan bütün gözlerle hep o renkte görünür. Ama bir de “Ahlak nedir?” diye soralım. Kimsenin tarifi öbürünükine uymaz. Çünkü bunun dincisi,

dinsizi, gericisi, ilerlemiş, bilgilisi, bilmezi zengini, fakiri, üstte olanı, altta olanı hepsi başka türlü söyler. Çünkü ahlaki, birtakım kanıların sonudur. Hiçbir diyarda bütün kanaatlerin birbirine uygunluğu görülmemiştir. Hiçbir memlekette matematik kuralların katılığı ile ahlak prensipleri ilan olunmamıştır. Hiçbir hükümet, bir ahlak bayrağı altında bütün halkı toplayamamıştır. Bir tek parti ile bazı bazı siyaset yapmak marifeti görülüyor. Ama bir ahlaklı millet henüz yeryüzünde görülmemiştir.”
(Gürpınar, 1981: 139)

Bu noktada Hüseyin Rahmi’nin ahlak anlayışı ile Foucault’nun ahlak anlayışı arasında bir benzerliğin olduğu söylenebilir. Foucault ahlak anlayışında, ahlak kurallarının bireyler üzerindeki etkisini inkâr etmemiştir. Ancak Foucault’nun Hüseyin Rahmi ile benzerlik gösterdiği asıl nokta, toplumda verili halde bulunan ahlak kurallarının özneyi edilgen konuma düşürmesi ile alakalıdır. Foucault’ya göre birey kendi eylemlerinin öznesi olmalıdır (Elbeyoğlu ve Gödelek, 2011: 39). Yani toplum tarafından bireye dayatılan ahlak kurallarının bireyi edilgen konuma düşürdüğünden bahsetmektedir.

Seçilen eserlerde benzer bir sosyal düzen eleştirisi de *Matmzel Noraliya’nın Koltuğu*’nda bulunmaktadır. Ferit, toplumsal hayattaki sıkıntıların sosyal ve iktisadi yapıdan kaynaklandığını düşünmektedir.

“Altı gün! Bu kadar az mı? Tekrar hesapladı. Altı gün. Ona altı ay kadar uzun gelen ruh vakalarıyla dolu. Altı gün. Birinci geceki rüyası, Eda Hanımdan annesine ve annesinden tekrar Eda Hanıma geçen haykırış. Ne unutulmaz ebedî ses. Daha ne sonsuz asırlar ve ne sayısız insanlar böyle haykıracaklar. Onları ne susturur? Yeni bir içtimaî nizam, iktisadî adalet mi? Ondan sonra hiçbir ahşap ev tutuşmayacak, hiçbir dalgın adam yanmayacak mı? Şüphesiz Tahir Bey yükte yatmayacak ve sapsarı yüzlü, gazete satan Babuş daracak omuzlarıyla bir aileyi sırtlanmayacak. Amenna... Bütün bunlar hep ekonomi, köklü meseleler mi? Öküzün otlaması kadar basit mi? Sonra Tosun. O kendine göre bir adalet yapıyor: Tavuk hırsızlarını, frengili, ırz

düşmanlarını ve cimri karıları boğazlıyor. “Var Bursa’da birkaç domuz daha. Ne soyarlar halkı be yahu. Ne inletirler o zavallı köylüyü be. Hey Allah’ım. Bırak beni topunu birden temizleyim”. Şüphesiz bu bir içtimâî ve ekonomik huzursuzluğun isyan çılgılığı...” (Safa, 2004, 130)

Ferit’in kalmış olduğu pansiyonda yaşayan insanların geneli, yoksulluk ve sefalet içindedir. Ekonomik sıkıntılar yaşayan bu insanlar, psikolojik problemlerle de mücadele etmektedir. Yukarıdaki alıntıda yazar, Ferit karakterini aracı kılarak yaşanan bu toplumsal ve ekonomik problemlerin insanlar üzerindeki etkisine değinmektedir. Toplumsal problemlerin eleştirildiği bir diğer eser de *Saatleri Ayarlama Enstitüsü* olmuştur. Daha önce de belirtildiği gibi bu eserde deli olarak nitelendirilen pek çok karakter bulunmaktadır. Fakat Hayri İrdal ve Deli Lütfullah ön plana çıkan figürlerdendir. Lütfullah, bir medrese odasında tek başına yaşayan, simya ile ilgilenen ve Hayri İrdal’ın konağında hazine bulacağına inanan meczup birisidir. Hayal dünyasında yaşattığı sevgilisi Aselban, dünyada görünmeye razı olduğunda Lütfullah’ın dünyada istediği her şey gerçekleşecektir. Bu noktada Lütfullah’ın yapmak istediği ilk şey dünyadaki haksızlıkları, yoksulluk ve sefaleti kaldırmak olacaktır.

“İşte o zaman hükmüm bütün dünyaya geçecek, her istediğim olacak... derdi. Dünyadan haksızlığı, sefaleti kaldıracak, tam bir adaletle insanları idare edecekti. Çünkü bu acayip adamın âdeta müstakil bir cihaz gibi işleyen, hatta zaman zaman da asıl kişiliğini yapan garip hareketlerini içten idare ettiği duygusunu bırakan bir adalet ve haksızlık dâvası da vardı.” (Tanpınar, 2008: 50)

Yazar burada deliliğin dilini kullanarak sosyal düzen eleştirisi yapmaktadır. Zaten romanın kurgusunda en fazla dikkat çeken mesele dönemin sosyal yapısındaki problemleri deliliğin dilini veya ironi sanatını kullanarak eleştirmek olmuştur. Aslında Lütfullah’ın gücü eline alır almaz toplumsal yapıdaki aksaklıkları düzeltereğini söylemesi hem siyasal hem de sosyal düzene gönderme yapmaktadır. Aynı zamanda Lütfullah

kendisini Mehdi olarak takdim etmektedir. Bu durum, toplumun bir kurtarıcıya ihtiyaç duyduğunu göstermektedir.

Dönemin sosyal yapısını deliliğin dilini kullanarak eleştiren bir diğer eser de *Yeşil Gece* romanı olmuştur. Roman, toplumun kurtuluşunu eğitimde gören bazı idealist gençlerin köylülere karşı vermiş oldukları mücadeleyi konu edinmektedir. Toplumsal yönü oldukça ağır basan bu roman, inkılap öncesinde insanların içinde bulunduğu durumu yansıtmaktadır. Eserde Deli Necip olarak bilinen kişinin, yapılan yeniliklere karşı çıkan köylülere söylediği sözler, sosyal düzene eleştiri olarak görülebilir. Özellikle batıl inançları din olarak telakki eden köylülere “koyun gibi ahali” demesi bu durumu destekler niteliktedir.

“Geçenlerde bir gece sırtımda bir sandıkla medresenin önünden geçiyordum. Çok karanlıktı. Bastığım yeri göremiyordum. Birdenbire ayağım bir taşa çarptı. Yüzüstü yuvarlanıyordum. Sırtımdaki sandığın altında yamyassı olacaktım. Birdenbire beyaz sakallı bir adam, beni kolları arasına aldı. Yalanım varsa güneşe kör bakayım. Neferlerle hamal uzaklaştıktan sonra Deli Necip gülmeye başladı. Kalabalığı göstererek:

- Ne koyun gibi ahali, Yarabbim! Bugünkü mesele hakikatte Hafız Eyüp Efendi ile senin aranda geçmiş bir çarpışmadır. Onlar, pir aşkına size yordakçılık ettiler. Toplandılar, bağıldılar. Hatta icap etse yine pir aşkına birbirlerini boğazlayabilirlerdi. Feci şu ki, daima böyle oldu. Öldük; fakat neye öldüğümüzü bir türlü anlayamadık.” (Güntekin, 2001: 76)

Reşat Nuri, *Yeşil Gece* adlı eserini 1928 yılında kaleme almıştır. Bu dönemde Cumhuriyet’in ilanı ile beraber yapılan inkılaplar sosyal hayatta pek çok önemli gelişmenin yaşanmasına neden olmuştur. Bu gelişmeler bazı insanlar tarafından desteklenirken bazı kesimler tarafından da tepkiyle karşılanmıştır. Romanın geçtiği köydeki insanlar da yapılan inkılaplara karşı çıkmaktadır. Deli Necip ise yeniliklere karşı çıkan köylülerle mücadele

etmektedir. Eserde yazarın o dönemde yaşanan sosyal problemleri yer yer Deli Necip aracılığıyla eleştirdiği görülmektedir. Bu durum, delilik olgusunun edebi eserlerde eleştirinin dili olarak kullanıldığını göstermektedir.

4.1.4. Doğu ve Batı Kışkırcısında Delilik

Ele alınan eserlerdeki başkarakterler, Doğu ve Batı arasında birtakım ikilemler yaşamaktadır. Özellikle Cumhuriyet'in ilanından sonra daha fazla gündeme gelen “Batılılaşma” veya “modernleşme” kavramları, sıkça tartışılan meseleler haline gelmiştir. Dolayısıyla Cumhuriyet'in ilanından sonra kaleme alınan edebi eserlerde, Doğu ve Batı medeniyetleri arasında ikilemler yaşayan insanların hikâyelerine sıklıkla yer verildiği görülmektedir. Seçilen eserlerde bu durumu en iyi yansıtan örnek, 1924 yılında *Vakit Gazetesinde* tefrika edilen Halide Edip Adıvar'ın *Kalp Ağrısı* romanında bulunmaktadır. Eser, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş yıllarını kapsamakta ve bu dönemdeki sosyal yapının temel dinamiklerini de betimlemektedir. Roman, iki genç kızın takıntılı aşkları üzerine kurgulanmıştır. Zeyno ve Azize, ikisi de aynı adama âşıktır ve bu aşk her iki genç kızda da bir takım psikolojik problemlerin doğmasına neden olmuştur. Her ne kadar Zeyno ve Azize romanda açık bir şekilde deli olarak nitelendirilmeseler de yaşadıkları psikolojik bunalımlar, Cumhuriyet kadının içinde bulunduğu ruh halini belirgin bir şekilde yansıtmaktadır.

Romanda kadın anlatıcı ön plandadır. Kadının birincil tekil şahıs konumunda olması, Cumhuriyet rejimiyle beraber kadının toplumda fail konumuna geçeceğinin işareti olarak okunabilir (Kahraman, 2017: 99). Romanın kadın kahramanlarından Zeyno, akıllı, eğitilmiş bir genç kızdır. Öyle ki Zeyno romanda Cumhuriyet döneminin yeni kadın prototipine uyan bir karakterdir. Bunun aksine Azize ise eğitiminden ziyade daha çok dış görünüşüyle ilgilenen ve aşırı kıskanç bir kızdır. Romanda iki kadının bu denli zıt karakterlere sahip olmasının temel gerekçesi, Cumhuriyet dönemindeki kadınların

Batılılaşma olgusuna yükledikleri manaları göstermeye çalışmaktır. Zira bu dönemde modernleşme olgusu toplumsal hayatta iki farklı biçimde karşılık bulmaktadır. Bir yanda batılılaşma mefhumunu yalnızca lüks, şatafat ve şekilcilik olarak gören kesim ki bu durumu romanda Azize temsil etmektedir. Diğer tarafta ise batılılaşmanın doğru bir eğitimle mümkün olabileceğini savunan kesimdir. Romanda bu durumu temsil eden karakter ise Zeyno'dur. Azize'nin Zeyno'ya gönderdiği bir mektupta, Avrupa'da tanıştığı bir kadın hakkında yazdıkları, bu ayrımı daha net bir biçimde göstermektedir.

“Bristol’de yer hazırlamak istemiş, fakat kızı, daha sakın diye bizi buraya getirmiş. Ne acayip kız görsen, Zeyno. Güzel olsa seni hatırlatacak, tuhaf tuhaf fikirleri var. Bu, Avrupa’nın güya asrî kadını! Birinci mevki yerlerden, eğlencelerden oldukça kaçır, daima ikinci mevkilerde oturur, tiyatrolarda locaya gitmez, yüzünü boyamaz, babasının dünya kadar servetine rağmen, kendi hayatını kendi kazanır bir mahlûk. Güya asrî kadınlar hep böyle imişler. Hâlbuki bizde asrî kadın böyle değil, en çok süslenen, daima eğlence yerinden çıkmayan, çay ziyafetleri, kabul günleri, dans akşamları için, bir de buralarda arkadaşlarından iyi giyinmek emeliyle yaşayan kadına bu ismi verirler, değil mi? Ben kendim, kendi usulümüzde asrî kadın olmak isterim. Yüzünü Arap gibi yapmakta, erkeğe benzemekte, acayip giyinmekte hiç de haz yok.” (Adıvar, 2013: 113)

Bu alıntıda, Batılılaşma olgusunu yalnızca eğlence ve şekilcilik ile özdeşleştiren kadın tipine bir gönderme yapılmaktadır. Azize'nin Zeyno'ya “ben kendi usulümüze göre asrî kadın olmak isterim” demesi, Türkiye’de yanlış bir batılılaşma telakkisinin oluştuğunu göstermek adına yazarın bir vurgusu olarak anlaşılabilir. Mektupta bahsi geçen kadın daha çalışkan, eğitilmiş, güzelliğiyle değil aklıyla ön plana çıkmaya çalışmaktadır. Esasen yazar burada arzu edilen yeni kadın tipinin nasıl olması gerektiğini anlatmaya çalışmaktadır.

Eserde açıkça belirtilmese de karakterlerde nevrasteni hastalığının olduğu görülmektedir. Modern dünyanın hızına yetişemeyen kişilerin sinir sistemindeki bozukluktan kaynaklandığına inanılan nevrasteninin çok çeşitli sebepleri bulunmaktadır. Ancak en önemli sebeplerinden biri, hızlı modernleşmeyle değişen gündelik hayatın sinirler üzerindeki tahrip edici etkisidir. İlk olarak 1960’larda Amerikalı Doktor George M. Beard tarafından formüle edilen nevrasteni, sinir sistemindeki elektrik enerjisinin tükenmesi sebebiyle yaşanan sinir zayıflığı olarak tanımlanmıştır. En belirgin nedenleri hızlı modernleşme ve şehirleşme olarak gösterilebilir. George M. Beard’a göre dünyadaki en gelişmiş medeniyetler, nevrasteniden en fazla mustarip olan milletlerdir. Mesela Amerikalılar nevrasteniye “Amerikan Asabiyeti” adını vermişlerdir (Kahraman, 2017: 101-102). Halide Edip Adıvar da Londra’da yayımlamış olduğu otobiyografisinde kendisine nevrasteni teşhisi konulduğundan bahsetmiştir.

“1902 yılı sonbaharında sinirsel bir çöküntü yaşadım. Bu tür hastalıklar ve akli marazlar, gerek kişinin kendisinde baş göstermiş olsun gerekse başkalarında, göz ardı edilmemelidir. Çünkü bu hastalıklar ve marazlar yozlaşma (degeneration) ve uyumsuzluğun, hatta kitleleri tesiri altına alan anarşinin kaynağı olduğu kadar bazı durumlarda kişinin ruhsal dönemeçlerine de işaret eder (Akt. Kahraman, 2017: 03).

Uykusuzluk, iştahsızlık ve kişinin kendisine ya da içinde yaşadığı topluma yabancılaşması nevrasteninin en belirgin belirtilerindendir. Halide Edip Adıvar’ın bizzat deneyimlemiş olduğu nevrasteni belirtileri, romanda Zeyno ve Azize’de de görülmektedir. Yani romanda nevrasteni, Cumhuriyet döneminde özellikle yeni kadının hastalığı olarak karşımıza çıkmaktadır. Zeyno’da imkânsız aşkın tetiklediği bu hastalık, Azize’de aşırı kıskançlıktan kaynaklanmaktadır. Romanda Cumhuriyet dönemindeki yeni kadın prototipi ile özdeşleştirilen Zeyno, eserin sonunda duygularını kontrol altına alarak doğru tarafa kanalize olmuştur. Bu şekilde hayatta kalmayı başaran Zeyno, güçlü bir kadın profiline

gönderme yapmaktadır. Ancak Batılılaşmayı yanlış anlayarak alafranga dalgasına kapılıp, fikri düzeyde kendini geliştiremeyen Azize'nin hayata karşı yenik düştüğü görülmektedir. Yanlış batılılaşma, Doğu ve Batı medeniyetleri arasında birtakım çatışmalar yaşama durumu, seçilen diğer romanlardaki karakterlerde de görülmektedir. Mesela *Saatleri Ayarlama Enstitüsü*'nde ki Hayri İrdal, tam olarak geleneksel değerlere takılı kalmış, yeniliğe ayak uyduramayan, yeni ve eski değerler arasında bocalayan bir tiptir. Aslında eserde Hayri İrdal geleneği temsil etmektedir. Yaşadığı topluma yabancılaşan, etrafındaki insanların tutumlarına karşı eleştirel bir tavır takınan Hayri İrdal, modernleşme sürecini deneyimleyen insanların kendileriyle ve yaşadıkları çevreyle olan ilişkilerini temsil etmektedir. Bu şekilde yazar, Hayri İrdal vasıtasıyla, iki medeniyet arasında bocalayıp benliğini kaybeden insanları eleştirmektedir. Bu noktada Hayri İrdal karısı Pakize'yi ve baldızlarını güzellik, lüks, şatafat düşkün olmaları noktasında eleştirmektedir. Aslında Yazar geleneği temsil eden Halit Ayarcı karakteri aracılığıyla, Batılılaşmayı yanlış anlayan kişileri yermesi, dönemin sosyal yapısına karşı tutumunu göstermektedir. Ahmet Hamdi, romanda sıklıkla eski ve yeni değerlerin mukayesesini yapmaktadır. Mesela Hayri İrdal'ın eski karısı Emine ile yeni karısı Pakize'yi karakterleri açısından karşılaştırması, yeni ve eski değerlerin çakıştığını da göstermektedir.

“İkinci karım Pakize hiç de Emine'ye benzemiyordu. Onun ciddiliği, saadeti kendi içinde bulan cömert yaratılışı, ne de sakin güzelliği vardı Pakize'de. Fakat gençti, kendisine göre neşeliydi, kendi âleminde yaşamasını biliyordu. Hayatta sevdiği tek bir şey vardı, o da sinema idi. Pakize sinemanın sade terbiye değil, tatmin ettiği insandı da. Beyaz perdenin karşısında o kadar kendinden geçer, o kadar her şeyi bırakırdı ki, sonunda yaşadığı hayatla seyrettiği macerayı birbirinden ayıramaz hâle gelirdi” (Tanpınar, 2008: 147).

Yukardaki alıntıdan da anlaşılacağı üzere eserde Pakize, yeni oluşuma ayak uyduramayıp yaşadığı topluma yabancılaşan insanları temsil etmektedir. Pakize'nin gerçek hayatta film karakterlerinin rolüne bürünmesi, izlediği televizyon programlarının etkisinde kalması, o dönemde yaşayan insanların bir kimlik arayışı içerisinde olduğunu göstermektedir. Zaten genel olarak *Saatleri Ayarlama Enstitüsü* romanı da doğu/batı ikilemi arasındaki insanların benlik arayışını konu edinmektedir. Yazarın bu ikilemi akıl hastanesinde kalmış ve meczup olarak bilinen Hayri İrdal vasıtasıyla eleştirmesi delilik olgusunun edebiyattaki yerini göstermektedir. Benzer bir eleştiri *Matmazel Noraliya'nın Koltuğu* adlı eserde de görülmektedir.

“Ferit mecmuaları karıştırmaya başladı. Fakat yazıları değil, resimleri bile görmüyordu. Bir loşluk ve sessizlik ona bir uyku hali verdi. Hele davetliler gelmeden, içeride on aylık pıçını uyutmak için, Türkçe ninni yerine İngilizce bir türkü söyleyen Suzy'nin sesi ve onun When Molly was a baby a baby'leri onu büsbütün gevşetti. Sıkıntı geçmişti galiba ve bu, çarşıda geçirdiği krizin berber koltuğunda sıkıya girmesi yüzünden geriye tepen küçük ve süreksiz bir serpintisi olmalıydı. Suzy'nin a baby a baby a baby derken arada bir Türkçe ninni söylüyormuş gibi, eee... eee... eh-pış... pış... pış... pış... demesi onu öldürdü. Ah, Muhtar burada olmalıydı. Çocuğunu İngiliz türküsüyle uyutan züppe karı -fakat ne karı! Ne karı!” (Safa, 2004: 45).

Burada kadının çocuğunu İngilizce ninni ile uyutur olması milli değerlere saygısızlık olarak değerlendirilmiştir. Ferit'in kadını sert bir dille eleştirmesi ve ardından muhtarın böyle bir duruma tepki göstereceğini belirtmesi yazarın yanlış batılılaşma olgusuna karşı olan tavrını göstermektedir.

Doğu/batı ikilemlerinin yaşandığı bir diğer eser de *Çamlıca'daki Eniştemiz* adlı romandır. Dönemin insanlar üzerindeki etkilerini yansıtan bu eser, Deli Enişte olarak bilinen Hacı Vamık Efendi'nin geçmişe olan özlemini konu edinmektedir. Esasen eser,

Tanzimat'tan ikinci Meşrutiyet'e uzanan zaman diliminin bir panoramasını sunmaktadır. Tanzimat dönemiyle birlikte modernleşme hareketlerinin yaşanması, sosyal hayatta birtakım değişiklikleri de beraberinde getirmiştir. Ancak sosyal hayatta insanların bu değişimlere ayak uydurması hiç de kolay olmamıştır. Çünkü Tanzimat dönemiyle başlayıp Cumhuriyet döneminde de devam eden Batılılaşma olgusu, insanlar arasında uyum probleminin yaşanmasına neden olmuştur. Yaşadıkları topluma yabancılaşan insanlar, kendilerini dışlanmış hissetmişlerdir. Bu durum Deli Enişte olarak nitelendirilen Hacı Vamık Efendi için de geçerlidir. Çünkü Vamık Efendi yeni sosyal düzeni tam olarak içselleştirememiş ve eski geleneklere göre yaşayan bir karakterdir. Bu şekilde davrandığı için de sergilediği davranışlar etrafındaki insanlar tarafından anormal kabul edilmektedir. Zira Vamık Efendi'nin deli olarak nitelendirilmesinin nedeni çağa uygun davranmamasından kaynaklanmaktadır. Gerek Vamık Efendi'nin kullandığı eşyalar gerekse de gündelik yaşam pratikleri onun şark medeniyetini benimsediğini göstermektedir. Romanda bu durum şu şekilde ele alınmıştır.

“Hâlbuki onu, bütün garabetlerine rağmen, sakalı ve eskimiş adetleri hürmetine ciddiye alan ve "Hacı Bey" diye takdir ve hürmetle anan kalfalar, dadılar, bacılar için iş tamamen değişiyordu. Büsbütün şarklı bir adam olan eniştemizin mesela rüya tabiri gibi, bütün şarklı bir bilgi yükü, vardı ki, babam, annem ve biz çocuklar, bu ilimden tamamıyla habersiz kalıyorduk. O da bu bilgiden uzaklaştığımızı, her gün hüznüyle görüyordu. Biz garbe doğru kayıyor ve onun her doğru bildiğinden ayrılıyorduk. Fakat buna ne kadar teessür duysa bile, sözlerine inanan ve ilk önce kendi köşkünün haremmini dolduran kadınlardan başlayan bütün bir halk kütlesi vardı ki memlekette ekseriyet teşkil ettiğini biliyor ve tesellisini onun kendi kanaatlerine sadık kalmasında buluyordu.” (Hisar, 1996: 54).

“Zaten eniştemiz şark kültüründen mahrum değildi. Belki bize göre ayar edilememiştir. İkide bir ağzından bizim zevkimize göre intihap edilmemiş mısralar, beyitler

duyulurdu. Ağırbaşlı bir hikmet savurur gibi okuyup tekrar ettiği, en çok beğendiği manzumeler hep cinas, telmih, nükte gibi söz sanatları ve oyunlarıyla dolu olanlardı.”

(Hisar, 1996: 57)

Eserde Vamık Efendi doğu medeniyetini temsil etmektedir. Onun içinde bulunduğu döneme göre ayar edilmemiş olmasının temel gerekçesi de batılılaşma olgusunu tam manasıyla içselleştirememiş olmasından kaynaklanmaktadır.

4.1.5. Delilik ve Modern Psikiyatri Eleştirisi

Türkiye’de modern psikiyatri çağı 1927 yılında Mazhar Osman Uzman’ın çabaları neticesinde, Toptaşı Bimerhanesi’nin Bakırköy Hastanesine taşınmasının ardından gerçekleşmiştir. Öyle ki Türkiye’deki modern psikiyatri çağı, Bakırköy Akıl Hastanesi’nin gelişimiyle eş zamanlı ilerlemiştir. Bu dönemde delilik ile ilgili tüm konular psikiyatrinin ve tıbbın inceleme alanına dahil edilmiştir. Böylece Türkiye’deki psikiyatri çağı bu dönemde şekillenmeye başlamıştır (İlhan, 2020). Türkiye’nin her alanda değişim ve dönüşüm içerisinde olduğu bu dönemde, deliliğin tıbbileştirilmesi için de bir takım yenilikler yapılmıştır. Gündeme gelen yenilikler bazı yazarlar tarafından tepki ile karşılanmıştır. Bu yazarlar eserlerinde, psikiyatrinin Türkiye’deki gelişimi hakkında yer yer eleştirel bir tutum sergilemişlerdir. Mesela Hüseyin Rahmi Gürpınar’ın *Ben Deli miyim?* romanında Şadan’ın kendisini tedavi etmek için getirilmek istenen doktor hakkında söyledikleri, yazarın akıl hastalığının tedavisine karşı tepkisini göstermektedir.

“Bütün insanlığı iyileştirmeye uğraşıyorsa birkaç kişiyi suçlu, deli adlarıyla damgalayıp pencereleri demirli taş yapılar içine kapamak efendilerin kolayına geliyor.” (6)

“Ama gelecek doktoru önce ben muayene etmeliyim. O, deli tedavici ise ben delinin kendisiyim. Delilik dehasıyla hayatın bütün eziyetli düşüncelerinden kurtulmuş bir

beyni iyileştirmek bahanesiyle tekrar ahmaklaştırmaya uğraşmak büyük bir cinayettir.” (12)

“Bütün hayal meseleleri bir yaradılış dönüşüyle lekelenip gidiyor. Fakat efendiler, siz büyük oluşların gerçeğine varmadan, bu işin suçlusunu görmekten çok uzak bir beceriksizlik yolu üzerindesiniz. Çünkü yanlış tedavilerinizi, tedbirlerinizi, cezalandırmalarınızı tekrarlamaktan başka bir şey yapmıyorsunuz. Yok, etmeye hafifletmeye, dindirmeye uğraştığınız bünye ve toplum dertleri, fenalıkları eksilmiyor, her gün artıyor.” (330)

Şadan’ın “onlar deli ise ben delinin kendisiyim” demesi ya da “insanlığı iyileştirmektense birkaç kişi deli diye damgalamak efendilerin kolayına gidiyor” demesi ve uygulanan tedavi yöntemlerini gereksiz görmesi, Şadan karakteri vasıtasıyla Hüseyin Rahmi Gürpınar’ın psikiyatriyi eleştirdiğini göstermektedir. Şadan psikiyatri biliminin de normallerin dünyası içinde konumlandırıldığını, düzenli işleyişin bozulmaması için geliştirildiğini düşünmektedir. Bu noktada Hüseyin Rahmi, anti-psikiyatrinin öncülerinden biri olan ve psikiyatriyi kapitalist düzenin bir parçası olarak gören, akıl hastalığı tanımına karşı çıkan ve deliliği politik bir muhaliflik olarak tanımlayan Davit Cooper ile benzerlik göstermektedir (Narlı, 2019). Aynı zamanda anti-psikiyatri hareketiyle özdeşleştirilen Robert Laing’de psikiyatriyi tehlikeli insanların toplum dışına atılması olarak tanımlamaktadır. Bu noktada Hüseyin Rahmi’nin anti-psikiyatri hareketinin öncüleriyle benzer bir görüşte olduğu söylenebilir (Özçiftçi, 2012).

Ben Deli miyim? romanında görülen anti-psikiyatrik görüşler, *Matmazel Noraliya’nın Koltuğu* romanında da görülmektedir. Bu eserde de Peyami Safa’nın, Ferit karakteri ile psikiyatri bilimini eleştirdiği görülmektedir.

“Aziz Bey, şimdi normalim. Beni bile şaşırtan bir vuzuh ile düşünüyorum. İki dakika sonra bana bir titreme gelebilir. Sizin karyolanızı tavana çıkmış görebilirim. Bu iki

dakika içinde idrakimin geçirdiği istihalenin karanlık mekanizmasını bilmeyen bir ilmin bu hâlîme bir isim koymaya hakkı olsa bile, bu ismi bize bütün bir izah sistemi gibi kabul ettirmeye hakkı var mıdır?” (Safa, 2004: 133).

Ferit’te bazı takıntılar ve bu takıntılara bağlı olarak da birtakım halüsinasyonlar meydana gelmektedir. Mesela çocukluğundan beri onu takip eden hayali bir siyah köpek bulunmaktadır. Öte yandan Ferit, eşyaların kendiliğinden yer değiştirdiğini görmekte veya gaipten sesler duymaktadır. Aynı zamanda, akıl hastalıkları konusunda oldukça bilgili olduğu için kendisinde meydana gelen anormallikleri de kolaylıkla takip etmektedir. Ancak Ferit’in “idrakimin geçirdiği istihalenin karanlık mekanizmasını bilmeyen bir ilmin bu hâlîme bir isim koymaya hakkı olsa bile, bu ismi bize bütün bir izah sistemi gibi kabul ettirmeye hakkı var mıdır?” demesi, psikiyatrinin akıl hastalığı tanımına karşı olduğunu göstermektedir. Bu durumda Peyami Safa ile Foucault’nun benzer bir psikiyatri eleştirisi yaptıkları görülmektedir. Çünkü Foucault’ya göre psikiyatri bilimi delilere hiçbir zaman özgür bir yaşam hakkı sunmamıştır. Yalnızca modern toplum yapısında olası tehlikeleri ortadan kaldırmak için kurulmuştur. Foucault’ya göre psikiyatri çağında akıl hastalığı olarak adlandırılan şey yabancılaşmış delilikten başa bir değildir.

Seçilen eserlerde psikiyatri bilimine yönelik bir diğer eleştiri de *Saatleri Ayarlama Enstitüsü*’nde yer almaktadır. Hayri İrdal, akıl hastası olduğuna dair çıkan söylentiler üzerine bir süre doktor kontrolünde kalmıştır. Doktor Ramiz’in bu tedavi esnasında söylediği şey yazarın psikiyatriye karşı olan eleştirel tavrını göstermektedir.

“-Ama doktor, ben hasta değilim... Allah rızası için... Size anlattım. Tekrar gözlerini gözlerime dikti. En katî sesiyle:

- Hastasınız... diye kesip attı. Psikanaliz çıktığından beri hemen herkes az çok hastadır.” (Tanpınar, 2008: 107)

Çeşitli takıntıları, paranoidleri, bağımlı kişilik bozuklukları ile bir delilik atölyesine benzeyen romanda her şeyi psikanalizimle açıklamaya çalışan Doktor Ramiz de deliliğin sınırlarında dolaşmaktadır. Doktor Ramiz psikanalizime dört elle sarılmış ve bunun dışında bir dünya tanımamaktadır. Her şeyin psikanalizimle düzeleceğine inanan Ramiz’e göre cinayet, hastalık, parasızlık, sefalet talihsizlik gibi şeyler yoktur; yalnız psikanaliz vardır (Narlı, 2019: 104). Ancak her ne kadar eserde psikanaliz Doktor Ramiz tarafından gerekli görülse de yazar burada onu eleştirmektedir. Çünkü Doktor Ramiz’in “psikanaliz çıktığından beri herkes az çok hastadır” demesi insanların potansiyel hasta konumunda olduğunu göstermektedir. Öyle ki Doktor Ramiz’in psikanalizimin bütün problemleri çözebileceğini düşünmesine rağmen kendisi de deliliğin sınırlarında dolaşmaktadır. Dolayısıyla burada psikanalizimin insan psikolojisi üzerindeki etkisine gönderme yapmaktadır.

4.1.6. Hakikatin İfade Edilişinde Delilerin Önemi

Edebi eserlerdeki delilik söyleminin kullanılması, eser ile okur arasındaki etkileşimi sakıncalı bulabilecek siyasal/toplumsal otoriteye karşı geliştirilmiş bir taktiktir. Delilerin sözlerine ve davranışlarına akıllılar tarafından itibar edilmeyeceğinden dolayı yazarlar, açıkça söyleyemedikleri eleştirileri, delilerin diline yerleştirerek doğabilecek risklerden korunmaktadırlar (Narlı, 2019: 249). Deliler, aklına geleni yapma hürriyetine sahip oldukları için söyledikleri sözler normal insanlar tarafından ciddiye alınmamaktadır. “Delidir ne yapsa yeridir” atasözünden de anlaşılacağı üzere toplum, akıl dışı gördüğüne sorumluluk yüklememektedir. Dolayısıyla delilerin patavatsızlıkları mazur görülmektedir. Delilerin herhangi bir otoriteden çekinmemesi onlara bir özgürlük alanı sunmaktadır. Bu noktada delilerin, hakikatleri dile getirme noktasında diğer insanlara nazaran daha özgür oldukları söylenebilir. Yazarlar ise hukukun ve toplumun delilere tanıdığı bu toleransı edebi

eserlerde sıklıkla kullanılmaktadır. Delilerin gerçekleri ifade etmelerindeki önem *Çamlıca'daki Eniştemiz*'de şu şekilde yer almaktadır.

“Böylece, bize kalsa, yanlış olarak, kendimizin-büsbütün makul bir âlemde yaşadığımızı sanırsınız. Hâlbuki deliler bizi bu gafletimizden kurtararak hakikati bize olduğu gibi gösterirler. İnsan bir deli ile konuşurken daha bir çeyrek saat geçmeden, gözleri açılır ve akli başına gelir; belki uzun zamanlarda öğrenemeyeceği şeylere akıl erdirir... Sağırın yanında her zaman söylemeği adet edindiğimiz sözlerin lüzumsuzluğunu duyduğumuz ve söylenmeğe değer sözlerin azlığını idrak ettiğimiz gibi, delilerin yanında da nice muhakemelerden vazgeçmek ve kabul edilmesi başka bir şuura ihtiyaç gösterecek şeyleri söylememek lüzumunu anlar ve uslanırsınız.” (Hisar, 1996: 8)

“Fakat insanların çoğu bu akılsızlıklarını göreneğin verdiği bir maske ile örterler. Delilerse böyle bir peçe altında gizlenerek bizi aldatamazlar. Denilebilir ki onların hep meydana olan ve hazan beterleşen bir tek yüzleri vardır. Kendilerinden sakınmak için lazım olan ihtiyat tedbirlerini almanın bize düştüğünü görür ve bunda kusur etmeyiz. Diğer insanlarsa bizi gafil avlarlar. Zira onlar bir değil; hatta iki değil, üç yüzlüdürler: Bir gizlediklerini bildikleri; bir gösterdikleri yüzleri vardır...” (10)

Deliler, toplumsal olaylar hakkındaki hakikatleri dile getirme noktasında diğer insanlara nazaran çok daha açık yürekli davranmaktadır. Foucault, delilerin hakikatleri söyleme cesaretini dil edimlerinden kazandıklarını söylemektedir. Foucault'ya göre delilerin diğer insanlarla sağlıklı bir iletişim kuramamasının temel sebebi, onların anlamsız konuşmalarından kaynaklı bir durum değildir; aksine söyledikleri sözlerin aşırı anlam yüklü olmasından kaynaklanmaktadır. Sadece cümleler arasında anlam bütünlüğünün olmaması onları anlaşılabilir kılmaktadır (Foucault 2015: 78). Bu noktada, edebi eserlerde delilerin mantıksız ve tutarsız söylemlerinden yararlanılarak hakikatlerin dile getirildiği görülmektedir. Özellikle sosyal ve siyasal özgürlüklerin giderek daha fazla kısıtlandığı bir

dünyada delilerin dili, insanlara mutlak bir özgürlük alanı sunmaktadır. Delilerin bu söylem özgürlüğünden yazarlar sıklıkla yararlanmaktadır. *Ben Deli miyim?* romanında Şadan delilerin hakikatlerin dile getirilmesindeki önemini şu şekilde açıklamaktadır.

“Neler biliyorum. Söylemesi yasak bu gerçekler içimi yiyor. Midemi ve sinirlerimi bozan bu yalancı dolmaları yutamadığım için mi ben akıllılardan fikirce ve işçe ayrılmış oluyorum?” (6)

“Anneciğim, ben boş yere çıldırmıyorum. Mademki aklımın bacası çarpık tütüyor, mademki düzgün beyinler beni zavallı bir sakat gibi görüyorlar, bırak deliliğin verdiği bu mazeretle vicdanımda kabaranları hep ortaya saçayım...” (13)

“Deli, bilmeyerek, işte bu haksızlığın karşısında başkaldırıyor. Akıllıların söylemekten çekindikleri gerçekleri saçma sapan şekillerde bağırıyor. Biz bu çok yüksek saçmalamaların derin manasını anlamayarak gülüyoruz.” (325)

Deliler, normal insanlar tarafından içselleştirilen dilsel kodları tam olarak konuşmalarına yansıtamazlar. Delilerin kullandığı kuralsız söz dizimleri, onların anormal olduklarına dair birtakım ipuçları sunmaktadır. Yani sarf ettikleri sözler deliliğin dilini çok açık bir şekilde ifade edebilir. Bu noktada delilerin belirsiz dil kullanma edimleri hakikatlerin ifade edilişinde oldukça önemli bir yere sahiptir. Özellikle Rönesans döneminde deliliğin dili özgürlüğün dili olarak kullanılmış ve edebi eserlerde delilik olgusuna sıklıkla yer verilmiştir. Bu dönemde deliler sanatın merkezinde yer almış ve hakikatlerin ortaya çıkmasına neden olan kişi olarak kendisine toplumda yer edinmiştir (Foucault, 2017: 40). Türk edebiyatında da hakikatleri dile getirmek amacıyla deliliğin dilinden sıklıkla yararlanılmıştır. Seçilen eserlerde delilerin ilk etapta anlamsız gibi görünen sözleri aslında birtakım eleştirileri içinde barındırmaktadır. Yukarıdaki alıntılardan da görüldüğü üzere yazarlar, akla karşı tezleriyle delilerin insanlara farkındalık alanı sunduğunun imasını vermektedirler. *Saatleri Ayarlama Enstitüsü* romanında geçen alıntı bu durumu destekler

niteliktedir. Seyit Lütfullah, hakikatlere erişmek için aklı ortadan kaldırmak gerektiğini söylemektedir. Lütfullah'ın söylediği sözler ilk etapta anlamsız gibi görünse de aslında sözlerinin altında yatan hakikat oldukça anlamlıdır.

“Seyit Lütfullah aklı ortadan kaldırmadan hakikate ermenin imkânsızlığını her zaman söyler, çok defa yarı mastor gezerdi. Böyle anlarında durmadan perdenin öbür tarafından bahseder, görünenin ötesinde insanı bekleyen lezzetleri anlata anlata bitiremezdi.” (Tanpınar, 2008: 45)

Yeşil Gece romanında ise deliliğin dilini aracı kılarak hakikatleri ifade eden karakter Deli Necip'tir. Zaten onun deli olarak nitelendirilmesinin temel sebebi de fikirlerini açık bir şekilde ifade ediyor olmasıdır. Bu durum romanda şu şekilde ele alınmaktadır.

“Kasabada Necip isminde bir Belediye mühendisi vardı. Atak ve taşkın bir adam olduğu için "Deli" diye maruftu. Şahin Efendi onun bu "Deli" şöhretini kısmen de yüksek ve açık fikirlerine, dürüst zevkine borçlu olduğunu çabucak anlamıştı.” (Güntekin, 2001:65)

“Sözlerinden bir kısmı bana da mülayim gelmiyor değil Necip, dedi, ancak senin gibi muvazenesi pek sağlam olmayan bir adamın fikriyle fiilini daima telif edebilmesinde şüphem var... Bu kasabada ne olacağımızı, neler göreceğimizi biliyor muyuz? Akla gelmeyen bir vaka, acaba bütün bu hesaplarını altüst etmeyecek mi? Sen, taşkın bir adamsın... Heyecanlarına, ihtiraslarına hâkim olamamandan korkarım. Bak, bizim o kuzu gibi Rasim bile ne hale geldi? Ah Necip, keşke sen kaçanlar arasında olsaydın...” (Güntekin, 2001: 204)

Necip'in deli olarak tanımlanmasının temel sebebi, onun açık sözlü oluşundan kaynaklanmaktadır. Yaşadığı köyde, Cumhuriyet karşıtı insanlara sarf ettiği eleştiriler genelde onun delilikleriyle bağdaştırılmaktadır. Taşkın davranışları, ani hareketleri herkes tarafından bilinmekte ve bu nedenle de ona “Deli Necip” denmektedir. Dolayısıyla edebi

eserlerde deliliğin dili, söylenmesi sosyal veya siyasal çevrede tepki ile karşılanabilecek sözleri dile getirirken kullanılmaktadır.

4.2. Seçilen Eserlerde Deli Tipine Yüklenen Temel Özellikler

4.2.1. Anormallik ve Sapkınlık Bağlamında Delilik

Delilik olgusu, çağlar boyunca toplumda “normal” addedilen aklın karşısına konumlandırılmıştır. Normal olanı tanımlayabilmek için de evvela anormal durumları belirlemek gerekebilir. Toplumsal yaşantının bir parçası olan genel geçer kabulleri içselleştirmek, normal olanı ve kurallara uygunluğu kapsamaktadır. Bunun aksine düzensizliği, aşırılığı ve normsuzluğu ifade eden her türlü davranış, anormal olanın sınırlarına dâhil edilebilmektedir. Normal ve anormal ayrımı toplumdan topluma değişkenlik gösterdiğinden; herhangi bir grup nezdinde normal kabul edilen davranış kalıpları, bir başka grubun anormallik barındıran temsilleri içerisine dâhil edilebilir. Bu bağlamda herhangi bir toplumda verili halde bulunan norm ve değerleri içselleştiremeyen failer, anormal bireyler olarak görülmektedirler. İnsanlar arasındaki düzen ve uyumu ihdas etmek adına geliştirilen bu kurallara uymayan azınlıklardan biri de delilerdir.

Emile Durkheim’e göre deliliğin anormallik ya da sapkınlık olarak nitelendirilmesinin en temel gerekçesi, onların toplumsal bilinçten yoksun olmalarından kaynaklanmaktadır. Durkheim’e göre toplumsal bilinç, bir grubun ortalama bireyleri tarafından paylaşılan değerler bütünüdür. İnsanların belirli bir düzen içerisinde yaşayabilmeleri için ortak bir payda da buluşmaları gerekmektedir. Dolayısıyla Durkheim, toplumsal bilincin insanları ortak bir zeminde buluşturduğuna inanmaktadır. Ancak deliler, toplumun geneli tarafından paylaşılan “kolektif bilinçten” yoksun oldukları için sapkın olarak değerlendirilebilirler (Durkheim, 2016). Durkheim, *Sosyolojik Yöntemin Kuralları*’nda, sapkınlığın rastlantısal bir durum olmadığını, toplumda ortak kabul edilen

değerlerin dışında kalan kaidelerin sapkınlık olarak nitelendirildiğinden bahsetmektedir (Durkheim, 2015). Benzer olarak Talcott Parsons'ta normatif düzene uyum sağlayamayan bireyleri sapkın ya da anormal olarak değerlendirmektedir (Wallece & Wolf, 2013). Bu durumda delilik olgusunun sapkınlık ve anormallik kavramlarıyla özdeşleştirildiği görülmektedir.

Seçilen eserlerde de deliliğe benzer bir anlam yüklenmektedir. Bu eserlerde deli olarak nitelendirilen kişilerde en fazla ön plana çıkan özellik, sapkın ya da anormal davranışları olmuştur. Zaten bu kişilerin deli olarak damgalanmalarına taşkın davranışları sebep olmaktadır. Toplumda var olan düzenin dışına çıkan bireylerin anormal olarak tanımlanmaları *Ben Deli miyim?* romanında şu şekilde ele alınmaktadır:

“Garip... Gariplikler, güzel kelimeler. Ama biz bunları, alışkın olmadığımız şeyler gördüğümüz zaman söyleriz. Hayatta bazı şeylerle körü körüne tersine ve gülünç olmaktan korkarak tersine davranmaktan çekinme ve kuşaktan kuşağa miras kılan bu tuhaf âdete bağlılık insanları ahmaklaştırmıştır. Mesela kulplu bir maşrapayı başınıza giyip de sokağa çıkmış olsanız sizi görenler gülmekten kırılırlar. Niçin? Çünkü o bakır kap su içmek için icat olunmuştur, başa giymek için değil. Böyle adet dışı atılganlıklarda inat edenlerin yolları tımarhaneye çıkacaktır.” (Gürpınar, 1981: 189)

Burada Şadan, toplumda yerleşik halde bulunan değerlerin, insanlar tarafından “normal” kabul edildiğini; fakat bu kabullerin dışında kalan eylemlerin “anormal” olarak nitelendirildiğinden bahsetmektedir. Bu noktada Hüseyin Rahmi'nin Durkheim ve Parsons ile benzer bir görüşte olmadığı görülmektedir. Durkheim ve Parsons toplumda düzenli bir işleyişin olması için insanlar arasında kolektif bilinç ya da normatif değerlerin olması gerektiğini düşünmektedir. Fakat Hüseyin Rahmi, kuşaktan kuşağa aktarılan değerlerin

insanları baskıladığından bahsetmektedir. Benzer olarak *Matmazel Noraliya'nın Koltuğu*'nda ise Peyami Safa normal ve anormal ayırımına dikkat çekmektedir.

“Acıkmamıştı, içi eziliyordu. Garson masayı donattı. Şimdi çok kalabalık. Ferit denizin üstünde de yer bulamadı. Bahçenin arkasına düşmüştü. Herkes ona bakıyordu. Halk anormali sezer.” (Safa, 2004: 145)

Ferit'in “halk anormali sezer” demesi, toplumda yer edinen normal/anormal ayırımını göstermektedir. Kişiler gerek hal ve hareketleriyle gerekse de dış görünüşleriyle diğer insanlardan farklı olduklarını çevresindekilere yansıtabilirler. İncelenen eserlerde de deli olarak nitelendirilen karakterlerde anormal davranışlar ön plana çıkmaktadır. Bu bireylerin geneli, toplumdaki ortak kabulleri içselleştirememiştir. Dolayısıyla delilik olgusunun alametifarikalarından biri toplumsal bilinçten yoksun olmaktadır denilebilir.

Ele alınan eserlerde, deli olarak nitelendirilen bireylerin bazı anormal tavırları dikkat çekmektedir. Özellikle *Ben Deli miyim?* romanında Şadan ve Kalender Nuri'nin davranışları, toplumsal düzene karşı bir duruş sergilediklerini göstermektedir.

“Benim, derin garipliklerini hiçbir kelime ile anlatamayacağım bütün acayip şeylerin üstünde bin bir merakım vardır. Mesela, kendi evimde veya misafirlikte temiz bir döşeğin içine yatmazdan önce onu birkaç damla idrarla kirletmek âdetimdir. Bu nasıl bir hastalık halidir, bilmiyorum. Bu merakımı yerine getirmedikçe kabil değil uyuyamam. Fakat damlalığım her zaman irademe bağlı olmadığından bazen çok kaçıırım. Utanacak yerlerde mahcubiyetlere uğramamak için yaşı kurulmayı yahut türlü bahanelerle kabahatimi örtmeyi başarırım. Kendi kendime bulunduğum zaman, yalaktan hararetini söndüren köpek gibi, bardaktan suyu şakır şukur dilimle içerim. Yemlikten yiyen hayvan gibi yiyeceği tabaktan doğrudan doğruya ağızımla almak zevkimdir. Herkesin uydukları adetlerden, terbiye kurallarından kaçamaklar yapmak çok hoşuma gider.” (Gürpınar, 1982: 23)

“Karım odadan çıkar çıkmaz bir şey devirmemeye dikkat ederek halının ortasında hemen bir taklak alıyorum. Bütün vücudumun ağırlığı tepemin üzerine yüklenip de bacaklarım havada bir yay çil.erek öbür yana devrilince dönme dolaba binmiş çocuklar gibi öyle hoşlanıyor, öyle keyfim geliyor ki bunun zevkine doyamayarak ikinci bir taklak atıyorum. Üçüncüsünde dışarıda ayak sesleri duyuyorum. Yaramazlığını saklayan afacanlar gibi somurtup bir köşeye çekiliyorum. Sonra yine odayı boş bulunca, rahle gibi açılır kapanır sedefli bir iskemle var. Bacaklarımı ayırıp üzerine binerek onu at yapıyorum. Elimde değnek, onu dah dah, sürüyorum. Altımdaki küheylan sanki dörtnala koşuyormuş gibi üzerinde kâh sağa, kâh sola eğilerek hop hop hoplatıyorum.” (Gürpınar, 1982: 202)

Burada Hüseyin Rahmi toplumda insanlara dayatılan genel kabulleri Şadan aracılığıyla eleştirmektedir. Yazarın eserinde bu denli sapkın bir karaktere yer vermiş olması onun toplum tarafından dayatılan “normal” davranış kalıplarına karşı olduğunu göstermektedir. Aynı zamanda Şadan’da bulunan sapkın davranışlar onun deliliği ile özdeşleştirilmiştir. Delilik olgusunun anormal davranışlarla özdeşleştirildiği bir diğer roman da *Saatleri Ayarlama Enstitüsü*’dür. Bu romanda anormal tavırları olan pek çok karakter bulunmaktadır. Ancak bunlardan en fazla ön plana çıkan Seyit Lütfullah ve Pakize’dir. Öncelikle Seyit Lütfullah çevresindeki insanlar tarafından deli olarak nitelendirilmektedir. Onun bu şekilde yaftalanmasının en önemli sebebi, anormal söylemlerde ve sapkın davranışlarda bulunuyor olmasıdır.

“Böyle zamanlarda insanlardan kaçır, rast geldikleri ile titiz, huysuz, kavgacı olurdu. Lütfullah’ın bu hiddetleri bir sara nöbeti gibi korkunç ve yıpratıcı idi. O zaman garip bir gurur kendisini istilâ eder, ağzı köpüre köpüre elindeki kuvvetlerle düşmanı harap edeceğini, öldüreceğini söyler, etrafa hangi dilden olduğu pek bilinmeyen karmakarışık beddualar, lânetler yağdırırdı. “Ben... Ben ha... Ben... Şahıs benim ne olduğumu biliyor mu acaba? Şahıs biliyor mu ben kimim? Ben şahsın başına belâlar

yağdırırım.” Çünkü böyle zamanlarda Lütfullah’ın karşısındaki adam dahi “o” veya “şahıs” olurdu, “Şahıs bilir mi ki ben onu kül ederim ?” (Tanpınar, 2008: 47)

Aynı eserde anormal davranışları olan bir diğer karakter de Pakize’dir. Pakize gerçek hayatta izlediği filmlerin etkisinden çıkamamaktadır. Bundan dolayı Hayri İrdal karısının deli olduğunu düşünmektedir.

“Karım delidir, evlendiğim günlerde beni bir akşam evvel gördüğü filmin artistleri zanneder, sabahleyin yataktan kalkınca Bağdat Hırsızı filminde giydiği İncili terliklerini arardı. Bunu sen de biliyorsun! Doktor Ramiz bir an afallar gibi oldu. Fakat Halit Ayarcı aldırmadı. “Tabii! Karın deli, ben yalancı ve madrabaz...” (Tanpınar, 2008: 279)

Benzer olarak *Matmazel Noraliya’nın Koltuğu* romanında da anormal davranışları olan birçok karakter bulunmaktadır. Ancak bu eserde Ferit, delilik ve anormallik bağlamında ele alınabilecek en önemli tiptir. Ferit çeşitli takıntıları olan, travmalar geçiren bir gençtir. Obsesif kompulsif bozukluklar yaşayan Ferit’in anormal olarak değerlendirilebilecek davranışlarından biri aşırı titizliğidir.

“Onun baston sapını parlatmasıyla Ferit’in ellerini yıkaması arasında aynı maninin bazen yarım saat sürdüğü bir ısrar vardı. Ferit de ellerini sabunlar, sabunlar, tırnaklarını fırçalar, fırçalar, peşinden suyu boşaltır; sonra yine sabun, fırça, su; bir daha, bir daha, bir daha ve eller yorulup da öfkelenen sabunu zapt edemeyecek hale gelinceye kadar, hayalî kirleri temizleme ameliyesi devam ederdi. Yine de öyle oldu. Omuzunda getirdiği bir havlu ile her parmağını bir güderi parçasıyla altın kalem siler gibi tekrar tekrar ve iyice kuruladıktan sonra, odasına dönüyordu...” (Safa, 2004: 9)

Ferit ile benzer takıntıları olan bir diğer karakter de “Deli Enişte” olarak bilinen Hacı Vamık Bey’dir. Çeşitli özellikleriyle ön plana çıkan Vamık Bey, birtakım kişilik bozuklukları yaşamaktadır. İçinde yaşadığı topluma ayak uyduramayan, bu nedenle de

anormal tavırlarıyla dikkat çeken birisidir. Özellikle telaşlı ve heyecanlı kişiliği çocuklar arasında bile alay konusu olmuştur. Çünkü Vamık Bey yetişkin bir adamda bulunmayan çocuksu bir yapıya sahiptir. Bu durum onun anormal bir adam olarak telakki edilmesine neden olmuştur.

“Mesela, tünele binecek olsak, o her zamanki telaşına kapılarak, lüzumsuz yere: "Aman, kaçıyor!" diye koşmağa başladığından biz de gülerek onunla birlikte koşar, kapılar kapanmadan içeri girerek: "Yetiştik!" diye sevinirdik. Başkaları acele etmezler ve sevincimizi duymazlardı. Zira onlarca telaşa mahal yoktu. Öteki tünelle gelseler de vapura yetişeceklerini bilirlerdi. Fakat bizim, kalkacağı sırada koşarak bindiğimiz tünelde duyduğumuz sevincimiz yanımıza kar kalırdı. Büyükle bunu anlayamazlar. Zaten onların, nice şeyleri anlayamayarak zevkimizi bozduklarını görüyor ve deli eniştemizi onlardan ziyade bize benzediği için seviyorduk.” (20)

“Eniştemizin kendisine ait her şeyi yerinden kaldırmak için, ne vakit geldiğini kimsenin kestiremediği bir miat vardı ki onu mutlaka beklerdi. Mesela bir liranın üstü olarak uşağın getirdiği yetmiş beş kuruşu masanın üstünden kaldırmaz, velev ki okunmuş, bir gün evvelki sabah gazetesini attırmaz, velev altındaki halı bundan bozulacak olsa bile bir meyve sepetini köşeden kaldırtmaz, hülasa hiçbir yere el dokundurtmaz ve her şeyi uzun müddet oldukları yerlerde bırakırdı. Kimse bunun hikmetine akıl erdiremiyordu. Deli eniştemiz acaba bir niyet mi tutuyor, herkesin göreceği işten daha iyisini mi yapmayı tasarlıyor, bir uğur mu deniyor, bir uğursuzluktan mı çekiniyordu? Buraları belli olmamakla beraber, eğer herhangi bir el bu öteye beriye serpilmiş eşyaya bir dokunsa derhal asabi, ince, deli sesi çınlamağa başlar, etrafı kasıp kavurur ve kıyametleri koparırdı. Onun için o, bir odayı terk ederek gider gitmez başkaları gelirler, bıraktığı birçok lüzumsuz şeyleri bir an içinde yerlerinden kaldırırlar ya büsbütün atarlar yahut asıl yerlerine korlardı.” (91)

Hacı Vamık Bey genelde çocuklar ile vakit geçiren, onlarla gezen bir adamdır.

Aslında bu durum delilik ve çocukluk arasında bir ilişkinin olduğunu göstermektedir. Çünkü

çocuklar da tıpkı deliler gibi bir toplumun geneli tarafından içselleştirilen değerleri hayatlarına yansıtamazlar. Sorumluluk bilinci yetişkinlere nazaran daha düşük olan çocukların anormal davranışları, toplum tarafından mazur görülebilir. Aynı durum delilerde de mevcuttur. Toplumlar, deli olarak bilinen kişileri yaptıkları davranışlardan dolayı yargılamamaktadır. Bu noktada Abdülhak Şinasi Hisar'ın deliliği devam eden bir çocukluk süreci olarak ele aldığı söylenebilir (Zariç, 2013: 154).

Delilik olgusunun anormal davranışlarla özdeşleştirildiği bir diğer eser de *Yeşil Gece* romanıdır. Belediye mühendisi olan Necip, romanda deli olarak bilinmektedir. Onun bu şekilde tanınmasının temel sebebi ise taşkın ve anormal tavırlarıdır. Eserde bu durum şu şekilde ifade edilmektedir.

“Kasabada Necip isminde bir Belediye mühendisi vardı. Atak ve taşkın bir adam olduğu için "Deli" diye maruftu. (65)

Yukarıdaki alıntılardan da görüldüğü gibi seçilen eserlerde delilik olgusu, anormal ya da sapkın davranışlarla ilişkilendirilmiştir. Deliler gerek söylemleriyle gerekse de davranışlarıyla toplumda yer edinmiş “normal” kalıpların dışına çıkmakta ve “anormal” bireyler olarak tanınmaktadırlar.

4.2.2. Delilik ve Beden İlişkisi

Bireyin toplumsal hayat içerisinde varlığını sürdürebilmesi için toplumda normalize edilmiş kuralları büyük oranda içselleştirmesi gerekir. Kamusal alanda inşa edilen beden algısı, geniş çerçeveden bakıldığında bu normalliğin bir parçası olarak görülebilir. Gerçekten de toplumsal normaller hayatın her alanına müdahale etmekte, gündelik hayat içerisinde bütün sembolleri ve imgeleri önemli ölçüde değiştirebilmektedir. Beden ve dolayısıyla onun bir unsuru olarak takdim edilebilecek semboller ve imgeler, genel normatif çerçeveden bağımsız düşünülemez. Bu açıdan kıyafetler, saç tasarımı, beden üzerindeki

aksesuarlar ve son kertede bütün bedensel imgeler ve semboller, normatif alan ile uyum içerisinde varlığını sürdürür. Ancak akıl sağlığı yerinde olmayan bireyler toplumsal hayat içerisinde inşa edilmiş ideal beden algısını kendi kişiliklerine yansıtamazlar. Bu bireyler, dış görünüşleri itibarıyla normal olmadıklarının mesajını karşı tarafa iletebilirler. Özellikle akıl hastalarının kılık kıyafetindeki özensizlik ya da öz bakım rutinlerinin eksikliği onların “deli” veya “meczip” olarak nitelendirilmesine neden olabilir. Seçilen eserlerde deli olarak bilinen bireylerin de kamusal alanda normalize edilen ideal beden algısına uygun davranmadıkları görülmektedir. Mesela *Ben Deli miyim?* romanında Kalender Nuri’nin çıplak bir şekilde İstanbul sokaklarında dolaşması onun deli olduğuna yönelik kanaati güçlendirmiştir.

“- Sende ar utanma yok mudur?

-Çıplak: Allah’ın yarattığı bir vücutta utanılacak ne olabilir komiser beyefendi?

Eğer esvapla gezmemizi Allah istemiş olaydı anamızdan donla, pantolonla doğardık.

-Komiser: Adabı umumiye nedir bilmiyor musun?

-Çıplak: Adabı umumiye bir isim tamlamasıdır.

-Komiser: Ben sana dil kurallarından sormuyorum. Kanun böyle cascavlak gezmeyi yasak etmiştir. Buna cesaret edenleri cezaya çarpar...” (Gürpınar, 1981: 222)

Kamusal alan, beden üzerinde düzenleyici ve kısıtlayıcı bir etkiye sahiptir. Bireylerin toplumsal hayat içerisinde yaşamsal faaliyetlerini sürdürebilmesi için kamusal alanda gerekli görülen ideal beden algısını kişiliklerine yansıtmaları gerekmektedir. Ancak ne var ki gündelik hayat içerisinde uyulması gereken kurallara riayet etmeyen bireyler, toplumdan dışlanabilir ya da deli olarak damgalanabilirler. Çünkü onlar, toplumun geneli tarafından içselleştirilen bedensel faaliyetleri gündelik hayatlarına yansıtamazlar. Yukarıdaki alıntıda da akıl hastalarının dış görünüşleri ile ilgili önemli bir ipucu verilmektedir. Toplumun genelinde oluşan ortak bir algıya göre akıl hastaları; kimi zaman yarı çıplak, kimi zaman da üstü başı sökülük ve kir pas içinde olan bireylerdir. Bu algı romanda

da sürdürölmektedir. Kalender Nuri'nin çıplak bir şekilde kamusal alanda yer edinmeye çalışması, akıl hastalarının ideal beden algısının dışına çıktıklarını göstermektedir. Buna karşılık polisin Kalender Nuri'ye verdiği yanıt ise kamusal alanın anormal durumlara karşı tepkisini göstermektedir. Yine aynı eserde Şadan'ın Kalender Nuri'yi bedensel özellikleri itibariyle değerlendirmesi de delilik ve beden arasındaki ilişkiyi açıklayacak niteliktedir.

“Divan Yolu'nda dolaşırken Kalender'le birdenbire karşı karşıya geldim. Zavallı dostum çok bozulmuş, pek düşmüştü. Kılık kıyafet köpeklere ziyafet denenecek bir halde. Arkasında ikinci defa muşambalaşmış, orası burası kopuk, kir, pas, leke içinde kirli bir empermeabl... Başında birçok tarafı sade deri kalmış, uyuz bir kalpak, yanaklarının elmacık kemikleri çıkmış, yüzü sarı telatin rengi bağlamış. Yirmi günlükten ziyade tıraşı gelmiş, saçları uzamış, yüz göz mundar, sokakta kalmış fino köpeğine dönmüş. Yalnız hayata karşı olan bütün kini çukura kaçmış şaşî gözlerine toplanmış o iki kafa deliğinde pırıl pırıl parlıyor. Öyle harabatilemiş ki eline on para veriniz.” (Gürpınar, 1981: 232)

Benzer şekilde delilik olgusu ile bedensel özellikler arasında kurulan bu bağlantı, incelenen diğer eserlerde de görölmektedir. Mesela *Saatleri Ayarlama Enstitüsü* romanında Seyit Lütfullah'ın bedensel özellikleri ile anormal oluşu arasında kurulan ilişki dikkat çekmektedir;

“Bu ilk devre ancak üç yıl sürmüş, karısının ölümü üzerine her şeyi bırakarak yeniden seyahate çıkmış, ancak on sene sonra Meşrutiyet'ten iki yıl evvel, İstanbul'a dönmüş, o yıkık medrese odasına yerleşmişti. Fakat bu dönen Seyit Lütfullah artık eski adam değildi. Gözlerinden biri akmış, ağzı hafifçe çarpılmış, bütün vücudu büyük hareketlerine zarar vermeyen, fakat onları bir türlü serbest de bırakmayan, her uzuv için ayrı, küçük, manasız ve lüzumsuz bir yığın dar sahalı harekette kendisini dağıtan bir tik kaplamıştı. Sol kolunu durmadan araba çeker gibi ileriye geriye götürüyor, ensesini kulunç kırar gibi büküyordu. Sol ayağı ise her zaman için ağırdı. Meşin gibi

esmer, çarpık yüzü ile uzun boyu yüzünden daha fazla göze batan kamburu ile Seyit Lütfullah benim gördüğüm zam anlarda, insandan ziyade peşinden koştuğu defineleri bekleyen bir ecinniye benziyordu. Hâlbuki gençliğinde daha ziyade güzel sayılmış.”

(Tanpınar, 2008: 43)

Beden, insanların sağlık durumu hakkında ilk etapta önemli bilgiler sunabilir. Gerek kişinin üstünde taşıdığı semboller gerekse de bedeninde bulunan herhangi bir hastalık, onun sağlıklı olup olmadığına yönelik kanaatin doğmasına neden olabilir. Seyit Lütfullah dış görünüşü itibariyle daha ilk bakışta çevresindeki insanlardan farklı olduğunun izlenimini yansıtmaktadır. Öyle ki Lütfullah’ın deli olarak tanınmasında bedensel özelliklerinin büyük bir payı bulunmaktadır. Delilik olgusu ile bedensel özellikler arasında benzer bir ilişki kuran bir diğer yazar da Abdülhak Şinasi Hisar olmuştur. *Çamlıca’daki Eniştemiz* romanında “deli enişte” olarak bilinen Hacı Vamık Bey’in dış görünüşü dönemin ideal beden algısı ile uyuşmamaktadır. Bu durum onun deli olarak algılanmasına neden olan sebeplerden biridir.

“Eniştemizin üstüne ve giydiklerine baksanız derhal daha bir Avrupalı gibi giyinmesini adamakıllı öğrenmemiş bir şarklı olduğunu görürdünüz. Gobineau'nun vaktinde kaydetmiş olduğu üzere, Sultan Mahmut devrinde eski parlak ve azametli kıyafetlerini bırakarak garplılaşmak temayülü ile ilk giydikleri Avrupa esvapları cedlerimizi fena halde çirkinleştirmişti. Zira onlar bu şeylerin iyisini kötüsünden ayırt edemediklerinden, şalvara benzeyen pantolonlar, cübbeyi andıran ceketler, kürkü hatırlatan gocuklar, paltolar ve bu görgüsüz elbiselere hiç uymayan renkli boyun bağları giyinip kuşanmağa ta o zamanlarda başlamıştı ve bu uygunsuzluk ta Sultan Hamit devrinde bile yer yer devam ediyordu. Eniştemizin bu yadırganlık devresinde esvapları, biçimsiz garip ve buruşuk kumaşlı, hülasa, gülünç, yanında bulunanları adeta mahcup edecek şeylerdi.” (Hisar, 1996: 17)

Hacı Vamık Bey romanda geleneksel toplum modelini temsil etmektedir. Aslında bedeninde taşıdığı semboller ve imgeler onun modern toplum yapısını

içselleştirmediyi göstermektedir. Bu noktada bedenın kamusal alandaki öneme değinen Richard Sennet'ten de bahsetmekte fayda vardır. Çünkü Sennet'e göre kişinin giyim kuşam pratikleri, onun kim olduğuna dair birtakım bilgiler sunabilir (Sennet, 2010). Hacı Vamık Bey romanda eskiyi temsil eden bir karakterdir ve yaşadığı dönemin sosyal yapısına uygun bir giyim tarzı bulunmamaktadır. Bu durum cübbe, gocuk, şalvar tarzı kıyafetler giyen Vamık Bey'in geleneği temsil eden bir kişilik olduğunu göstermektedir. Aynı zamanda yazarın, toplumun geneli tarafından benimsenen ideal beden algısını içselleştiremeyen bir karakteri deli olarak takdim etmiş olması, delilik olgusu ile beden arasında bir ilişkinin olduğunu açıkça göstermektedir.

4.2.3. Delilik ve Mekân İlişkisi

Mekân, insanların gündelik hayat pratiklerini gerçekleştirdiği çeşitli alanları kapsamaktadır. İnsanlar ve toplumlar belirli mekânlarda varlık kazanırlar ve buna bağlı olarak dönüşürler. Mekân bir kimlik unsuru olduğu için kişinin konumu ve statüsü hakkında etrafındakilere ipuçları verebilir. Yani insanın içinde yaşadığı alanlar kişinin toplumsal konumunu yansıtmaktadır. Dolayısıyla mekânlar toplumsal aktörlerin temsil dünyasına ilişkin güçlü bir referans olmaktadır (Alver ve Boz, 2017: 13). Akıl hastalarının yaşadıkları mekanlar da onlar hakkında bazı önemli bilgiler sunmaktadır. Deliler, genellikle sokakta yaşayan bireylerdir. Yıkık dökük evlerin kalıntılarında, parklarda, kahvelerde, camide, şantiyede ya da kömürlükte hayatını idame ettirmeye çalışan akıl hastalarının sürekli kaldığı mekanlar bulunmamaktadır (Sonkan Gündüz, 2017: 168). Aslında delilerin yaşadıkları mekanlar, onların deli olduklarına dair oluşan kanaati güçlendirmektedir. Seçilen eserlerde deli olarak bilinen bireylerin yaşadıkları mekanlar onların delilikleriyle ilişkilendirilmiştir. Mekan ve deli arasında kurulan bu ilişki *Saatleri Ayarlama Endtitüsü* romanında sıklıkla yer almaktadır. Eserde Seyit Lütfullah'ın yaşadığı mekanlar bu durumu desteklemektedir.

“Seyit Lûtfullah harap bir medresede oturuyor, ben hiç yanında görmediğim hâlde, ondan destur aldığı söylenen Yılanlı Dede, Çukur Bostan’da bir mahzende yaşıyor, Karpuz Hoca Sütlüce’de yıkık bir evde, Yekçeşim Ali Efendi Edirnekapi mezarlıklarında vakit geçiriyorlardı. Şeyh Mustafa Hazretleri, Deli Hafız, Şeyh Viranı hepsi bu çeşit insanlardı. Ben, sabah akşam giyebileceğim şöyle temizce bir gömlek bulamıyorum diye yanıp yakılırken, kismetimin açılmasını himmetinden beklediğim gömleksiz Dede, kendisine hediye edilen gömlekleri sokak ortasında cayır cayır yırtıp atmakla meşguldü...” (Tanpınar, 2018: 213)

“Tepesinde sallanan bu acayip sorguçla bu medrese, uçurumun tam kenarında, yuvarlanmak için en son anı, son kararı bekleyen korkunç ve abes bir muvazene hissini bırakırdı. Seyit Lûtfullah bu harabenin tek odasında yere serilmiş bir şiltede yatarı. Oda rutubet içinde ve daim a karanlıktı. Şiltenin etrafında, içlerine galiba öteberisini koyduğu birkaç büyük küp vardı. Bu acayip odada insana son derecede alışık bir kaplumbağa, -tabî Aselban’ın hediyesi ve bu yüzden de adı Çeşminigâr’dı gelen gidenin bacakları arasında dolaşıp dururdu.” (Tanpınar, 2018: 50)

Seyit Lûtfullah’ın yaşadığı mekânlar, onun delilik ile bağıını güçlendirmektedir. Yıkık bir medresede yaşadığı için etrafındaki insanlar ona kutsal bir varlık olarak bakmaktadır. Seyit Lûtfullah, yaşadığı mekânın ona ün kattığını düşündüğü için oradan ayrılmamakta ısrar etmektedir. Dolayısıyla burada mekân ile delilik olgusu arasında bir ilişkinin olduğu söylenebilir. Aynı şekilde *Ben Deli miyim?* romanında da Kalender Nuri’nin yaşadığı mekanlar ile onun deliliği arasında bir bağlantı kurulmuştur.

“Nuri, şimdi kalender sözünün bizde uğradığı kötü anlamla tam bir divane berduş olmuş. Nerede sızarsa orada kalıyormuş. Sokaklarda, yangın yerlerinde, cami mezarlıklarında, şadırvan, saçak altlarında... Para bulamazsa çalıyormuş.” (Gürpınar, 1981: 231)

Akıl hastaları, düzenli bir yaşama sahip olmadıklarından dolayı sabit bir mekânda yer edinemezler. Aslında toplumun genelinde oluşan kanıya göre deliler daha çok cami, medrese, türbe gibi mekânlarda kalmaktadır. Bu durum etraftaki insanların onlara ermiş ya da veli gözüyle bakmasına neden olmaktadır. Kalender Nuri'nin yaşadığı mekânlarda toplumun genel algısına uymaktadır.

4.2.4. Delilik ve Yabancılaşma

Yabancılaşma, bireyin yaşadığı ortama kendisini ait hissedememe durumu olarak tanımlanabilir. Sosyoloji literatüründe yabancılaşma kavramını farklı boyutlarıyla ele alan pek çok sosyolog bulunmaktadır. Ancak yabancılaşma mefhumunu delilik bağlamında ele alan Foucault'ya göre yabancılaşma, insan zihninin yaşadığı ortama ayak uyduramama durumudur (Foucault, 2017). Deli olarak nitelendirilen bireylerin farklılığı ya da anormalliği diğer insanlar tarafından bilinmektedir. Bu durum onların toplumdan dışlanmasına neden olabilir. Netice itibarıyla insanlar arasındaki düzene uyum sağlayamayan bireyler hem kendisine hem de yaşadığı topluma yabancılaşarak onlardan uzaklaşmaya başlamaktadır. Seçilen eserlerde deli olarak tanımlanan ya da psikolojik birtakım problemler yaşayan bireylerde ortak görülen özelliklerden birisi de yaşadıkları topluma ve kendilerine yabancılaşmalarıdır. Mesela psikolojik tahlillerin yoğun bir şekilde görüldüğü *Kalp Ağrısı* romanında Zeyno'nun içinde bulunduğu ruh hali tam da kendisine ve etrafındakilere yabancılaşmış bir bireyi tarif etmektedir.

“Bütün bunlara rağmen çok boş, çok sıkıntılı ve bedbahtım. Kendi irademin demir çerçevesi içinde kendimi öyle bir bağlamıştım ki tehlikeli ve ilerisi için zararlı telakki ettiğim bu taşan, kaynayan kalbimdeki yeni hayat menfezini sımsıkı tıkaıttım. Yavaş yavaş yaşamaktan lezzet almıyor, sararıyor, sırf maddî olan hayat vazifeleri bana yavan ve çekilmez bir yük gibi geliyordu. Eğer vaziyet böyle devam etse, belki az bir zamanda çökecek, belki manevî manasıyla ölecektim. Esasen intihar etmemek, beni

affet baba, hiçbir bağdan gelmiyordu. Sadece gururumu bu günahkâr ve faydasız ıstırabın öldürememesi, yenememesinden ileri geliyordu.” (Adıvar, 2013: 42)

Zeyno ve arkadaşı Azize aynı adama âşık olmuşlardır. Bu nedenle toplumsal ahlaka aykırı düşecek bir ilişki yaşama ihtimali Zeyno’yu psikolojik bir çatışma ile karşı karşıya bırakmıştır (Kahraman, 2017: 99). Görüldüğü üzere toplumsal ahlak kuralları Zeyno’yu baskılamaktadır. Bir başkasının bu konu hakkındaki görüşleri onu yasak bir ilişki yaşamaktan alıkoymaktadır. Toplumun insanlar üzerindeki denetleme gücü, bazı kişilerde psikolojik problemlere neden olabilmekte ve zamanla bu durum kişinin yaşadığı çevreye kendisini ait hissetmemesine neden olmaktadır. Aynı zamanda Zeyno’nun aidiyet duygusunun azalmasında dönemin sosyal sorunlarının da önemli bir etkisi bulunmaktadır. Özellikle modernleşmenin hızına ayak uyduramayan bireylerin sinir sisteminde bozuklukların meydana geldiği görülmektedir. Romanda açık bir şekilde belirtilmemiştir fakat insanların içinde bulunduğu bu karamsar ruh hali nevrasteni hastalığının belirtileri olarak okunabilir. Aslında irsi yozlaşmadan kaynaklı olan yabancılaşma duygusu insanların psikolojik problemler yaşamasına neden olmaktadır. Geleneksel ve modern değerler arasına sıkışan bireylerin manevi benliklerinde birtakım çıkmazlar meydana gelmektedir. Bu durum romanda şu şekilde aktarılmaktadır.

“Yalnız ilk defa olarak ben insanların kafa ve kalpten daha başka anasırıyla yoğurulmuş, hayli karışık mahlûkat olduklarını düşünüyordum. İlim ve muhakemenin insanı her zaafının üstünde tutacağından azıcık şüphe etmeye başlamıştım. Cümle-i asabiye’nin insanları sürüklediği isimsiz ve nihayetsiz zaafılar ve iptilâlardan masuniyet herkese müyesser değildi. Kim bilir böyle zayıf insanları kafasıyla, kalbiyle yüksekte muhakeme eden bizim gibi ukalâlar belki en çok ve en devamsız surette cinnet ve zaafılara esir olabilirdi.” (Adıvar, 2013: 24)

Zeyno'nun bu sözlerinin altında Halide Edip'in içinde yaşanan döneme karşı eleştirel yaklaşımı yatmaktadır. Edip'e göre cümle-i asabiye, fiziksel benlikte nevrasteni gibi rahatsızlıklarla kendisini göstermektedir ve bu durumun doktor kontrolü ile tedavisi mümkündür. Ancak tedavisi mümkün olmayan asıl mesele "isimsiz ve nihayetsiz zaaflar ve iptilalardır" (Kahraman, 2017: 106). O, manevi benliği etkisi altına alan ve insanların yabancılaşmasına neden olan asıl meselenin de bu olduğunu düşünmektedir. Benzer olarak delilik ve yabancılaşma duygusunun ilişkilendirildiği bir diğer eser de *Deli* piyesidir. Refik Halit'in bu eserde, yaşadığı topluma yabancılaşan Maruf Bey'i deli olarak okuyucuya takdim etmiş olması, delilik ve yabancılaşma duygusu arasında bir ilişkinin olduğunu göstermektedir. Maruf Bey, Cumhuriyet'in ilanından sonra yaşanan toplumsal değişimlere ayak uyduramadığı için kendisini yabancı hissetmektedir. Etrafında olup bitene anlam veremediği için kendisinin gerçekten deli olabileceğine ihtimal vermektedir.

"MARUF BEY- (Müteheyyiç) hayır; imkânı yok, muhakkak fena bir rüya görüyorum. Bir uyansam! Yoksa çıldırdım da tımarhanede miyim? Yakup Hoca da belki delirdi, olur ya deliler hastanesinde beraberiz; herif gidip galiba doktorun elbiselerini çalıp giymiş, Şimdi gardiyanlar yakalayacaklar (düşünür) gökte bir gezinti; Ankara payitaht, Kars bizde, Dedeğaç Yunanlılarda... Suriye Hükümeti, Arnavut Kralı... Bilmem ne boğaz ile bilmem ne denizini birleştirecekler (taklit ederek) ey kadın, Türk kadını! (Biraz tevakkuf) Müftü Efendi Ayten'i denizden çıkınca alnından öpmüş, Özdemir'in arkadaşları enfes enfes vücudu var" demişler. Olmaz! Olmaz! (Dışardan bir askeri müzikal sesi işitilir) Galiba bugün Cuma... Asker Selanik resminden dönüyor (Pencereden bakar) A! Bu ne? Şapkalı Moskof askerleri!" (Karay, 1939: 24)

Refik Halit bu eserinde, toplumsal olaylara getirdiği mizahi yaklaşımla Cumhuriyet sonrası modernleşme serüveninin insanlar üzerindeki etkisine değinmektedir. Değişen gündelik hayat pratikleri, insanların eski ve yeni değerler arasında bocalamasına

neden olmuştur. Aslında yazar insanların yaşadığı topluma yabancılaştığını göstermektedir. Bu durumu ise Maruf Bey'in ağzından okuyucuya sunmaktadır. Maruf Bey'in yabancılaşma hissine benzer bir durum da *Çamlıca'daki Eniştemiz* romanında bulunmaktadır. Tıpkı Maruf Bey'de olduğu gibi deli enişte de yaşadığı toplumla ortak bir zeminde buluşamadığı için etrafındaki insanlara yabancılaşmıştır. *Çamlıca'daki Eniştemiz* romanının yazıldığı dönemlerde modernleşme çabaları devam etmekteydi. Dolayısıyla yeni bir toplumsal düzene ayak uyduramayan Vamık Bey, eski ve yeni değerler arasında giderek daha fazla bocalamakta ve yaşadığı topluma yabancılaşmaktadır. Bu durum onun giyim kuşamından, yaşam tarzından, konuşmasından açık bir şekilde anlaşılmaktadır.

Kişinin içinde bulunduğu çevreye intibak edememesinden kaynaklanan yabancılaşma hissi Ferit karakterine de bulunmaktadır. *Matmazel Noraliya'nın Koltuğu* romanında psikolojik tahlillere sıklıkla yer verilmiştir. Mesela Ferit kendisine ve yaşadığı çevreye yabancılaşan, içine kapanık biri haline dönüşmüştür. Ferit'in bu şekilde psikolojik çıkmazlar yaşamasının temel sebeplerinden biri etrafında gördüğü sosyal problemlerdir. Özellikle kaldığı pansiyondaki insanların ekonomik ve psikolojik sorunları onu derinden etkilemektedir. Bu durum onu sosyal hayattan daha fazla koparmaktadır. Yine aynı romanda Noraliya'nın içinde bulunduğu ruh hali de onun yaşadığı topluma intibak edemediğini göstermektedir. Noraliya ölmeden önce birtakım psikolojik buhranlar yaşamıştır ve bu durum onda yabancılaşma hissinin doğmasına neden olmuştur. Romanda geçen açıklama ise söz konusu durumu şu şekilde ifade etmektedir.

“Morfopsikolojide, hiç şüphesiz, Corman haklıdır: Burada da şiddetli bir hyperexcitabilite eşliğinde Catabolisme'e çıkan garip bir intibak, daha doğrusu intibaksızlık görüyoruz. Yani uzviyet, muhtevası olan ruh gibi, içinde bulunduğu çevreye, intibak edemediği için geriye çekilmiş, büzülmüş, kurumuş bir haldedir. Bu tiplerde ferdiyet ve intibak zıtladır. İntibak zorlaştıkça ferdiyet artar. Çünkü intibak

daima ferdiyetten bir fedakârlık pahasına mümkündür. Onun hayatına bakınız: Ferdiyetle çevresi arasında keskin bir zıtlık var. Annesini istemiyor, fakat onunla beraber yaşıyor. Ailesi, devamlı ihtilâfların ve gizli dramların hazırlandığı bir felâket çevresidir. Dramlar bu intibaksızlığı ve intibaksızlık dramları devam ettiriyor. Burada ruhun ve uzviyetin cemiyet ve tabiat çevreleriyle mücadeleleri tek olgular serisi halinde mütalâa edilmek lâzımdır. İsyan şiddetli olduğu zaman işte böyle bir târik-i dünya doğar. Birinci merhale bir ferdiyet kabarmasıdır. Fakat huzursuz ruh, Noraliya'nın "temaşa" diye tercüme ettiği Contemplation devresine girip huzura kavuşunca, ben'in fırtınaları duracaktır. Çünkü inziva içinde, başka ben'ler tarafından fırcalanmayacak ve azdırılamayacaktır. Büyük hayal kırıklıklarından sonra, arzu etmekten ürken ve kendi kabuğu içine çekilen ben, bütün felâketlerin sebebini kendinde, kendi arzularında bulduğu için artık kendi kendini yemeğe başlar. Temaşa (Contemplation) merhalesinden fena (Mortification) merhalesine geçmek üzeredir" (Safa, 2004: 186)

Erich Fromm, yabancılaşma duygusunu nevroz kavramıyla açıklamaktadır. Yani yabancılaşma kavramına psikanalitik bir anlam kazandırmaktadır. Fromm'a göre yabancılaşma duygusu nevroitik bir ruh halinin doğmasına neden olmaktadır. Aslında Fromm yabancılaşma bağlamında bireysel özyapı ile toplumsal özyapı arasında önemli bir ilişki kurmaktadır. Her toplum kendi özyapısı içerisinde fonksiyonlarını belirler ve toplumun düzenli işleyişi için bu fonksiyonları biçimlendirerek yönlendirir. Ancak bazı insanlar bireysel özyapı ile toplumsal özyapı arasında birtakım çatışmalar yaşayabilir. Bu durum ise yabancılaşmanın doğmasına neden olmaktadır (Akyıldız, 1998: 173). Fromm'un üzerinde durduğu mesele yukardaki pasajla benzer noktaya işaret etmektedir. Romanda intibak ve ferdiyet arasında kurulan ilişki, Fromm'un bireysel özyapı ile toplumsal özyapı arasında kurduğu bağ ile benzerlik göstermektedir. Yani kişinin toplumla arasındaki intibak duygusu azaldıkça ferdiyet artmaya başlar. Ferdiyet ise yabancılaşma duygusunun doğmasına neden

olmaktadır. Netice itibariyle Noraliya'nın öz benliği ile toplumsal benlik arasındaki yarılmaya yabancılaşma duygusunun doğmasına neden olmuştur denilebilir. Ayrıca yabancılaşma kavramı, kişinin gerçek özünden vazgeçmesi sonucu ortaya çıkan kimlik bunalımı olarak da tanımlanabilir.

Ben Deli miyim? romanında da kişinin kendisine ve yaşadığı çevreye yabancılaşması durumu söz konusudur. Kalender Nuri ve Şadan'ın sürekli olarak ben kimim? sorusu ile muhatap olması bu durumu açıklar niteliktedir. Esasen her ikisi de öz benliklerini kaybetmiştir. Bu durum ise onların yaşadıkları çevreden kopmalarına neden olmuştur.

“Ben âcizane kendimi, adeta benliğimi kaybettim. Kendimi bulamıyorum. Söyle bana, ben kimim?

- Sen Kalender lakabını taşıyan ünlü deli Nuri'sin.” (99)

“Ben kendi varlığımı, melamımı kaybettim. Kim ve nerede olduğumu bilmiyorum.

Hiç tanımadığım bir başkasının kim olduğunu nasıl bileceğim? Önce bana söyle biz uyanık mıyız? Rüya mı görüyoruz? (104)

“O ana kadar hiçbir sakatlık göstermeden yürüyen planının bu noktasında apışır, ne yaptığını unuttur. Ne yapacağını şaşırır ve hatta yavaş yavaş nerede olduğunu, varlığını, benliğini kaybeder gibi olur. Kendini bulmaya uğraşır...” (162)

Yukarıdaki alıntılardan da anlaşılacağı üzere Şadan ve Kalender Nuri kendi öz benliklerine yabancılaşmıştır. Yani her ikisinde de ferdiyet duygusu ağır bastığı için yaşadıkları toplumla aidiyet bağı kuramamışlardır. Bu durum onların yabancılaştıklarını göstermektedir. Esasen Şadan ve Kalender Nuri'nin yaşadıkları yabancılaşma duygusu Richard Sennet'in yabancıları ile de benzerlik göstermektedir. Sennet'in yabancı olarak tanımladığı kişi, ötekileştirilen, toplumdan yalıtılmış bir şekilde yaşayan, hastalık ve pisliğin

sorumlusu olarak görülen bireylerdir. *Ben Deli miyim?* romanındaki Şadan ve Kalender Nuri’de tam olarak etrafındaki insanlar tarafından bu şekilde tanımlanmaktadır.

4.3. Toplumun Delilere Karşı Geliştirdiği Tavır ve Davranışlar

4.3.1. Delilik ve Damgalama

Goffman’a göre (2014:195) bir toplumda belirli normlar bütününe riayet etmeyen ya da bu kurallara bağlılık göstermeyen bireyler, sapkın olarak nitelendirilmektedir. Becker’e göre ise (2015: 21) toplumun biat ettiği kuralları ihlal eden kişiler harici (*outsiders*) olarak tanımlanmaktadır. Her toplum, insanlar arasındaki düzeni sağlayan ya da istikrar ve düzeni bozan bireyler arasında bir ayırım yapma ihtiyacı duymaktadır. Bu ayrımlar ise kişinin önceden belirlenen kurallara uyum sağlama düzeyine göre şekillenmektedir. Bu açıdan toplumun geneli tarafından benimsenen normlara uyum sağlamayan bireyler sapkın olarak damgalanabilirler. Toplumda deli olarak bilinenler, damgalı bireyler arasında gösterilebilir. Öyle ki seçilen eserlerde deli olarak nitelendirilen bireylerin de toplum içinde deli ya da hasta olarak damgalandıklarını söylemek mümkündür. Özellikle *Çamlıca’daki Eniştemiz* romanında Hacı Vamık Bey’in “Deli Enişte” olarak damgalanması bu duruma örnek olarak gösterilebilir.

“Bu, ailemiz içinde hemen herkesin kendisini deli diye andığı Çamlıca’daki eniştemizdi. Bilirsiniz ki bizde deli tabiri sadece, tıbbi delaletiyle, akli muvazenesi bozulmuş manasına gelmez. Böyle saydıklarımızın hepsi de mutlaka çıldırmış demek değildir: Hele o geçmiş zaman, delileri gönlünden büsbütün silip atmış değildi. Mecnun ve meczup bulduklarının birçoklarını tasvip ederdi. Eniştemiz hazan Hacı Vamık Beyefendi diye çağrıldığı halde çok kere de sadece Deli Vamık Bey diye yâd edilirdi. Akrabalarımız yahut tanıdıklarımız onun hakkında her zaman: "Divanenin biri!" dedikleri gibi, biz çocuklar bile aramızda ona bazen "Çamlıca’daki eniştemiz" bazen de "Deli eniştemiz" derdik.” (Hisar, 1996: 6)

“Fakat her tuhaf fıkra Nasreddin Hocaya atfedildiği gibi, yazık ki şöhratiniz bir kere deli diye çıktı mı, insanların en makul hareketinize bile: "Delilik!" demeleri adet ve herkesin size delilik isnat etmekte birbiriyle adeta rekabet etmeleri kaidedir...” (95)

“Fakat isminiz bir kere deli diye çıktı mı, kime dert anlatabilirsiniz? Makul olup deli sanılmak hüznünü şüphesiz eniştemiz de bol bol tatmış olmalıydı. Belki de klasik mısralarımızdan birini bunun için, yani kendisini düşünerek tekrar etmesini sever, bazen kendi kendine ehemmiyet veren ilhamlı bir yüzle odasının duvarında asılı bir levhaya uyarak- "Bu bir ziba revîştir; akil ol, divane sansınlar!" derdi.” (96)

Yukarıdaki alıntılardan da anlaşılacağı gibi Hacı Vamık Bey, etrafındaki insanlar tarafından deli olarak damgalanmıştır. Onun bu şekilde tanınmasının temel gerekçesi, toplumun genelinden daha farklı davranmasından kaynaklanmaktadır. Gerek kılık kıyafet açısından gerekse de davranışları itibarıyla Vamık Bey, diğer insanların yaşam tarzına uygun değildir. Bu durum onun “Deli Enişte” olarak tanınmasına neden olmuştur. Burada Goffman’ın damga kuramına tekrardan değinmekte fayda vardır. Goffman, varsayılan toplumsal kimlik ile fiili toplumsal kimlik arasında meydana gelen yarılmının, bireylerde ötekilik bilincinin oluşmasına neden olacağından bahsetmektedir. Toplum tarafından “öteki” olarak damgalanan bireyler, diğer insanlardan farklı oldukları gerçeğini kabullenmek zorunda kalmaktadır. Bu durumu Cooley, ayna-benlik kuramıyla açıklamaktadır. Cooley’e göre toplumun bireye bakışı aynı zamanda bireyin kendine bakışını da şekillendirmektedir. Aslında Hacı Vamık Bey etrafındaki insanların kendisini deli olarak damgaladığının farkındadır. Ancak zamanla o, bu durumu kabullenmek zorunda kalmıştır. Becker bu durumu “kendini doğrulayan kehanet” olarak tanımlamaktadır. Yani deli olarak etiketlenen bireyler, zamanla toplumun dayattığı rollere göre yaşamaya başlamaktadır. Hacı Vamık Bey’de öteki olarak etiketlendiği için anormal davranışlarını sürdürmüştür. Aynı zamanda Goffman’a göre bir kimse etrafındaki insanlar tarafından deli

olarak damgalandıysa bu yaftadan kurtulması oldukça güçtür. Çünkü toplum damgalanan bireyi deli kimliği ile özdeşleştirmekte ve onun yeniden normal bir insan olma ihtimalini göz önünde bulundurmamaktadır. Hacı Vamık Bey'in içinde bulunduğu durum tam da bu durumu açıklamaktadır. Çünkü Vamık Bey ne yaparsa yapsın üzerindeki “deli enişte” yaftasından kurtulamamaktadır.

Deli olarak dağlanan bir diğer karakter de “Deli Necip” olmuştur. *Yeşil Gece* romanında taşkın ve refleksif tavırlarıyla dikkat çeken Necip, deli olarak yaftalanmıştır. Zaten onun anormal tavırlarının göz ardı edilmesinin temel sebebi de toplum tarafından deli olarak damgalanmasından kaynaklanmaktadır. Ayrıca Necip'in delilik yaftası ona bir meşruiyet alanı sunmaktadır.

“Kasabada Necip isminde bir Belediye mühendisi vardı. Atak ve taşkın bir adam olduğu için "Deli" diye maruftu. Şahin Efendi onun bu "Deli" şöhretini kısmen de yüksek ve açık fikirlerine, dürüst zevkine borçlu olduğunu çabucak anlamıştı.”
(Güntekin, 2001: 65)

Benzer şekilde *Saatleri Ayarlama Enstitüsü* romanında da deli olarak damgalanan bireyler bulunmaktadır. Mesela Hayri İrdal'ın akıl hastanesine yatması, onun “meczip” olarak tanınmasına neden olmuştur. Hayri İrdal'ın bu damgası hayatı boyunca onunla birlikte gelmiştir. Eserde bu durum şu şekilde ele alınmıştır.

“Doktor Ramiz daima biraz dalgındır. Kendiliğinden herhangi bir şeyi güç bulur. Hele umumî kanaatin dışına hiç çıkmaz. Nitekim bana karşı davranışları da böyle oldu. Daima dost ve mükrimdi. Sohbetimden hoşlanır, dertlerimi dinlemekten hiç bıkmaz, görünmezsem arar bulur, çoluk çocuğum un sıhhatini düşünür, bana ufak tefek yardımlar da ederdi. Halit Ayarcı ile tanışmam a o vesile oldu. Fakat hiçbir zaman benim gerçek değerlerimi görmedi. Hakkımdaki kanaati herkesin kanaati idi.

Yani bana ilk devirlerde hep bazı hususî meziyetleri de bulunan biçare bir meczup, kabiliyetsiz bir adam, bir hayat dışı gözü ile baktı. ” (Tanpınar, 2018: 35)

Her ne kadar Doktor Ramiz, Hayri İrdal’a dost canlısı davranıyor olsa da aslında onu biçare bir meczup olarak da görmektedir. Hayri İrdal’ın “hakkımdaki kanaati herkesin kanaati idi” demesi, onun etrafındaki bütün insanlar tarafından deli olarak damgalandığını göstermektedir. Aynı zamanda Hayri İrdal, kendisi hakkında verilen bu hükmün farkındadır.

“İlk bakışta ortaoyununun, tulûatın, Karagöz’ün, meddah hikâyesinin bir kalıntısı gibi gelen bu garip kalabalık ve onun hayatı başlangıçta beni sıktı. Hele muayyen bir hastalıkla ve birtakım olmaz şeylerle damgalı olarak aralarına girmiş olmaktan büsbütün ürkmüştüm.”

Goffman’a göre damgalanan birey, damgalandıktan sonraki hayatında “kabullenme” duygusunu her zaman içinde taşımaktadır. Damgalanan bireyin toplumsal kimliğinde meydana gelen bu değişiklik, onun normal olmadığına yönelik oluşan kanıyı güçlendirmektedir. Bu nedenle akıl hastaları, yeniden sosyalleşme noktasında birtakım problemler yaşayabilmektedir. Aslında Goffman’ın üzerinde durduğu mesele Hayri İrdal’da da görülmektedir. Hayri İrdal’ın “muayyen bir hastalıkla ve birtakım olmaz şeylerle damgalı olarak aralarına girmiş olmaktan ürktüm” demesi, onun yeniden sosyalleşme noktasında güçlük çektiğini göstermektedir. Yine aynı eserde Seyit Lütfullah’ta deli olarak damgalanan karakterler arasındadır. Ancak onun bu şekilde damgalanmasının temel sebebi yalnızca anormal tavırları değildir. Aynı zamanda Deli Lütfullah’ın fiziksel özelliklerindeki farklılık da onun deli olarak damgalanmasına neden olmuştur.

“Hemen herkesin Seyit Lütfullah için ayrı bir fikri vardı. Aristidi Efendi onu bir şarlatan addeder, vücudundaki değişiklikleri daha ziyade eksik tedavi edilmiş bir frengiye yorar yahut bu cinsten bir mirasın neticesi addederdi.”

Goffman, kişilere atfedilen damga çeşitlerinin üç farklı şekilde olduğunu belirtmektedir. İlk damga fiziki deformasyona uğrayan bireylerde, ikincisi sapkın davranışlar sergileyen bireylerde görülmektedir. Son olarak üçüncü damga çeşidi ise soy bağı ile aktarılan damgalardır. Bu noktada Seyit Lütfullah'ta görülen damga çeşidi hem sapkın davranışlarından hem de fiziksel deformasyona uğramış olmasından kaynaklanmaktadır.

Damgalı bireyler arasında gösterilebilecek karakterlerden birisi de Ferit'tir. Aslında Ferit'in deli olarak damgalanmasının temel sebebi yaşamış olduğu psikolojik problemlerdir. Sürekli halüsinasyonlar görmesi ya da bunalımlı bir ruh haline sahip olması onun deli olarak tanınmasına neden olmuştur. Bu durum romanda şu şekilde ele alınmaktadır.

“Hayalen ona soruyordu: “Ne dersin? Merdivende rastladığım çıplak halüsinasyon mu?” Çünkü babası ona “sen akıl hekimliğinin ihmallerinden istifade edip sokakta gezen bir delisin” derdi.” (Safa, 2014: 34)

Psikolojik rahatsızlıkları olan bireyler, genelde halüsinasyon görme, madde bağımlılığı ve intihar eğiliminde bulunma gibi özellikleri taşımaktadır. Ferit'in kendisine ve çevresindeki insanlara açıklayamadığı meseleler, onun anormal bir ruh haline sahip olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla sağlıklı bir ruh haline sahip olamayan Ferit, babası tarafından deli olarak damgalanmıştır. Benzer olarak yaşadığı psikolojik rahatsızlıklardan dolayı hasta olarak damgalanan bir diğer karakter de Azize'dir. *Kalp Ağrısı* romanında Zeyno'nun en yakın arkadaşı olan Azize aşk acısı çekmektedir. Sevdığı adamı kaybetme korkusu onda aşırı kıskançlığa yol açmıştır. Bu durum da zamanla Azize'nin psikolojik ruh halinin giderek daha da kötüleşmesine neden olmuştur. Romandan aktarılan alıntı ile söz konusu durumu örneklemek mümkündür.

“— Azize Ada’da iyileşebilir. Fakat zavallının delik ciğerlerinden başka, kafasında da bir hastalık var, kıskançlık, şüphe hastalığı. İstanbul’da kaldığı müddetçe bu hastalıktan tamamen kurtulması imkânı bence yoktur. Bir gün yine kafasında bir hava eser ve kendini kaldırır, Ada iskelesinden denize atar.” (Adıvar, 2013: 77)

Aslında Azize’nin içinde bulunduğu durum, aşk deliliğine örnek olarak gösterilebilir. Onun psikolojik bunalımlar yaşamasının temel sebebi Hasan’a olan aşkıdır. Azize’nin içinde bulunduğu durum giderek daha da fenalaşmakta ve etrafındaki insanlar onu hasta olarak telakki etmektedir. Aslında Azize deli olarak damgalanmamıştır; fakat aklını sürekli meşgul eden kıskançlık duygusu onun akıl sağlığını kaybetmesine neden olmuştur.

4.3.2. Velilik ve Delilik Bağlamında

Çağlar boyunca İslam toplumlarında deli ile veli arasında ilişkiler kurulmuştur. Sözleri ve eylemleri genel kabulün dışına çıkan; normal bir insanın kavrayamayacağı ya da anlamsız bulacağı sözler söyleyen veya anlamsız görünen eylemlerde bulunan kişilerin hikmet sahibi olduğuna yönelik menkıbeler her zaman var olmuştur. Toplumsal hayatın düzenli işleyişi içinde kalamayan, kendi dünyasında içine kapanık bir şekilde münzevi bir hayat yaşayan delilerin, sözleri ve eylemleri toplum tarafından mazur görüldüğü gibi hikmetli de görülebilmektedir. Hatta normal insanlar, delilerin saf ve temiz kalplerinden dolayı Allah tarafından korunduklarına da inanmaktadır (Narlı, 2019: 269). İncelenen bazı eserlerdeki deli karakterleri de toplum tarafından veli olarak kabul edilmiştir. İnsanlar onların sözlerinin altından bir hikmet aramakta ve kurtuluşu delilerin sözlerinde bulmaya çalışmaktadır. Seçilen eserlerde delilik ve velilik ilişkisine değinen romanlardan biri *Saatleri Ayarlama Enstitüsü*’dür. Seyit Lütfullah etrafındaki insanlar tarafından, yaşam tarzının garipliğinden ve anlattığı hikâyelerin esrarengiz oluşundan dolayı hikmet sahibi bir kimse olarak görülmektedir. Bu durum romanda şu şekilde yer almaktadır.

“O tarihten itibaren Seyit Lütfullah, Tunuslu konağının en devamlı ve en muteber misafiri oldu. Her dediğine inanıldı. Bu inanmada kılığının, kıyafetinin, yaşayış tarzının, oturduğu medrese artığının da ayrı ayrı payları vardı. Hayatını, kıyafetini biraz değiştirmesi için verilen nasihatlere eliyle çok tehlikeli bir karanlığı gösteren bir işaret yaparak, “Müsaade etmiyorlar” diye reddederdi. Abdüsselam Beyin zorla kendisine hediye ettiği bir cübbe ile sarığı üç gün sonra konağa, “Müsaade edilmedi. Velinimet mazur görsün...” sözü ile iade etmişti. Seyit Lütfullah bir masalı devam ettirmenin sırrını biliyordu. Yatıp kalktığı medrese odasını da iyi saatte olsunların emriyle seçtiğini söylerdi.” (Tanpınar, 2008: 49)

Bir delinin kutsal mekânlara çok fazla uğraması, normal insanlara göre bu tarz mekânların deliler tarafından daha sık kullanılması veya delilerin bu mekânlarla bir bağlantısının olması, toplumun gözündeki delileri kutsal kimseler haline getirmektedir. Bu bağlamda Seyit Lütfullah’ın kaldığı mekân ve üstündeki kıyafetler onun hikmetli bir kimse olarak görülmesine neden olmuştur. Halk arasında hikmet sahibi olduğuna inanılan bu delilere “meczip” denilmektedir. Meczip ise Allah dostu anlamına gelmektedir. Seyit Lütfullah’ın kutsal bir kimse olarak görülmesinin sebebi de budur. Aynı zamanda Deli Lütfullah’ın davranışlarındaki tuhaflık etrafındaki insanlar tarafından çok farklı yorumlanmaktadır. Mesela kendisine kötülük yapan kişilerin üstüne musibet yağdırdığına inanılmaktadır. Aynı zamanda Lütfullah’ın hastalıklara şifa dağıttığına inanlar, nefesinin kuvvetli olduğunu söyleyenler de bulunmaktadır. Kitapta ise bu duruma şu şekilde yer verilmektedir.

“Mamañih babam bile onun bazı kuvvetlerine inanırdı:

- Herifte bir şeyler var... derdi. Olmasa, fırıncı Ahmet Efendi’yi

bu hâle koymazdı. Üç gecenin içinde, evi dükkânı yandı, bütün ailesi silme öldü.

Şimdi kendisi Darülaceze’de... Ve birdenbire bu meşum kudretten ürkererek yakasını

çevirir, tükürürdü:

- İnsan değil, âfet... Maazallah başımıza taş yağdırabilir. Bu büyücüyü hükümet ne diye içeriye tıkıyor? Dün akşam gene bacağını sürükleye sürükleye Edirnekapi mezarlığına gidiyordu. Kim bilir kimin canına kıydı? ” (Tanpınar, 2008: 47)

“Seyit Lütfullah’ın yüzünü duvara çevirerek konuştuğu huddamı ile baktığı falların doğru çıktığı, bazı asabi hastalıklarda nefesinin ve bilhassa elinin çok iyi tesir ettiği daima söylenirdi.” (48)

İnsanlar kültürel kodlarında bulunan deli ve veli bağlantısına binaen, delilerin olağanüstü güçleri veya sezgilerinin olduğuna inanmaktadır. Bu nedenle delilerin düşünme sistemi içinde her yaptığının ya da her söylediğinin bir keramet olabileceği düşünülmektedir. Deliler ile ilgili kulaktan kulağa aktarılan halk hikâyeleri, onların kutsal kimseler olarak görülmesine neden olmaktadır. Aslında delilerin görünmeyen varlıklarla iletişim kurabildiklerine, gaip sesler duyduklarına dair kuşaktan kuşağa aktarılan rivayetler bu durumun devam etmesine neden olmaktadır. Mesela Seyit Lütfullah’ın hastaları iyileştirdiğine dair oluşan kanı halk arasında giderek yayılmaya başlamıştır. Bu durum ise deliliğin yalnızca psikolojik ya da fizyolojik bir hastalık olmadığını, aynı zamanda delilik olgusunun kültürel kodlardan da beslendiğini göstermektedir. Delilik ve velilik olgularını özdeşleştiren bir diğer eser de *Ben Deli miyim?* romanı olmuştur. Bu eserde ise Kalender Nuri’nin zamanla yaşamaya başladığı münzevi hayat, insanlar tarafından velilik olarak algılanmaya başlamıştır. Romanda geçen diyalog, Nuri’nin kutsal bir kişilik olarak görüldüğünü kanıtlar niteliktedir.

“Bizim içeriye girişimiz komik-i şehirlerin sahneye çıkışları kadar takdir eden bir gürültüyle alkışlandı. Ellerle bastonlarla her mangadan davet ediliyorduk:

-Nur ol imanım... Nur Baba... Nuri Baba... İltifatlar üzerimize yağmur gibi dökülüyordu. İçeride hemen her tipten örnek vardı. Saç sakal birbirine karışmış, sokakta “Ya dost!” narasıyla dolaşan gezgin dervişleri andırır bir ayyaş yerinden

fırladı. Nuri'yi belinden yakalayarak:

- Hu imanım bana bir gerdan sun. Cemaline Kerbela ateşiyle teşnelendim.

Kalender kirli muşambasının yakasını açarak:

- Eyvallah pirim. İçimin ateşinden ateşini söndür, aşkını kandır.” (238)

İnsanlar, delileri yaşamış oldukları hayattan dolayı evliya, derviş, veli ya da ermiş olarak görme eğilimini uzun yıllardan beri sürdürmektedir. Kalender Nuri'nin hayatın bütün zevklerinden vazgeçmiş olması, onun halk arasında yayılan “Allah dostu” namını daha da güçlendirmektedir. Akıl hastalarının gizli güçlere sahip bireyler olduğunun imasını veren bir diğer eserde *Matmazel Noraliya'nın Koltuğu* romanıdır. Burada keramet sahibi olduğuna inanılan kişi Zehra'dır. Dili tutulmuş bir akıl hastası olan Zehra çeşitli psikolojik rahatsızlıkları olan bir kızdır. Onun bazı olayları önceden bilme gibi bir özelliği bulunmaktadır. Aslında Zehra'ya atfedilen bu özellik toplumsal hafızada yer edinen delilik ve velilik ilişkini desteklemektedir.

“- Görür o. Bazen görür. İnan buna. Dili tutulmadan da vardı bu onda. Meselâ yanan

evin penceresinde otururken sokaktan geçecek adamı görürdü oğlum. Söyledi:

“Şimdi müfettişin karısı geçecek” diye. Geçerdi kadın. Hiç şaşmaz oğlum, inan buna.

Fakat her zaman değil. Bazen içine doğar. Hiç şaşmaz.” (Safa, 2014: 110)

Görüldüğü üzere delilik olgusu kutsal, yüce ve dini bir kişilik ile özdeşleştirilmektedir. Akıl hastalarına yüklenen bu haslet onların hayat tarzına, gerçekliğine ya da içinde bulundukları duruma göre verilmektedir.

4.3.3. Delilere Zararlı ve Lanetli Gözüyle Bakma/Dışlama

İncelenen eserlerde, toplumun delilere karşı geliştirdiği tutum ve davranışlar farklılık gösterebilmektedir. Bazen delilere karşı ılımlı tavırlar sergilenirken bazen de onlara zararlı ya da lanetli kimseler olarak bakılmaktadır. Delilerin lanetli kimseler olarak görülmesi oldukça eski bir zamana dayanmaktadır. Antik Çağ'da Roma ve Yunan

toplumlarında henüz bilimsel devrimler gerçekleşmeden önce deliliğin tanrı tarafından verilen bir ceza olarak kabul edildiği bilinmektedir. Bu dönemde gerek davranışları itibariyle gerekse de fiziksel özellikleri açısından toplumun geri kalan kısmıyla benzerlik göstermeyen bireyler dışlanmakta ve damgalanmaktaydı. Antik Çağ'da deliliğin kötü ruhlardan ve şeytani güçlerden kaynaklı olduğuna inanılmaktaydı. Hal böyle olunca bu dönemde delilik doğaüstü güçlerle tedavi edilmeye çalışılmıştır. Kişinin içine kaçan cini ya da şeytani güçleri çıkarmak için çeşitli uygulamalar yapılmıştır. Çağlardan beri süregelen bu uygulamalar, halen bazı toplumlarda devam etmektedir. Mesela delilerin kendisine musallat olan kötü ruhlardan kurtulabilmesi için çeşitli dualar okunmakta ve muskalar yapılmaktadır. Bu durum *Ben Deli miyim?* romanında da görülmektedir. Şadan'ın annesi oğlunun anormal davranışlarını kendisine musallat olan cinlere ya da kötü ruhlara bağlamaktadır. Bunun içindir ki Şadan'ı hocalara götürüp okutmak istemektedir.

“- Oğlum, sen hastasın. Ne dediğini bilmiyorsun. Nefesleri kuvvetli, hüddamlı kaç tane hoca salık aldım, okunmuyorsun. Bu illet bastıra bastıra seni bir gün tımarhanelik edecek.” (Gürpınar, 1981: 10)

“Annem hocalarla, muskalarla, tütsülerle uğraştı. Bana, içinde yazılı kâğıtlar ıslatılmış çok şerbetler içirdi. Sakalları enfiye, nargile kokan koca kavuklu, salyalı herifler zorla ağzımı açarak içine tükürdüler. Büsbütün çıldırdım, elimden şekerlemelerimi kapam umacıyı onlardan iyi bulur oldum.” (Gürpınar, 1981: 28)

Delilerin lanetli olduklarına inananların yanı sıra onların zararlı kimseler olduğuna inananlar da bulunmaktadır. Dolayısıyla bu durum akıl sağlığı yerinde olmayan bireylerin toplumdan dışlanmasına yol açmıştır. *Çamlıca'daki Eniştemiz* romanında Hacı Vamık Bey'in kaynanasının kendine söylediği sözler, delilerin yapmış oldukları anormal tavırlardan dolayı bazen dışlandıklarını göstermektedir.

“Acelesiz olmaktan geri kalmayan tantanalı, her heceye bir imale hakkı veren geniş ve rahat bir telaffuzla: "Seni gidi utanmaz, arlanmaz, deli seni! Ailemizin şerefini payimal ettin. Gül gibi kızımız senin yüzünden dertli oldu gitti! Seni gidi Zırtullahı Kirmani! Seni gidi zır deli seni! Bak, Allah'a ahedtim, seni nerde görsem böyle rezili rüsva edeceğim, bilmiş ol kâfir! Seni gidi hınzır deli seni!" gibi sözlerle bağırıyor ye arkasından kalfası sessiz, hürmetli, hanımını tasvip eden gözlerle bakarak, sükûnet ediyordu.” (Hisar, 1996: 51)

“Onlara benden selam söyle! Hiç o deli, adam yerine konur muymuş? Hiç deli ile sokağa çıkılır mı? Ama ben de iyi yaptım yuvasını, oh olsun kâfire! Göreyim seni, annelerine bir iyi anlat!" diyordu.” (Hisar, 1996: 52)

İncelenen eserlerde normal insanlarla deliler arasında kovma-dışlama ilişkisi de bulunmaktadır. Bu ilişkinin temel motivasyonu delilerin tahammülü zorlayan anormal davranışlarda bulunmasıdır. Özellikle toplum tarafından istenmeyen davranışlar sergilemeleri, onların zararlı varlıklar olarak görülmesine neden olmaktadır. Bu durum en açık şekilde *Ben Deli miyim?* romanında görülmektedir.

“Bana göre, yarım deliler, tam delilerden çok kötüdür. Çünkü bu ikincileri tımarhanelere kapıyoruz. Zararlarından kendimizi koruyabiliriz, ama ötekiler salma geziyorlar. Hangi çeşit deli ile karşı karşıya olduğunuzu fark etmek de kolay değildir. Toplum hayatı sizi onlarla münasebete düşürür. Bunların kötülöklere düşkünlükleri fazladır. Dadandıkları kötü şeylerden kendilerini çevirmek mümkün olmaz. Hırslarına, isteklerine son yoktur. Zayıflıklarının esiridirler. Düşüşlerinde hemen dibi bulurlar. Hayvanca bir güdü ile yaşarlar. Bilinçleri uyanıklık meydana getirecek kadar yeter değildir. Perhiz, kendini tutma, çekinme, düşünme, sabır, irade, azim nedir bilmezler. Tembel, obur, haylaz, kendinden bekasını düşünmez, edep ve utanmayla bazı pek başları hoş değildir. İyilik, hayır, insanlık kelimelerini hemen anlamsız, boş birer söz o tarak tanırlar. Nefislerine tapınırlar. Küçük bir çıkarları için başkalarına büyük fenalıklar yapmaktan, birtakım felaketslere yol açmaktan

çekinmezler. Bazı bazı gazetelerde sırf hayvanca bir coşkunlukla yapılmış cinayetler okuyoruz. Asılsız fasılsız bir öfkeye kapılarak hemen silahını çekmiş, içten gelen bir cinayet işleme ihtiyacıyla, adeta bir zevkini yatıştırır gibi, karşısındakini vurmuş. İşte hep bu çeşit cinayet işleyenler yarım deliler güruhundandır.” (Gürpınar, 1981: 31)

Aslında Hüseyin Rahmi burada, toplumun bilinçaltında yatan deli imgesini açık etmektedir. Çünkü insanların hafızasına kazınan kodlar; delileri saldırgan ve zararlı kimseler olarak imlemektedir.

4.3.4. Delilere Zararsızlık Atfetme/İdare Etme

İncelenen eserlerde, normal insanların delilere zararsız gözüyle baktığı görülmektedir. Çünkü delilerin eylemleri mazur görüldüğü için korku uyandırmamaktadır. Aslında toplumun genelinde “delidir ne yapsa yeridir” algısı bulunduğu için delilerin sergilediği anormal davranışlar ya da söylediği sözler görmezden gelinmektedir. Yani insanlar delileri idare etmektedir. Bu durum *Çamlıca'daki Eniştemiz* romanında açıkça görülmektedir.

“Deli eniştemizin de çok kereler, uykusu kaçınış olur, o da daha sorulacak bir sual, görüşülecek bir mesele, itibara alınacak bir hadise, şaşılacak bir haber, gözden geçilecek bir ihtimal bulunduğunu söyler ve bahsi daha uzatmak ve konuşmaya daha devam etmek isterdi. Annem her zaman tenkit ettiği eniştemizin bu son sözlerini dinlemeyi artık abes bulurdu. Anneannem, uyuklamasına rağmen, bundan bir istiskal çıkmasın diye üzümlere, adeta bir gözü kapalı, bir gözü açık, dinleye dinleye işi idare ederdi ve bunları gören halamın canı sıkılırdı. O artık fena halde bıktığı bu sonu gelmeyen sözlerden sinirlenerek: Bey, bey! Haydi, artık yeter, kalk, gidelim!” diye ısrar ederdi. O zaman herkes birbirine hayırlı bir gece temenni ederek odasına çekilirdi ve odalarına çekilen büyükler artık ertesi sabaha kadar görünmezlerdi.” (78)

“Zavallı halam bu hediyelerin böyle kâh çıkıp kâh çıkamayışından biraz mahcup olur ve bize: “Ne yapalım? Deli!” diyen gözlerle bakardı. (119)

Hacı Vamık Bey, gereğinden fazla konuşan ve gereksiz ayrıntılar veren birisidir. Etrafındaki insanlar Vamık Bey'in bu huyunu bildiği için o konuşunca pek fazla ciddiye almadan onu geçiştirmeye çalışmaktadır. Aslında çevresindeki insanlar Vamık Bey'i idare etmektedir. Deli olarak nitelendirilen bir bireyin zararsız olduğunu düşünüp onu idare etme durumu *Matmazel Noraliya'nın Koltuğu* romanında da bulunmaktadır. Eserin kahramanlarından biri olan Noraliya, akıl sağlığını yitirdikten sonra sürekli bağırmaya başlamıştır. Sinir nöbetleri geçiren Noraliya'nın delirdiği herkes tarafından bilindiği için bu durumu etrafındaki insanlar idare etmektedir.

“Oğlan hiç belli etmiyor. Daha o gece, odasında, şakağına bir kurşun sıkıp kendini öldürüyor. Noraliya zehirlenip ölmekten kurtuldu ama kara haberi alınca, Allah vermesin, böyle oynatıyor, tam iki sene, Taksim'deki evin penceresinden gelip geçenlere Türkçe, İtalyanca, Fransızca “alçak insanlar!” diye haykırıyor. Neler, neler söylemiyor. Kendisi bunları hatırladıkça yüzü kızarırdı. “Ne fena şey delilik!” derdi. Deliliğin hiddeti, öfkesi tahammül edilmez bir şeymiş. Kan başına çıkarmış zavallının ve hep bağırarak, bağırarak istemiş. Ve iki sene bağırarak. Üç kişi tutarlarmış da onu, pencerenin önünden çekemezlermiş. Sonra bırakmışlar artık. Çünkü herkes biliyormuş çıldırdığını.” (Safa, 2004: 169)

Noraliya'nın deli olduğu herkes tarafından bilindiği için onun anormal davranışları bir zamandan sonra görmezden gelinmeye başlanmıştır. Bu durum toplumun delilere karşı çoğu zaman müsamahakâr olduğunu göstermektedir.

SONUÇ

Delilik çağlar boyunca farklı disiplinlerden pek çok kişinin iştigal ettiği ve üzerinde mesai tükettiği bir konu haline gelmiştir. Bu açıdan her bir disiplinin delilik kavramına yüklediği anlam, birbirinden oldukça farklıdır. Genelde psikiyatri bilimi ile özdeşleştirilen delilik mefhumu aslında sanat, edebiyat ve sosyoloji gibi alanlarda da sıklıkla araştırma nesnesi olarak seçilmiştir. Böylesi bir noktadan hareketle kültürel kodlardan beslenen delilik olgusunun, psikiyatri terimlerinin dışında da ele alınabileceği çeşitli otoriteler tarafından savunulmuştur. Nitekim deliliğin kültürel temelli bir gerçekliği içinde barındırdığını anlamak için dönemsel olarak geçirdiği değişimleri dikkate almak gerekmektedir. Çalışmanın kavramsal çerçevesini ihtiva eden birinci bölümde bu mesele üzerinde durulmuştur. Bu noktada delilik kavramına yüklenen anlamlar zaman içinde değişkenlik göstermiş olsa da deliliğe yöneltilen temel bakış anormal, toplum dışı, hasta ya da damgalı gibi ifadeler etrafında şekillenmiştir.

Delilik olgusunun işlendiği alanlardan biri de edebiyattır. Edebi metinlerdeki delilik algısı ile pozitivist bilimlerin deliliğe bakışı arasında önemli farklılıklar bulunmaktadır. Çünkü edebi metinlerde kullanılan deli ve delilik kavramları genelde kültürel bir anlama işaret etmektedir. Yukarıda da ifade edildiği üzere delilik her çağda içinde bulunduğu toplumun konjonktürel yapısından etkilenmiştir. Haliyle incelenen eserlerde de deliliğe atfedilen anlam ile eserin yazıldığı dönem arasında önemli bir ilişki görülmektedir. Mezkûr eserlerdeki delilik algısının temelde yazar, eser ve toplum arasında bir köprü işlevi gördüğü söylenebilir. Bu çerçevede, seçilen eserlerde kullanılan delilik söyleminin önemli bir kısmı dönemin sosyal, siyasal ve kültürel yapısını eleştirmek amacıyla kurgulanmıştır. Bu haliyle söz konusu eserler, sosyolojik roman olma özelliğini taşımaktadır. Aynı zamanda psikolojik tahlillere de çokça yer verildiği için psikolojik roman

olma niteliğini de kendi bünyesinde barındırmaktadır. Her ne kadar da bazı eserlerdeki karakterler açık bir şekilde deli olarak belirtilmemiş olsa bile bu karakterlerin yaşadıkları psikolojik bunalımlar, onların akıl ve ruh sağlığı açısından çok da normal olmadıklarını göstermektedir.

Bu çalışma edebiyat sosyolojisi açısından delilik olgusunun Türk edebiyatına yansımalarını incelemiştir. Değerlendirmeye tabi tutulan eserlerin geneli, Türkiye'nin modernleşme sürecinde yaşadığı değişim ve dönüşümleri, Doğu ve Batı medeniyetleri arasında kimlik bunalımı yaşayan bireyleri konu edinmektedir. Özellikle bu eserler Tanzimat döneminde başlayıp, Cumhuriyet'in ilanından sonraki süreçlerde de devam eden Batılılaşma olgusunun insanlar üzerindeki etkilerini işlemektedir. Aslında eserlerin kaleme alındığı dönemler, Türkiye'nin sosyal ve siyasal açıdan en fazla değişikliğe uğradığı yıllardır. Dolayısıyla bu dönemde neşet eden eserlerin genelinde, toplumsal yapının temel özellikleri hakkında birtakım çıkarımlarda bulunmak oldukça mümkündür.

Türk edebiyatında roman, öykü, tiyatro gibi alanlarda deli ya da delilik söyleminin artması tam da bu döneme denk düşmektedir. Çünkü deliyi ve delilik söylemini eserlerinde kullanan yazarların geneli, Türkiye'nin içinde bulunduğu modernleşme serüvenini bazen olumlu bazen de olumsuz yönde eleştirmektedir. Bu eleştiriler ise kurgulanan delilik söylemi üzerinden yapılmaktadır. Bu dönemde yaşanan yolsuzluklar, liyakatsizlikler ya da yanlış olduğuna kanaat getirilen her türlü söz veya eylem, deli olarak nitelendirilen bireyler tarafından dile getirilmektedir. Mesela incelemeye alınan eserlerden biri olan *Saatleri Ayarlama Enstitüsü* romanında toplumun içinde bulunduğu ahlaki yozlaşmalar, adaletsizlikler, akıl hastanesinde tedavi gören Hayri İrdal tarafından eleştirilmektedir. Yine *Ben Deli miyim?* romanında Şadan ve Kalender Nuri adındaki iki gencin aşırı sapkın davranışları, yaptıkları eleştirilere bir meşruiyet zemini sağlamak için

kurgulanmıştır. *Matmazel Noraliya'nın Koltuğu* romanında sosyal ve siyasal problemler ile insan psikolojisi arasındaki ilişkiye değinilmiş ve deliliğin dili kullanılarak insanların yaşadığı zorluklar dile getirilmiştir. *Yeşil Gece* romanında dönemin sosyal yapısını eleştiren kişi, yine deli olarak nitelendirilen birisidir. Deli Necip'in Cumhuriyet karşıtı köylülere söylediği sözler, sosyal olaylara yönelik eleştirileri barındırmaktadır. *Çamlıca'daki Eniştemiz* romanında yeni ve eski değerler arasında gerilimler yaşayan Hacı Vamık Bey'in içinde bulunduğu yabancılaşma duygusu anlatılmaktadır. Yazarın bu durumu yine deli olarak damgalanan bir karakter vasıtasıyla yapmış olması, o dönemin şartlarında insanların yaşadığı psikolojik çıkmazları göstermektedir. Ele alınan bir diğer eser de *Deli* piyesidir. Bu piyeste de Türkiye'nin geçirdiği toplumsal ve siyasal değişimlerin insanlar üzerinde yarattığı etkilere değinilmektedir. Son olarak *Kalp Ağrısı* romanında ise iki genç kızın yaşamış olduğu psikolojik gerilimler, yeni Cumhuriyet kadınının içinde bulunduğu durumu yansıtmaktadır. Görüldüğü üzere incelenen eserlerin hepsi Türkiye'nin sosyal ve siyasal yapısı ile ilişkilidir.

Bu noktada toplumsal hayatta meydana gelen değişimleri eleştirmek için yazarların deliliğin dilinden yararlandıkları görülmektedir. Çünkü deliler yaptıkları eylemlerden ve söyledikleri sözlerden sorumlu tutulmadıkları için yazarlar, eserlerinde yer verdikleri deli karakterler sayesinde kendi eleştirilerini daha özgür bir şekilde ifade etmişlerdir. Elbette eserlerde yalnızca söylenmesi tepki ile karşılanacak siyasal eleştiriler bulunmamaktadır. Aynı zamanda toplumun geneli tarafından benimsenen değerler, gelenekler, normlar da deliler aracılığıyla sorgulanmaktadır. Bu düzlemde yazar deliliğin dili kullanarak sosyal hayata dair söylemek istediği sözleri meşrulaştırmaktadır. Seçilen eserlerin hemen hepsinde delilik olgusu, bireysel taşkınlığın ve toplumsal eleştirinin bir biçimi olarak kullanılmaktadır. Yazarlar kitlelerin ya da devletin tepkisini en aza indirmek için deliliğin sağladığı özgürlük ortamından yararlanmaktadır. Mademki delilerin her türlü

aykırılığı hoşgörü ile karşılanmaktadır; o halde yazarlar deliliğin dilini kullanarak eleştirilerini daha tehlikesiz bir şekilde sosyal ve siyasal ortama aktarabilmişlerdir. Bu haliyle delilik, hakikatlerin ifade edilmesinde aracı olarak kullanılmıştır.

Delilik olgusunun işlendiği eserlerde dikkat çeken bir diğer mesele de toplumun delilere karşı geliştirdiği tavır ve davranışlar olmuştur. Özellikle deli olarak tanımlanan bireylerin toplum tarafından anormal olarak damgalandıkları görülmektedir. Bu bireyler gerek fiziksel özellikleri itibariyle gerekse de hal ve hareketleriyle diğer insanlardan farklı olduklarını belli etmektedir. Haliyle toplum, anormalliği açık bir şekilde anlaşılan bireyleri deli olarak damgalamaktadır. Toplumun delilere karşı geliştirdiği bir diğer algı ise onların kutsal, dini ve ermiş kişiler olabileceklerine yöneliktir. Toplumda böyle bir kanının doğmasına neden olan şey delilerin yaşadıkları mekânlar ve bedensel farklılıklarıdır. İncelenen eserlerde deli olarak tanımlanan bireylerin yaşadıkları mekânlar genelde cami, türbe, mescit gibi alanlardır. Bu insanların dini mekânlarla sürekli içli dışlı olması onların kutsal kişiler olduğuna yönelik oluşan kanıyı güçlendirmektedir. Aynı zamanda delilerin her türlü dünyevi zevkten uzak durması, fiziksel özellikleri ile alakadar olmaması da onların veli olarak nitelendirilmesine neden olmaktadır. Esasen bu durum deliliğin kültürel bir kavram olduğunu da göstermektedir. Nitekim Orta Çağ İslam toplumlarında deliler için “Allah dostu” anlamına gelen meczup veya mecnun isimleri kullanılmaktaydı. Çağlardan beri süregelen bu algı deliliğin kültürel kodlara sahip olduğunu göstermektedir. Eserlerdeki deli karakterlerin sergilemiş oldukları davranışlar bazen dışlanma boyuna da ulaşmaktadır. Çünkü bu bireyler sapkın davranışları nedeniyle toplumsal huzuru bozabilmektedir. Bunun aksine delilerin toplum tarafından korunup kollandığı da görülmektedir. Bazı eserlerdeki deliler zararsız kimseler olarak görüldüğü gibi “delidir ne yapsa yeridir” atasözüne bağlı olarak onların yaptıkları anormal davranışlar göz ardı da edilmiştir.

İncelenen eserlerde deli olarak damgalanan bireylerin ortak özellikleri de bulunmaktadır. Bu bireylerin en temel ortak özelliği yaşadıkları topluma yabancılaşmış olmalarıdır. Psikolojik problemler yaşayan bireylerde görülen ferdiyet duygusu, genelde yaşadıkları topluma uyum sağlayamamalarından kaynaklanmaktadır. Bu kişilerin uyum problemi yaşamalarındaki temel sebep ise sosyal yapıdaki aksaklıklar olmuştur. Özellikle Cumhuriyet'in ilanından sonra yaşanan kimlik arayışları bu yabancılaşma duygusunun artmasına neden olmuştur. Delilerde görülen bir diğer ortak özellik ise sapkın davranışlarda bulunuyor olmalarıdır. Çünkü deliler toplumda bulunan genel kabullerin dışına çıkmaktadır. Bu durum onların anormal durum ile özdeşleştirilmelerine neden olmaktadır.

KAYNAKÇA

- Adivar, H. (2013). *Kalp ağrısı*. İstanbul: Can Yayınları.
- Akın, H. (2014). *Antikçağ'dan Yeniçağ'a delilik, melankoli ve cinlenme Avrupa'da Aykırı Olma Halleri Üzerine Tarihsel Bir İnceleme*. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Doktora Tezi.
- Aksoy, V. (2014). Orta Çağ İslam toplumlarında zihinsel yetersizliği olan bireylerin toplumsal statüleri ve eğilimleri. *International Journal Of Early Childhood Special Education (INT-JECSE)*, 6(1), 102-114.
- Akyıldız, H. (1998). Bireysel ve toplumsal boyutlarıyla yabancılaşma. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*(3), 163-176.
- Alver, K. (2012). Edebiyatın sosyolojik imkanı. K. Alver içinde, *Edebiyat Sosyolojisi* (s. 11). ANKARA: Hece Yayınları.
- Alver, K., & Boz, D. (2017). *Mekan hikayeleri*. İstanbul: İz Yayıncılık.
- Arne , R. C. (1992). William Graham Sumner, 1840-1910: His Life and Work. *Libertarian Alliance*(6), 3-4.
- Artvinli, F. (2011). *Toptaşı Bimerhanesi (1873-1927) Delilik, Siyaset ve Toplum*. Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Doktora Tezi.
- Artvinli, F. (2017a). "Sorma birader! dehşet, cinnet, felaket!": Geç Osmanlı dönemi edebiyatında tımarhanenin temsili. B. Öztürk, D. Ardalı Büyükkarman, & S. Şahin içinde, *Edebiyatın İzinde Delilik ve Edebiyat* (s. 13-36). İstanbul: Bağlam Yayınları.
- Artvinli, F. (2017b). "Mecnun'a ne urulur ne sövülür!": Mazhar Osman ve Yönetilemeyen Bimerhaneler. *Osmanlı Bilim Araştırmaları*(XIX/1), 13-43.

- Artvinli, F. (2020). Osmanlı Devleti'nde deliliğin tıbbileştirilmesi ve 1876 bimarhaneler nizamnamesi. A. R. Aydın, İ. Keskin, & N. Z. Yelçe içinde, *Engellilik Tarihi Yazıları* (s. 151-172). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınevi.
- Aydın, E. (2012). Edebiyat sosyolojisi ve karşılaştırmalı edebiyat bilimlerinin görev ve öncelikleri. K. Alver içinde, *Edebiyat Sosyolojisi* (s. 188). Ankara: Hece Yayınları.
- Aydın, H. (2014). *Toplumsal cinsiyet ve estetik özerklik bağlamında Türk edebiyatında delilik ve kadın*. İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Doktora Tezi.
- Aydın, N. (2018). Nitel araştırma yöntemleri: Etnoloji. *Uluslararası Beşeri Ve Sosyal Bilimler İnceleme Dergisi*, 2(2).
- Aytaç, Ö., & Kurttaş, M. Ç. (2015). sağlık-hastalığın toplumsal kökenleri ve sağlık sosyolojisi. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 25(1), 231-250.
- Baltacı, A. (2019). Nitel araştırma süreci: Nitel bir araştırma nasıl yapılır? *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (AEÜSBED)*, 368-388.
- Barış, L. (2008). *Sosyal olgular ve toplumsal etkileri*. Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yüksek Lisans Tezi.
- Bauman, Z. (1999). *Küreselleşme*. (A. Yılmaz, Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Bauman, Z. (2003). *Yasa koyucular ile yorumcular*. (K. Atakay, Çev.) İstanbul: Metis Yayınları.
- Bayat, F. (2018). *Türk kültüründe deli ve delilik*. İstanbul: Ötüken Yayınları.

- Baykan, M. (2017). *Yenişehirli Avnî'nin mir'ât-ı cünûn'u bağlamında delilik kavramı*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı (Yüksek Lisans Tezi).
- Becker, H. S. (2015). *Hariciler (Outsiders)*. (Ş. Geniş, & L. Ünsaldı, Çev.) Ankara: Heretik Yayınevi.
- Berger, P. L. (2017). *Sosyolojiye çağrı Hümanist Bir Perspektif*. (A. E. Koca, Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Coser, L. A. (2008). *Sosyolojik düşüncenin ustaları*. (H. Hülür, S. Toker, & İ. Mazman, Çev.) Ankara: De Ki Yayınevi.
- Çelik, A. (2016). Türkiye Türkçesi atasözü ve deyimlerinde toplumun delilik algısı. *Uluslararası Edebiyat ve Toplum Sempozyumu*, (s. 449-465).
- Çetin, E. (2017). *Gündelik hayata sosyolojik bakmak*. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Çiğdem, A. (1997). *Aydınlanma düşüncesi*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Çil, H. (2013). *Roman sosyolojisi açısından milli mücadele romanında kurtuluş söyleminin farklı yansımaları*. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yüksek Lisans Tezi.
- Çil, H. (2017). *Bedeni kurgulamak*. Konya: Çizgi Kitabevi.
- Doğan, İ. (2011). *Eğitim sosyolojisi*. Ankara: Nobel yayıncılık.
- Dostoyevski, F. M. (2019). *Budala*. (E. Altay, Çev.) İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Durkheim, E. (2013). *İntihar*. (Z. Z. İlkelen, Çev.) İstanbul: Pozitif Yayınları.
- Durkheim, E. (2014). *Toplumsal işbölümü*. (Ö. Ozankaya, Çev.) İstanbul: Cem Yayınevi.

- Durkheim, E. (2015). *Sosyolojik yöntemin kuralları*. (C. B. Akal, Çev.) Ankara: Dost Yayınevi.
- Durkheim, E. (2016). *Ahlak eğitimi*. (H. Portakal, Çev.) İstanbul: Cem Yayınevi.
- Duymaz, D. (2017, 01 16). *Ortaçağ'da insanların delirmelerine sebep olduğu düşünülen delilik taşı ve korkunç tedavisi*. listelist.com: <https://listelist.com/delilik-tasi/> adresinden alındı
- Elbeyoğlu, K., & Gödelek, K. (2011). Michel Foucault'nun ahlak anlayışı. *Beytulhikme An International Journal of Philosophy*, 1(2), 39-61.
- en-Neysabûrî, E. (2013). *Akıllı deliler ukalâu'l mecânîn*. (Y. Atak, Çev.) İstanbul: Şule Yayınları.
- Erasmus. (2018). *Delilğe övgü*. (Y. Sivri, Çev.) İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Erdem, D. G. (2016). *Denizli halk kültüründe deliler ve delilik*. Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yüksek Lisans Tezi.
- Eryiğit Günler, O. (2011). *Hemodiyaliz hastalarında hastalığa bağlı toplumsal rol değişimi beklenti ve sorunları: Bir sağlık sosyolojisi çalışması*. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yüksek Lisans Tezi.
- Foucault, M. (2007). *Cinselliğin tarihi*. (H. U. Tanrıöver, Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Foucault, M. (2013). *Hapishanenin doğuşu*. (M. Kılıçbay, Çev.) Ankara: İmge Kitabevi.
- Foucault, M. (2014). *Akıl hasalığı ve psikoloji*. (E. Bayoğlu, Çev.) İstanbul: Ayrıntı.

- Foucault, M. (2015). *Büyük kapatılma*. (I. Ergüden, & F. Keskin, Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Foucault, M. (2016). *Büyük yabancı dil,delilik ve edebiyat üstüne konuşmalar*. (S. Kılıç, Çev.) İstanbul: Metis Yayınları.
- Foucault, M. (2017). *Deliliğin tarihi*. (M. Kılıçbay, Çev.) Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Freire, P. (2018). *Ezilenlerin pedagojisi*. (D. Hattatoğlu, & E. Özbek, Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Gelgeç Bakacak, A. (2002). *Modern dönemde Becker ve Goffman'ın yaklaşımlarında etiketlenmiş suçlu anlayışı ve günümüzdeki yansımaları*. Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yüksek Lisans Tezi.
- Gelgeç Bakacak, A. (2008). *Normal/patolojik ayrımı çerçevesinde akıl hastalığına bakışa ilişkin niteliksel bir araştırma*. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Doktora Tezi.
- Goffman, E. (2014). *Damga örselenmiş kimliğin idare edilişi üzerine notlar*. (Ş. Geniş, L. Ünsaldı, & S. N. Ağırnaslı, Çev.) Ankara: Heretik Yayınevi.
- Goffman, E. (2014a). *Gündelik hayatta benliğin sunumu*. (B. Cezar, Çev.) İstanbul: Metis Yayıncılık.
- Goffman, E. (2016). *Tımarhaneler akıl hastalarının ve kapatılmış diğer kişilerin toplumsal durumu üzerine denemeler*. (E. Arıcan, Çev.) Ankara: Heretik Yayınevi.
- Goffman, E. (2017). *Kamusal alanda ilişkiler*. (M. F. Karakaya, Çev.) Ankara: Heretik Yayınevi.

- Güngör, F. Ş. (2018). "Deliliğin tarihi" bağlamında toplumsal ötekiliğin inşasına dair bir değerlendirme. *Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi*, 132-144.
- Güntekin, R. (2001). *Yeşil gece*. İstanbul: İnkılap Kitabevi.
- Gürpınar, H. (1981). *Ben deli miyim?* İstanbul: Atlas Kitabevi.
- Hancağız, E. (2007). *Türkiye'nin toplumsal ve kültürel yapısında delilik olgusunun Türk sinemasına yansımaları*. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yüksek Lisans Tezi.
- Hisar, A. (1996). *Çamlıcadaki eniştemiz*. İstanbul: Bağlam Yayınları.
- İbn-i Haldun. (2017). *Mukaddime*. (S. Uludağ, Dü.) İstanbul: Dergah Yayınları.
- İlhan, D. (2020). *Foucaultcu Perspektifle 2000 Sonrası Türkiye sinemasında delilik*. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yüksek Lisans Tezi.
- Kahraman, N. (2017). Halide Edib'in kalp ağrısı romanında modern kadının cümle-i asabiye ile imtihanı ve hissi terbiye. B. Öztürk, D. Ardalı Büyükarman, & S. Şahin içinde, *Edebiyatın İzinde Delilik ve Edebiyat* (s. 99-109). İstanbul: Bağlam Yayınları.
- Kaplan, M. (2018). Kapitalizm ve şizofreni: Deliuze ve Guattari. *International Economics and Business Sympoium* (s. 557/563). Gaziantep: Gaziantep Üniversitesi.
- Karay, R. (1939). *Deli*. İstanbul: Semih Lütü Kitabevi.
- Karpat, K. (2019). *Kısa Türkiye tarihi (1800-2012)*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Kayacan, S. P. (2002). *An analysis of the laingian concept of madness in Doris Lessing's The Four Gated City and Margaret Atwood's Surfacing*. Ankara: Orta Doğu Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi.

- Kılıç, R. (2013). Osmanlı devletinde deliliğin tarihi: Toptaşı örneği. *Bilig Dergisi*(67), 91-110.
- Kılınç Özüölmez, P. (2019). Michel Foucault'nun iktidar ve özne kavramsallaştırmasına gözetim sorunu üzerinden bakmak: Black Mirror-Arkangel. *Selçuk İletişim*, 12(2), 630-655.
- Koçak, A. (2017). Türk halk anlatıları ekseninde deli tipine işlevsel bir yaklaşım. B. Öztürk, D. Ardalı Büyükkarman, & S. Şahin içinde, *Edebiyatın İzinde Delilik ve Edebiyat* (s. 148-157). İstanbul: Bağlam Yayıncılık.
- Kurtuluş, M. (2016). Osmanlı'nın meczupları ve mecnunları: Erken modern dönemde hataneler ve deliliğe bakış. *Milli Folklor*, 28(110), 100-113.
- Layder, D. (2010). *Sosyal teoriye giriş*. (Ü. Tatlıcan, Çev.) İstanbul: Küre Yayınları.
- Levinas, E. (2016). *Husserl fenomenolojisinde Görü Teorisi*. (Y. C. Uslu, Çev.) İstanbul: İthaki Yayıncılık.
- Mortaş, N. (2009). Bedenle mücadeleye dönüşen bir yaşlanma pratiği. *Doğu Batı Düşünce Dergisi*, 173-182.
- Narlı, M. (2019). *Edebiyat ve delilik Türk roman ve öyküsünde deliller ve delilik*. İstanbul: İz Yayıncılık.
- Neuman, W. L. (2017). *Toplumsal araştırma yöntemleri 2 (Nitel ve Nicel Yaklaşımlar)*. (S. Özge, Çev.) Ankara: Yayın Odası.
- Noble, T. (2012). Sosyoloji ve edebiyat. K. Alver içinde, *Edebiyat Sosyolojisi* (N. Çalışkan, Çev., s. 31). Ankara: Hece Yayınevi.

- Öğüt, V. S. (2013). *Metodolojik bireyciliğin eleştirisi*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Özçiftçi, V. M. (2012). Anti-psikiyatri: romantik bir yanılsama ya da psikiyatrinin vicdanı. *Nörobilim*, 5(2).
- Özgün, S. (2017). Reşat Nuri Güntekin'in "Yeşil Gece" romanında inkılap kanonu. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5(53), 559/582.
- Öztürk, S., & Yıldız, O. (2016). Filmlerle delilik: Foucaultcu bakışla deli ve iktidar ilişkisi. *Erciyes İletişim Dergisi*, 4(4), 2-14.
- Richter, R. (2017). *Sosyolojik paradigmlar*. (N. Doğan, Çev.) İstanbul: Küre Yayınları.
- Ritzer, G., & Stepnisky, J. (2014). *Sosyoloji kuramları*. (H. Hülür, Çev.) Ankara: De Ki Basım Yayım.
- Safa, P. (2004). *Matmazel Noraliya'nın koltuğu*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Sağlam, N. (2004). "Ben Deli miyim?" romanında "ahlaka aykırı neşriyat" yaptığı gerekçesiyle Hüseyin Rahmi Gürpıar'ın yargılanması. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 32, 109-130.
- Samson, C. (2017). Delilik ve psikiyatri. B. Turner içinde, *Tıbbi Güç ve Toplumsal Bilgi* (Ü. Tatlıcan, Çev., s. 70/103). İstanbul: Sentez Yayıncılık.
- Sass, L. A. (2013). *Delilik ve modernizm*. (E. Gürol, Çev.) İstanbul: Alfa Bilim.
- Scull, A. (2019). *Uygarlık ve delilik (Akıl Hastalığının Kültürel Tarihi)*. (N. Elhüseyni, Çev.) İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Sennet, R. (2010). *Kamusal insanın çöküşü*. (S. Durak, & A. Yılmaz, Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

- Simmel, G. (2003). *Moda felsefesi (Modern Kültürde Çatışma)*. (T. Bora, U. Özmakas, N. Kalaycı, & E. Gen, Çev.) İstanbul: İletişim Yayınları.
- Slatery, M. (2014). *Sosyolojide temel fikirler*. (Ü. Tatlıcan, & G. Demiriz, Çev.) İstanbul: Sentez Yayınları.
- Sonkan Gündüz, N. (2017). *Mahallenin delisi*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Swingwood, A. (2012). Edebiyat sosyolojisine yaklaşımlar. K. Alver içinde, *Edebiyat Sosyolojisi* (K. Bayraktar, Çev., s. 102-103). Ankara: Hece Yayınları.
- Szasz, T. S. (2007). *Deliliğin imalatı (Engizisyon ve Akıl Sağlığı Hareketi Üzerine Karşılaştırmalı Bir Araştırma)*. (G. Genç, Çev.) İstanbul: Yerdeniz Yayınları.
- Şahin, Ç. (2010). Verilerin analizi. R. Y. Kıncal içinde, *Bilimsel Araştırma Yöntemleri* (s. 181-217). Ankara: Nobel Yayınevi.
- Şaylan, G. (2016). *Postmodernizm*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Şenderin, Z. (2010). Ruhçu ve maddeci görüş ekseninde "Matmazel Noraliyanın Koltuğu". *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 209/233.
- Tanpınar, A. (2008). *Saatleri ayarlama enstitüsü*. İstanbul: Dergah Yayınları.
- Tırıç, G. (2020, 09 25). *Mozart cultures*. <https://mozartcultures.com/ortacag-avrupasinda-ve-islam-dunyasinda-delilik-ve-tedavi-yontemleri/> adresinden alındı
- Tolan, B. (2005). *Sosyoloji*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Turner, B. (2017). Bedenlerin düzenlenmesi. B. Turner içinde, *Tıbbi Güç ve Toplumsal Bilgi* (Ü. Tatlıcan, Çev., s. 239/254). İstanbul: Sentez Yayınları.

- Uçan, C. (2009). *Tehlikeli oyunlar'da Rönesans etkisi ve soytarılık..* İstanbul Bilgi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yüksek Lisans Tezi.
- Wallace, R. A., & Wolf, A. (2013). *Çağdaş sosyoloji kuramları*. (L. Elburuz, & M. R. Ayas, Çev.) Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Weber, M. (2008). *Sosyoloji yazıları*. (T. Parla, Çev.) İstanbul: Deniz Yayınları.
- Weber, M. (2012). *Sosyolojinin temel kavramları*. (M. Beyaztaş, Çev.) İstanbul: Yarın Yayınları.
- Yeşil, R. (2010). Nicel ve nitel araştırma yöntemleri. R. Y. Kıncal içinde, *Bilimsel Araştırma Yöntemleri* (Cilt 5, s. 49-77). Ankara: Nobel Yayınevi.
- Zariç, M. (2013). Abdülhak Şinasi Hisar'da mazi ve ati üzerine notlar. *Hece Dergisi*(202), 150-155.

İNTERNET KAYNAKÇASI

<https://onedio.com/haber/acisini-ve-askini-kirmizi-renginde-tasiyan-kadin-konya-nin-deli->

[kizi-sultan-ozcan-707871](https://onedio.com/haber/acisini-ve-askini-kirmizi-renginde-tasiyan-kadin-konya-nin-deli-kizi-sultan-ozcan-707871) Erişim Tarihi: 27.04.2016

<https://www.gursesgazetesi.com/yasam/mercedes-kadir-kimdir-malatyalı-mercedes-kadir->

[oldu-mu-neden-oldu-h10649.html](https://www.gursesgazetesi.com/yasam/mercedes-kadir-kimdir-malatyalı-mercedes-kadir-oldu-mu-neden-oldu-h10649.html) Erişim Tarihi: 20.04.2020

<https://www.alamy.com/stock-photo-the-tranquilizing-chair-of-benjamin-rush-a-mental->

[patient-is-strapped-50048291.html](https://www.alamy.com/stock-photo-the-tranquilizing-chair-of-benjamin-rush-a-mental-patient-is-strapped-50048291.html)

[https://www.pinterest.co.uk/pin/555772410260741282/?amp_client_id=CLIENT_ID\(-\)](https://www.pinterest.co.uk/pin/555772410260741282/?amp_client_id=CLIENT_ID(-))

[mweb_unauth_id=&from_amp_pin_page=true](https://www.pinterest.co.uk/pin/555772410260741282/?amp_client_id=CLIENT_ID(-)mweb_unauth_id=&from_amp_pin_page=true)

<http://birgunbiryerde.blogspot.com/2014/11/insan-cldrtan-delilik-tas.html> Erişim Tarihi:

10.11.2014

<https://medium.com/@gorkemcan/elektro-konv%C3%BClsif-tedavi-ekt->

[elektro%C5%9Fok-ile-tedavi-3a428391df80](https://medium.com/@gorkemcan/elektro-konv%C3%BClsif-tedavi-ekt-elektro%C5%9Fok-ile-tedavi-3a428391df80) Erişim Tarihi: 04.07.2018

<https://mozartcultures.com/ortacag-avrupasinda-ve-islam-dunyasinda-delilik-ve-tedavi->

[yontemleri/](https://mozartcultures.com/ortacag-avrupasinda-ve-islam-dunyasinda-delilik-ve-tedavi-yontemleri/) Erişim Tarihi: 25.09.2020

<https://listelist.com/delilik-tasi/> Erişim Tarihi: 16.01.2017

<https://www.maxqda.com/lang/tr>

<https://www.denizli24haber.com/haber/denizlide-yine-ciplak-adam-vakasi-36823> Erişim

Tarihi: 25.02.2021

<https://www.haberler.com/ramazan-bockun-kimdir-diyarbakirli-ramazan-hoca-13258546->

[haberi/](https://www.haberler.com/ramazan-bockun-kimdir-diyarbakirli-ramazan-hoca-13258546-haberi/) Erişim Tarihi: 25.05.2020